

CRNA GORA
MINISTARSTVO EKONOMIJE

INDUSTRIJSKA POLITIKA CRNE GORE DO 2020. GODINE

Nacrt - Jul 2015

SADRŽAJ

UVOD	i
Potreba za kreiranjem Industrijske politike.....	i
Sta je Industrijska politika? Karakteristike moderne Industrijske politike	ii
Proces kreiranja Industrijske politike Crne Gore	iii
Struktura dokumenta	iv
Rezime	a
1. VIZIJA INDUSTRIJSKE POLITIKE CRNE GORE ZA 2020	1
2. KONKURENTNOST CRNOGORSKE EKONOMIJE	1
2.1. Konkurentnost i struktura industrije	2
2.1.1. Razvoj crnogorske ekonomije i makroekonomske projekcije	2
2.1.2. Indikatori konkurentnosti crnogorske ekonomije	7
2.2. Sektorske potrebe i analiza razvojnih potencijala	8
2.2.1. SWOT analiza crnogorske industrije.....	9
2.3. ključni izazovi crnogorske konkurentnosti	10
3. PRIORITETI I STRATESKI CILJEVI INDUSTRIJSKE POLITIKE	12
3.1. Aktuelni okvir i veza sa drugim strateškim dokumentima	12
3.2. Strateski Ciljevi Industrijske Politike	15
3.2.1. Summary of Expected Results	Error! Bookmark not defined.
3.3. Ciljne Grupe	16
4. STRATEŠKI CILJ 1 - Konkurentnost industrije	18
5. STRATEŠKI CILJ 2 - Investicije i finansije za modernizaciju industrije	22
6. STRATEŠKI CILJ 3 - Inovacije i preduzetništvo	25
7. STRATEŠKI CILJ 4 - Pristup tržištu	28
8. MODERNIZACIJA INDUSTRIJE USKLADU SA ZAHTJEVIMA UNUTRAŠNJEG TRŽIŠTA EU	31
8.1. Podrška Za Tehnološke Oblasti I Sektore Sa Potencijalom Rasta I Razvoja	31
8.1.1. 7 ključnih sektorskih izazova sa kojima se suočava Crna Gora	31
8.2. Razvoj okvira za modernizaciju i inovacije	37
8.2.1. Usmjeravanje podrške ka industrijskim tehnološkim granama sa potencijalom za rast	37
8.2.2. Izazovi životne sredine i energetike i racionalna upotreba prirodnih resursa.....	42
9. IMPLEMENTACIJA INDUSTRIJSKE POLITIKE	43
9.1. Međuresorska implementaciona struktura	43
9.2. Upravljačka struktura za implementaciju Ministarstva ekonomije	44
9.3. Proces monitoringa i evaluacije implementacije Industrijske politike	44
9.4. Finansijski okvir za implementaciju (nacrt)	45
9.5. komunikaciona strategija za usmjeravanje industrijske politike	45

10. Appendices	i
10.1. Annex A: Pregled makroekonomskih kretanja	ii
10.2. Annex B Struktura Industrije	v
10.3. Annex C: Benchmark Comparison of Industrial Competitiveness Indicators	
10.4. Annex D: Export Performance of Industry	
10.6. Annex E: Business Enterprise Innovation	
10.7. Annex F: Commentary on Relevance to Industrial Policy of Key Strategic Policy for Montenegro	
10.8. Annex G: EC Industrial Policy Problem Identification, Proposed Objectives, and Areas for Policy Intervention	
10.9. Annex H: European Commission Recommendations for Montenegro Related to Competitiveness	ii

Skraćenice

AMECO	European Commission Annual macro-economic database	
BDP	Gross Domestic Product	Bruto domaći proizvod
CCEQ	EU Candidate and Potential Candidate Countries' Economic Quarterly	
CEFTA	Central European Free Trade Agreement	Centralno-evropski sporazum o slobodnoj trgovini
COSME	EU programme for the Competitiveness of Enterprises and Small and Medium-sized Enterprises	
COST	European cooperation in science and technology	
EaSI	Programme for Employment and Social Innovation	
EBRD	European Bank for reconstruction and development	Evropska banka za obnovu i razvoj
EDIF	Western Balkans Enterprise Development & Innovation Facility	
EEN	Enterprise Europe Network	
EIA	Environmental Impact Assessment	
EIB	European Investment Bank	
EIF	European Investment Fund	
EK	European Commission	Evropska komisija
EMAS	Eco-Management and Audit Scheme	
ENEF	WB EDIF Enterprise expansion fund	
ENIF	WB EDIF Enterprise innovation fund	
Erasmus+	EU programme for education, training, youth and sport	
EU	European Union	Evropska unija
Eureka	intergovernmental organisation for market-driven industrial R&D	
EUROSTAT	EU statistical office	
FP7	Framework Programme 7	
GMP	World Health Organisation Good Manufacturing Practice	
H2020	Horizon 2020 EU Research and Innovation programme	
ICT	Information and communication technology	Informacione i komunikacione tehnologije
IFI	International Financial Institutions	
IPA	Instrument for pre-accession	Prepristupni Instrument
IPARD	Rural Development component of the Instrument for Pre-accession Assistance	Prepristupni instrument za ruralni razvoj
IRF CG	Investment and Development Fund of Montenegro	Investiciono-razvojni fond Crne Gore
ISSP	Institute for Strategic Studies and Prognoses	
KAP		Kombinat aluminijuma Podgorica
KET	Key enabling technologies	
LEIT	H2020 Leadership in Enabling and Industrial Technologies	
MIDAS	Montenegro Institutional Development and Agriculture Strengthening	
MIPA	Montenegrin investment promotion agency	Agenciju za promociju investicija Crne Gore
MMSP	Micro, small and medium enterprises	Mikro, mala i srednja preduzeća
MONSTAT	Montenegrin statistical office	Zavod za statistiku Crne Gore
MSP	Small and medium sized enterprises	Mala i srednja preduzeća
NACE	Nomenclature generale des Activites economiques	
NIPAC	National IPA Coordinator	
OECD	Organisation for economic cooperation and development	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
PC	Sub-goal	Podciljevi

R&D	Research and development	
RCA	Revealed comparative advantage	
RIS ³	Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation	
S ³ P	S3 smart specialisation platform	
SBA	Small Business Act	
SC	Strategic goal	Strateški ciljevi
SDI	Foreign direct investment	Strane direktne investicije
SEE 2020	South East Europe 2020	
SNA	System of National Accounts	
SPIRE	Sustainable Process Industries	
SWOT	Strengths weaknesses, opportunities, threats	Analiza snaga-slabosti-prilika-prijetnji
WB	World Bank	
WBIF	Western Balkans Investment Framework	
WEF	World Economic Forum	
WTTC	World Travel & Tourism Council	

UVOD

Industrijska politika Crne Gore u periodu do 2020. godine predstavlja važan strateški dokument za razvoj konkurentnosti crnogorske ekonomije, što je ključni osnov za promjene koje će omogućiti otvaranje novih radnih mjesta, veće prihode i životni standard, kao i stvaranje razvojnih mogućnosti za buduće generacije. Industrijski razvoj zahtijeva novi okvir u kome će efektivno podržavati preduzeća i podsticati povećanje njihove konkurentnosti, omogućiti bolji pristup finansijskim sredstvima, unaprijediti poslovni ambijent i obezbijediti bolju usklađenost obrazovnog sistema i potreba tržišta rada, kako bi se dalji razvoj zasnivao na znanju.

Ovim dokumentom definiše se novi pristup industrijskoj politici, u cilju povećanja industrijske produktivnosti, stimulanja preduzetništva i podsticanja inovativnosti. Preduzeća i djelatnosti su prepoznati kao stvarni nosioci promjena i razvoja, a glavna uloga Vlade je da im pruži punu podršku kako bi oni maksimalno realizovali svoj potencijal za rast, razvoj i konkurentnost. Da bi mogla uvažiti sve ove i druge zahtjeve i potrebe, *Industrijska politika* mora biti ambiciozna i zato je neophodno dalje jačanje dijaloga i partnerstva privatnog sektora sa svim nivoima javnog sektora.

Svrha industrijske politike je da se utvrde prioritete za razvoj industrije i ekonomije u periodu 2016-2020¹, što obuhvata:

Uspostavljanje integrativnog potencijala, utvrđivanje strateških okvira i prioriteta razvoja industrije koji imaju realnog osnova da se mogu ostvariti, imajući u vidu raspoložive prirodne, ljudske i finansijske resurse i koji mogu imati za rezultat ukupan ekonomski rast, povećanje zaposlenosti i ubrzani inovativni razvoj svih regiona.

U ovom dokumentu, izloženi su jasna **vizija** i glavni **ciljevi** industrijske politike, i definisani izazovi i potrebe za osavremenjivanjem i strukturnim promjenama u cilju unapređenja realnog sektora ekonomije u Crnoj Gori. Prepoznat je skup relevantnih ciljanih **mjera** za ostvarivanje **rezultata** planiranih u periodu do 2020, i koji su u funkciji realizacije utvrđene vizije i strateških ciljeva.

POTREBA ZA KREIRANJEM INDUSTRIJSKE POLITIKE

Industrija je od dugoročnog strateškog značaja za Crnu Goru, posebno imajući u vidu što svakih 100 otvorenih radnih mjesta u industriji, prema analizi Evropske komisije, povlači otvaranje 60 do 200 radnih mjesta u djelatnostima povezanim sa industrijom.

Početakom 90-tih godina prošlog vijeka, industrija u Crnoj Gori činila je više od 35% BDP-a sa oko 56 000 zaposlenih. Uticaj globalnih promjena, ekonomske krize i deindustrijalizacije usloveli su udio od oko 11% sa 23 000 zaposlenih. Ovim promjenama nije izložena samo Crna Gora: u drugim malim evropskim ekonomijama sa snažnim strateškim fokusom na razvoj turizma, kao što su Kipar i Malta, najvažnija komponenta industrije – prerađivačka industrija – takođe čini sve manji udio u privredi. No, i pored toga, aktuelni udio prerađivačke industrije u BDP-u Crne Gore (4,2%) nizak je čak i za evropske standarde. U sve većoj mjeri, prepoznaje se **potreba za procesom reindustrijalizacije, u cilju jačanja** ekonomije.

U narednom periodu, Crna Gora ima za cilj da postane država sa konkurentnom ekonomijom i snažnom industrijskom bazom. Iz tog razloga, potrebno je fokusiranje na sektore i oblasti sa najvećim prepoznatim potencijalom za rast, kao i na potrebe preduzeća koja će imati najveći uticaj na međunarodnu konkurentnost crnogorske ekonomije.

Urađene analize u procesu pripreme industrijske politike pokazuju da dva industrijska sektora, prerađivačka industrija i energetika, uz turizam predstavljaju strateške sektore za dugoročni razvoj konkurentnosti. Savremeni globalni biznis zahtijeva uzajamnu povezanost pomenutih sektora sa korišćenjem informacionih i komunikacionih tehnologija, unaprjeđene saobraćajne veze, dobro planiranu izgradnju i bolje korišćenje poslovnih usluga za privrednike. Ovi strateški sektori i oblasti podrške predstavljaju prioritetna područja za razvoj na koja je usmjerena industrijska politika Crne Gore.

¹To je u skladu sa članom 173 Ugovora o funkcionisanju Evropske unije (TFEU) o načelima industrijske politike u svrhu konkurentnosti, i povezanim članom 94 o industrijskoj saradnji u okviru Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju

Dugoročno posmatrano, jedan od najvažnijih nacionalnih ali i globalnih izazova je zaštita životne sredine. Deklaracija o ekološkoj državi Crnoj Gori koju je donijela Skupština 1991. godine i uvođenje te Deklaracije u Ustav, predstavljali su jedinstven primjer na globalnom nivou. S obzirom da je i dalje to, u velikoj mjeri, relevantno, težnja je da se razvoj crnogorske industrije odvija u skladu sa principima 'ekološke države'. Samim tim, Industrijska politika prepoznaje potrebu za unapređenjem životne sredine i razvojem eko-industrije.

Iako ova politika pokriva period do 2020. godine, stvarni efekti će se postići u dugoročnom periodu kroz:

- Unapređenje internacionalizacije i ostvarivanje koristi od efekata globalizacije, u cilju povećanja učešća ekonomije u međunarodnom poslovanju
- Prepoznavanje inovativnih industrija u nastajanju i potrebne podrške za razvoj njihove konkurentnosti na domaćem i globalnom planu
- Promociju resursne efikasnosti i boljeg upravljanja životnom sredinom
- Podsticanje restrukturiranja preduzeća, u svim fazama razvoja, u pravcu stvaranja veće dodate vrijednosti i međunarodno konkurentnih djelatnosti.

Strateški pristup predložen u Industrijskoj politici ima za primarni cilj razvoj industrije i njenu povezanost sa svim sektorima privrede. Na taj način omogućava se bolja integracija svih sektora ekonomije i pristup domaćem i međunarodnom tržištu, što stvara preduslove za održivi ekonomski razvoj.

STA JE INDUSTRIJSKA POLITIKA? KARAKTERISTIKE MODERNE INDUSTRIJSKE POLITIKE

Moderna industrijska politika je najvećim dijelom horizontalna i pruža **okvirne opšte uslove za industrijsku konkurentnost**. S obzirom na takav karakter, neophodno je da industrijska politika bude **međusobno povezana sa drugim relevantnim politikama**, jer se na taj način omogućava efikasno ostvarenje njenih osnovnih ciljeva.

Unutar EU, industrijska politika je povezana sa strategijom Evropa 2020, naročito sa razvojem "pametnog rasta" i pokriva nekoliko ključnih tema, koje predstavljaju osnovu za razvoj jasne i realne politike za Crnu Goru:

- **konkurentnost** – održavanje i razvoj snažne, konkurentne i diverzifikovane industrijske baze u Evropi
- **modernizacija** – stvaranje uslova za tehnološko osavremenjavanje i održivost industrije
- **inovativnost** – napredovanje u sprovođenju inovacija ka "novoj industrijskoj revoluciji"
- **saradnja između sektora industrije i istraživanja** – značaj razvoja bolje saradnje između naučno-istraživačkih institucija i industrije, podsticaji i podrška ulaganjima u istraživanje i razvoj od strane industrijskih preduzeća
- **vještine** – razvoj radne snage potrebne za nove industrije i one "u nastajanju"
- **investicije** – kreiranje dugoročne regulatorne predvidljivosti i stabilnosti što je ključno za privlačenje investicija
- **energetska efikasnost** – prelazak na održivu, energetske efikasnu ekonomiju
- **"zelena industrija"** – razvoj ekološki efikasne industrije.

Većina pomenutih tema koje predstavljaju prioritete industrijske politike u EU, na neki način su već uključene u postojeće crnogorske strategije. U tom smislu, Industrijska politika Crne Gore potrebno je da:

- Poveže postojeće sektorske i tematske strategije, i da uvede **industrijsku politiku u 'glavne tokove'** na nivou svih resornih institucija i pripadajućih politika;
- utvrdi mehanizme i instrumente za sprovođenje svi relevantnih mjera

U savremenoj industrijskoj politici, "uvođenje u glavne tokove" je važan princip. To znači da industrijska politika treba da kreira okvir koji će obezbijediti primjenu niza različitih politika koje imaju uticaj na industrijsku konkurentnost, kao što je prikazano na sljedećem grafiku.

SLIKA1: PERSPEKTIVA INDUSTRIJSKE POLITIKE

PROCES KREIRANJA INDUSTRIJSKE POLITIKE CRNE GORE

Vlada Crne Gore je u novembru 2014. formirala međuresorni Radni tim za izradu i implementaciju industrijske politike Crne Gore do 2020. godine, čime je omogućeno da se na sveobuhvatan način pristupi izradi politike i uspostavi okvir za integraciju i koordinaciju sektorskih strategija, ali i visokstrateških dokumenata kao što su Pravci razvoja Crne Gore 2015-2018 i Nacionalni program ekonomskih reformi 2015-2017. U procesu izrade Industrijske politike Crne Gore, realizovane su, pored ostalog, i sljedeće aktivnosti:

- procjena postojećih programskih politika, strategija i mjera podrške konkurentnosti, kako bi se obezbijedilo da industrijska politika nadograđuje i širi postojeću bazu programskih politika
- Kreiranje Poaznog dokumenta za izradu Industrijske politike na osnovu istraživanja i analize raspoloživih statističkih podataka i pokazatelja i ekonomskih kretanja u cilju prepoznavanja glavnih potreba i izazova rastuće industrijske konkurentnosti
- konsultacije sa predstavnicima privatnog sektora, kao i relevantnim akterima iz domena obrazovanja i inovacija, u cilju postavljanja inkluzivnog, transparentnog i interaktivnog pristupa izradi industrijske politike
- konsultacije sa predstavnicima Evropske komisije kako bi se obezbijedila usklađenost sa industrijskom politikom EU-a i zahtjevima za zatvaranje poglavlja 20 Acquis-ja u procesu priprema za pridruživanje EU
- definisanje vizije i ciljeva industrijske politike
- saglasnost o predloženim mjerama, rezultatima i indikatorima, kako bi se obezbijedilo da se sveobuhvatna Industrijska politika efikasno sprovodi na nivou svih relevantnih institucija
- prepoznavanje izvora finansiranja potrebnih za sprovođenje politike

Definicija industrije

Ne postoji usklađena definicija izraza 'industrija' zbog njegove široke upotrebe u različitim okolnostima. Termin 'industrija' često se koristi kao sinonim za 'djelatnost', za 'industrijski sektor' i za 'poslovnu djelatnost'. Industrija ima šire značenje od onoga što podrazumijeva pojam industrijskog sektora. Kada se govori o Industrijskoj politici Crne Gore, misli se na ono što Eurostat obuhvata nefinansijskim 'poslovnim sektorom'. Tu spadaju sektori od B do J i od L do N, uključujući S95 Statističke klasifikacije ekonomskih djelatnosti EU-a – NACE Rev. 2, sa posebnim akcentom na razvoj industrije (NACE B-E), i to: Vađenjerude i kamena (B), Prerađivačka industrija (C), Snadijevanje električnom energijom (D), Snadbijevanje vodom (E), Građevinarstvo (F), Trgovina na veliko i trgovina na malo I popravka motornih vozila i motocikala (G), Saobraćaj I skladištenje (H), Usluge pružanja smještaja i ishrane(I), Informisanje I komunikacija (J), Poslovanje nekretninama (L), Stručne, naučne I tehničke djelatnosti (M), Administrativne I pomoćne uslužne djelatnosti (N), popravka kompjutera, ličnih stvari i stvari iz domaćinstva (S 95)

- izrada akcionog plana, kao osnove za implementaciju
- razvoj pristupa za koordinaciju, monitoring i evaluaciju.

U procesu pripreme industrijske politike, imajući u vidu ključne principe Industrijske politike EU, kao i kontinuiran proces konsultacija Crne Gore i Evropske Komisije, u potpunosti su uvažene sljedeće smjernice i preporuke Evropske komisije²:

- **Kreiranje politike** treba da se fokusira na horizontalne/posebne teme (vještine, inovacije, pristup tržištu, finansije) i sektorsku podršku ciljnim prioritetnim sektorima
- **Uspostavljanje efikasnog mehanizma** prikupljanja povratnih informacija od svih relevantnih učesnika u procesu, po modelu konsultativnog procesa Industrijske politike EU 2012
- **Usmjeravanje Industrijske politike** – Aspekt “usmjeravanja” Industrijske politike podrazumijeva da su prioriteti Industrijske politike uključeni u relevantne planove i politike resornih Ministarstava i implementacionih institucija. Ovom politikom moraju se iznaći rješenja za postojeći nedostatak administrativnih kapaciteta i segmentiranih strategija koje onemogućavaju efikasnost uspostavljenih instrumenata
- **Indikatori** – Monitoring i evaluacija će zahtijevati formulisanje preciznog seta realnih indikatora za mjerenje rezultata i efekata politike
- **Finansijski izvori** – kako bi se obezbijedila osnova za efikasnu implementaciju neophodno je da postoji realna procjena iznosa i izvora finansiranja koji će se koristiti za implementaciju planiranih mjera
- **Veza sa programima EU** – administrativni kapaciteti i mjere podrške moraju se osnažiti kako bi se ostvarilo puno korišćenje programa EU.

STRUKTURA DOKUMENTA

U prvom poglavlju predstavljena je jasna vizija onoga što Crna Gora može ostvariti primenom industrijske politike. Osnova ove vizije obrazložena je u drugom poglavlju, u kojem je analizirana aktuelna konkurentnost crnogorske ekonomije i prepoznati budući potencijali i ključni izazovi.

U trećem poglavlju, na bazi analize podataka o konkurentnosti obezbjeđuje se okvir za prepoznavanje prioriteta i strateških ciljeva industrijske politike. Ujedno, ovim poglavljem obuhvaćena je i povezanost industrijske politike sa drugim relevantnim strategijama, prikaz očekivanih rezultata i ciljne grupe koje treba da učestvuju u implementaciji industrijske politike.

U naredna tri poglavlja, od četvrtog do sedmog, prikazan je način sprovođenja četiri glavna strateška cilja, a to su: konkurentnost industrije, investicije i finansije za modernizaciju industrije, inovacije i preduzetništvo i razvoj tržišta.

Svako poglavlje sadrži: cilj, pregled planiranih rezultata i indikatora, opis ključnih problema, kratku analizu potreba programske politike i detaljan prikaz podciljeva, predloženih mjera i planiranih rezultata, sto je dodatno razrađeno u Akcionom planu Industrijske politike.

U osmom poglavlju razvijen je okvir za podršku budućem razvoju industrije i prepoznate su mogućnosti za korišćenje fondova EU kao dopuna domaćim resursima. Poglavlje se sastoji se iz dvije cjeline:

- a) podrška za tehnološke oblasti i sektore sa potencijalom rasta i razvoja
- b) razvoj okvira za modernizaciju i inovacije

Deveto poglavlje sadrži pojedinosti o načinu na koji će se sprovoditi, finansirati i pratiti industrijska politika, kao i prikaz komunikacione strategije za usmjeravanje industrijske politike. Set aneksa pruža dodatne tehničke pojedinosti koje dopunjavaju analizu i programske smjernice iz glavnog teksta. Akcioni plan pruža detaljan osnov za sprovođenje predloženih mjera.

²Analizirane su preporuke date od strane Evropske komisije koje su relevantne za industrijsku konkurentnost. Ključni akcenti sažeti su u daljem tekstu, a opširniji navodi sadržani u relevantnim izvještajima Evropske komisije i internom izvještaju Ministarstva ekonomije (vidi dodaci G i H)

REZIME

Svrha: Uspostavljanje integrativnog potencijala i utvrđivanje strateških okvira i prioriteta razvoja industrije koji imaju realnog osnova da se mogu ostvariti, imajući u vidu raspoložive prirodne, ljudske i finansijske resurse i koji mogu imati za rezultat ukupan ekonomski rast, povećanje zaposlenosti i ubrzani inovativni razvoj svih regiona.

Vizija: Industrijska politika Crne Gore će kroz unaprjeđenje poslovnog okruženja, podržavajući preduzeća i preduzetništvo, stimulišući primjenu savremenih tehnologija u cilju otvaranja novih i kvalitetnijih radnih mjesta, stvoriti uslove za modernizaciju industrije, zasnovanu na znanju i inovacijama i omogućiti veću integraciju na međunarodnom tržištu.

Strateski Ciljevi (SC) i Rezultati (R): U cilju kreiranja uslova za povećanje konkurentnosti crnogorske ekonomije, Industrijska politika ima težnju da otkloni strukturne disbalanse i sektorske neravnoteže, kao i da prevaziđe problem uske proizvodne baze. Uzimajući u obzir da je crnogorska ekonomija prije svega zasnovana na uslugama, neophodno je razviti politiku modernog industrijskog razvoja, koja će iskoristiti nove izvore ekonomskog rasta, podsticati resursnu efikasnost i omogućiti usmjeravanje industrije prema proizvodnji sa većom dodatom vrijednošću.

Industrijska politika ima za prioritet:

- Uspostavljanje preduslova koji treba da doprinesu efikasnijem iskorišćavanju raspoloživih resursa i razvoju potrebne infrastrukture u cilju smanjenja troškova ulaznih komponenti
- Podsticanje razvoja i rasta na nivou preduzeća, posebno u prioritetnim sektorima, zasnovanom na efikasnosti, produktivnosti i inovativnosti

Na tim osnovama formulišu se sledeći strateški ciljevi:

- **SC1: Konkurentna industrija:** Bolje poslovno okruženje i uslovi za industrijsku konkurentnost i održivost, uključujući turizam i druge sektore sa visokom dodatom vrijednošću
  - **R1.1:** Unaprijeđena međunarodna ekonomska konkurentnost
  - **R1.2:** Unaprijeđen ambijent za poslovanje svih preduzeća i preduzetnika
  - **R1.3:** Napredak u ostvarivanju ciljeva pametnog rasta definisanih strategijama Evropa 2020 i Jugoistočna Evropa 2020
- **SC2: Investicije i finansije za modernizaciju industrije:** Unaprijeđen investicioni okvir za modernizaciju industrije kroz bolji pristup, raspoloživost i dostupnost finansijama
  - **R2.1:** Bolja raspoloživost, dostupnost i pristup finansijama za MSP
  - **R2.2:** Poboljšano finansiranje za inovativna i izvozno-orijentisana preduzeća
  - **R2.3:** Finansijsko restrukturiranje velikih i srednjih preduzeća u cilju dugoročne stabilnosti
  - **R2.4:** Veće direktne investicije u prioritetne sektore
- **SC3: Inovacije i preduzetništvo:** Promocija preduzetništva i preduzetničke kulture za inovacije i stabilan ekonomski rast, povećanje produktivnosti i zaposlenosti
  - **R3.1:** Rast preduzeća kroz inovacije i izvoz u okviru prioritetnih sektora
  - **R3.2:** Bolja povezanost istraživanja i industrije koja povećava inovativnost preduzeća

(proizvod, proces, marketing, dizajn)

- **R3.3:** Djelotvorna podrška poslovanju koja se pruža svim MSP i preduzetnicima, u svim opštinama, i u svim fazama poslovnog razvoja
- **SC4:Pristup tržištu:** Pojednostavljene procedura za trgovinu i poslovni pristup domaćem i međunarodnim tržištima
  - **R4.1:** Smanjen trgovinski disbalans kroz povećanje izvoza, i smanjenje uvoza u prioritetnim sektorima u kojima Crna Gora ima komparativnu prednost
  - **R4.2:** Bolji ambijent za omogućavanje trgovine i trgovačka logistika koji pojednostavljaju i smanjuju troškove međunarodnog poslovanja za izvoznike

Industrijska politika je najvećim dijelom horizontalna politika, ali koja obezbjeđuje uslove da se prepoznaju i podstiču sektori koji imaju potencijale rasta i doprinose ubrzanom industrijskom razvoju:

Prioritetni sektori sa potencijalom rasta	Sektori koji podržavaju industrijski razvoj
Sektori koji su prepoznati da imaju potencijal rasta i koji mogu predstavljati pokretače industrijskog razvoja sa potencijalima za povećanje konkurentnosti na domaćem tržištu i jakim izvoznim potencijalima su:	Sektori koji imaju potencijal rasta i treba da doprinesu modernom industrijskom razvoju su:
<ul style="list-style-type: none"> • Prerađivačka industrija- prehrambena, drvna, metalna i farmaceutska • Energetika • Turizam	<ul style="list-style-type: none"> • Transport • ICT i kreativne industrije • Sektor biznis usluga • Građevinarstvo

Značajan element na duži period, kada je riječ o modernizaciji industrije, je razvoj i usvajanje novih tehnologija koje omogućavaju razvoj novih proizvoda i usluga, restrukturiranje industrijskih procesa potrebnih za modernizaciju industrije, uz istovremeni prelazak na ekonomiju zasnovanu na znanju i efikasnu upotrebu raspoloživih resursa. Da bi se dalje podržao ovaj proces, veću pažnju je potrebno usmjeriti na četiri relevantna pitanja koja se odnose na Crnu Goru za period do 2020. godine:

- Uvođenje pametne specijalizacije u cilju podrške najperspektivnijim novim industrijskim sektorima;
- Razvoj novih industrija u nastajanju kroz njihovo grupisanje u klastere i nove industrijske lance vrijednosti;
- Efikasnije povezivanje poslovnih usluga sa industrijskim dizajnom i proizvodnjom;
- Minimiziranje dugoročnog uticaja industrijske modernizacije i njenog restrukturiranja na životnu sredinu.

Takođe, neophodno je odgovoriti na značajna pitanja koja su grupisana u sledeće dvije podoblasti:

- Podrška za tehnološke oblasti i sektore sa potencijalom rasta i razvoja
- Razvoj okvira za modernizaciju i inovacije.

Implementacija Industrijske Politike: Sprovođenje Industrijske politike Crne Gore do 2020 godine zasnivaće se na višegodišnjem okvirnom Akcionom planu, koji je sastavni dio ovog dokumenta i koji će predstavljati usmjerenje za godišnje akcione planove.

Osnovni principi za efikasnu i efektivnu implementaciju politike su:

- **Značaj industrije:** Industrija mora biti u fokusu implementacije relevantnih politika
- **Pravac Industrijske politike:** Integrativna Industrijska politika treba da bude povezana sa nacionalnim i politikama EU koje imaju uticaja na konkurentnost industrije
- **Potreba za koordinacijom i saradnjom:** Implementacija Industrijske politike treba biti podržana u okviru koordinacije između Crne Gore i Evropske Komisije
- **Industrijska modernizacija:** Utvrđivanje mjera politike koje treba da ukažu na potrebu za modernizacijom industrije i razvojem novih sektora sa potencijalom rasta, uključujući oblasti kao što su eko-inovacije i zelena ekonomija
- **Povezanost:** Industrijska politika treba da podrži razvoj međusobno povezanih ekonomskih sektora koji imaju uticaja na konkurentnost industrije, kao što su finansijsko tržište, energetika, saobraćaj i komunikacije.

1. VIZIJA INDUSTRIJSKE POLITIKE CRNE GORE ZA 2020

Aktivnosti koje su sprovedene u dosadašnjem periodu u Crnoj Gori, a koje su za cilj imale povećanje konkurentnosti ekonomije, bile su većinom usmjerene na unaprjeđenje regulatornog okvira i poslovnog okruženja. I pored postignutih značajnih rezultata, kreiranjem odgovarajućeg sveobuhvatnog modela Industrijske politike nastoji se stvoriti dobra osnova budućeg ubrzanog ekonomskog razvoja zemlje.

Ključni razlozi zbog kojih Industrijska politika treba biti fokusirana na povećanje konkurentnosti ekonomije su³:

- Industrija je jedan od glavnih kreatora novih radnih mjesta;
- istraživanja i inovacije dovode do razvoja novih proizvoda i osvajanja novih tržišta,
- sektor industrije značajno doprinosi efikasnoj alokaciji raspoloživih prirodnih resursa.

Da bi se to postiglo, potrebno je da Industrijska politika bude usmjerena ka većoj efikasnosti i produktivnosti, uz efikasno korišćenje raspoloživih prirodnih resursa, razvoju proizvodnje ka višim fazama obrade i dodate vrijednosti, uz identifikovanje sektorskih prioriteta koji imaju potencijal da budu nosioci ekonomskog razvoja.

Primjena Industrijske politike treba da stvori okvir za razvoj industrije, koju će karakterisati:

- **Konkurentnost**- diversifikovana industrijska baza, orijentisana ka efikasnosti i produktivnosti
- **Savremenost** - efikasna upotreba novih tehnologija i razvoj ekonomije zasnovane na znanju, uz podsticanje pametne specijalizacije
- **Dinamičnost** - snaženje preduzetništva i MSP i njihovih inovativnih potencijala
- **Atraktivnost** - poslovni ambijent koji privlači investicije u različite sektore i regione
- **Održivost** - unaprjeđenje korišćenja raspoloživih resursa koji počivaju na principima zelene ekonomije i zaštite životne sredine
- **Integrativnost** - povezivanje i podsticanje razvoja prioriternih sektora i sektora koji podržavaju industrijski razvoj.

Na ovim osnovama moguće je formulisati sledeću **VIZIJU**:

Industrijska politika Crne Gore će kroz unaprjeđenje poslovnog okruženja, podržavajući preduzeća i preduzetništvo, stimulišući primjenu savremenih tehnologija u cilju otvaranja novih i kvalitetnijih radnih mjesta, stvoriti uslove za modernizaciju industrije, zasnovanu na znanju i inovacijama i omogućiti veću integraciju na međunarodnom tržištu.

2. KONKURENTNOST CRNOGORSKE EKONOMIJE

Da bi Industrijska politika, na pravi način, mogla doprinijeti poboljšanju konkurentnosti ekonomije Crne Gore, neophodno je da se njeni prioriteti i ciljevi oslanjaju na razvoj onih sektora koji trenutno doprinose ekonomskom rastu, kao i sektorima koji imaju najviše potencijala za razvoj u budućnosti.

U cilju definisanja ključnih izazova unaprjeđenja crnogorske konkurentnosti sagledan je postojeći nivo konkurentnosti crnogorske ekonomije kroz analizu makroekonomskih trendova, ključnih strukturnih karakteristika ekonomije i indikatora konkurentnosti koji se baziraju na međunarodnim istraživanjima. Dodatno je urađena swot analiza industrije kao i analiza sektorskih prioriteta.

³, Council of the European Union (2014) Mainstreaming of Industrial Competitiveness, Conclusions from Competitiveness Council Brussels, 25 September 2014

2.1. KONKURENTNOST I STRUKTURA INDUSTRIJE

Kontinuirana deindustrijalizacija, u proteklih nekoliko decenija, u pravcu ekonomije kojom dominira sektor usluga, povlači za sobom značajne rizike u smislu sektorski neuravnotežene ekonomije, nedovoljno diverzifikovane i osjetljive na eksterne ekonomske šokove. U tom smislu, nameće se potreba za umanjnjem pomenutih rizika kroz dobro planiran proces reindustrijalizacije. Iako najnovije međunarodne makroekonomske projekcije predviđaju da će ekonomija Crne Gore početi ubrzano da raste u periodu do 2020⁴, mala je vjerovatnoća da će se te procjene u potpunosti realizovati ukoliko se ne budu rješavale tri glavne strukturne slabosti:

- a) niska radna produktivnost na nivou industrije⁵
- b) struktura izvoza koji je koncentrisan na mali broj tradicionalnih tržišta i na svjetska tržišta u relativnom padu⁶
- c) nedovoljan rast industrije u sektorima koje karakteriše intenzivno korišćenje tehnologija, odnosno savremenih proizvodnih procesa⁷.

2.1.1. RAZVOJ CRNOGORSKE EKONOMIJE I MAKROEKONOMSKE PROJEKCIJE

U cilju sagledavanja sektora prepoznatih kao strateški prioritetnih za razvoj industrijske konkurentnosti Crne Gore, slijedi kratak prikaz trendova kretanja ekonomske aktivnosti, pregled doprinosa pojedinačnih sektora ekonomiji i doprinosa prema veličini preduzeća. U pogledu aktuelne strukture industrijskog i poslovnog sektora, na osnovu raspoloživih podataka, nameću se sljedeći zaključci:

- Kontinuirana deindustrijalizacija: udio ukupne zaposlenosti u nefinansijskom poslovnom sektoru u prerađivačkoj industriji (11,6%) značajno je manji od prosjeka za članice EU-27 (22,6%, 2010) , dok zaposlenost u sektoru usluga ostvaruje brži rast, odražavajući time sve veću orijentaciju ka ekonomiji zasnovanoj na uslugama
- Tradicionalni sektori zadržavaju dominantnu ulogu u izvozu (osnovni metal i dalje spada u najvažnije izvozne proizvode)
- Značaj malih i srednjih preduzeća: na nivou svih segmenata poslovnog sektora, mala i srednja preduzeća (i preduzetnici) obezbjeđuju najveći udio u prometu
- Regionalne nejednakosti: regioni Crne Gore imaju različite obrasce industrijskog razvoja, tako da princip "isto rješenje za sve" u pristupu industrijskoj politici neće uvažavati potrebe cijele zemlje.

2.1.1.1. TREND KRETANJA EKONOMSKE AKTIVNOSTI

Trend značajnog ekonomskog prosperiteta bio je prisutan u Crnoj Gori početkom 2000-tih. Naime, od te godine BDP bilježi pozitivne stope rasta koje su iznosile preko 6% tokom 2006, 2007. i 2008. godine. Ovi pozitivni trendovi su naglo prekinuti jakim negativnim uticajem finansijske krize, koja se u Crnoj Gori počela osjećati krajem 2008. godine, pri čemu je postala evidentna tokom 2009. godine, u kojoj je BDP smanjen za 5,7%. Uprkos značajnom padu ekonomske aktivnosti, crnogorska ekonomija u posljednje dvije godine bilježi trendove oporavka. Tako je u 2013. godini BDP zabilježio realnu stopu rasta od 3,3% što je rezultiralo nivoom BDP-a po glavi stanovnika od 5356,7 €. Izraženo u paritetu kupovne moći BDP po glavi stanovnika je na nivou od 42% prosjeka EU i za 3 % je iznad

⁴<https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/index.aspx>

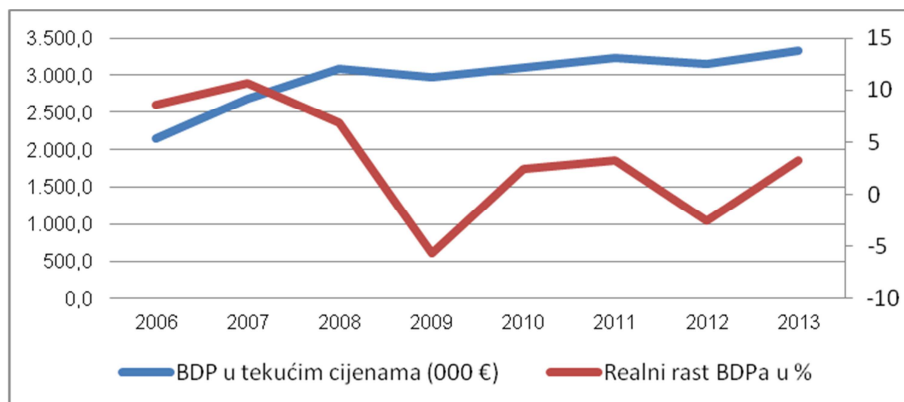
⁵Iako ni Eurostat, ni Monstat ne objavljuju podatke o radnoj produktivnosti adekvatne za međunarodna poređenja, najnovije procjene OECD-a ističu veliki raskorak u rastu radne produktivnosti između Crne Gore i država Centralne Evrope sa boljim učinkom, kako na nivou industrije, tako i u sektoru usluga

⁶U procesu prepoznavanja slabosti u strukturi izvoza, analiziran je izvozni učinak kako bi se prepoznalo više oblasti koje imaju realan izvozni potencijal -Aneks D

⁷Veoma je mali broj sektora industrije u Crnoj Gori čiji je udio visokotehnoških proizvoda veći od 25% - prepoznata su samo četiri takva sektora, od kojih farmaceutska industrija ima najveću vrijednost izvoza.

prosjeka zemalja Zapadnog Balkana. Rast ekonomske aktivnosti nastavljen je i tokom 2014. godine i to po realnoj stopi od 1,5%.⁸

Grafik: Kretanje BDP-a u periodu 2006-2013. godine

Izvor: MONSTAT

Pozitivni trendovi se predviđaju i u narednom periodu. Prema projekcijama Svjetske banke iz januara 2015⁹ godine rast BDP-a će, u narednom periodu, biti na nivou od 3,4%, 2,9% i 3,0% u 2015, 2016. i 2017. godini.¹⁰ Takođe, prema projekcijama makroekonomskih kretanja koje su date u Smjernicama makroekonomske i fiskalne politike za period 2015-2018, stopa rasta BDP-a će rasti u narednom periodu i u 2015. g. očekuje se na nivou 3,5%, 3,8% u 2016, 4,0% u 2017. i 3,0% u 2018. godini. Predviđeni rast je, prije svega, posljedica rasta investicionih aktivnosti i aktiviranja domaćeg potencijala, posebno u građevinskom sektoru za koji je projektovano povećanje od prosječno 14,5% u datom periodu. Niže stope rasta se predviđaju u sektoru industrije (3,3%), kao i u sektoru poljoprivrede (3,1%).

TABELA 1 PROIZVODNI SEKTORI

	realna stopa rasta u %				učešće u rastu BDP-u u %			
	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
BDP	3,5	3,8	4,0	3,0	100,0	100,0	100,0	100,0
BDV-Bruto dodata vrijednost	3,8	4,1	4,2	3,2	83,8	84,8	84,2	84,2
Poljoprivreda	2,5	3,0	3,5	3,5	7,4	7,3	7,3	7,3
Industrija	2,8	4,4	2,9	2,9	9,6	9,6	9,5	9,5
Građevinarstvo	14,0	22,0	20,0	2,0	5,3	6,2	7,2	7,1
Usluge	3,3	2,6	2,9	3,1	61,6	60,9	60,2	60,3

Izvor: Smjernice makroekonomske i fiskalne politike od 2015-2018. godine

Analizirani trendovi ukazuju na prisutnost pozitivnih kretanja, kako u ukupnoj ekonomskoj aktivnosti, tako i u samom industrijskom sektoru (ukoliko se posmatra industrijski sektor obuhvaćen ovim dokumentom).

Projektovan rast odnosno struktura rasta potvrđuje značaj industrije i sa njom povezanih grana u narednom periodu, što dodatno apostrofira važnu ulogu Industrijske politike i njenih mjera, u smislu podrške ostvarenju navedenih projekcija.

Trendovi osnovnih makroekonomskih indikatora u Crnoj Gori koji se odnose na konkurentnost, mogu se redovno upoređivati sa indikatorima država EU na bazi podataka raspoloživih u godišnjoj bazi podataka Evropske Komisije (AMECO). Takođe, redovno poređenje i praćenje je moguće i sa

⁸Podatak dobijen na osnovu kvartalnih procjena, Izvor: MONSTAT

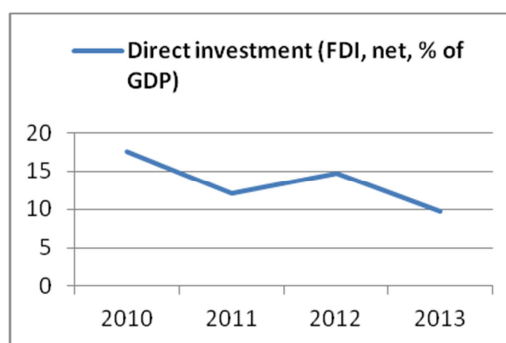
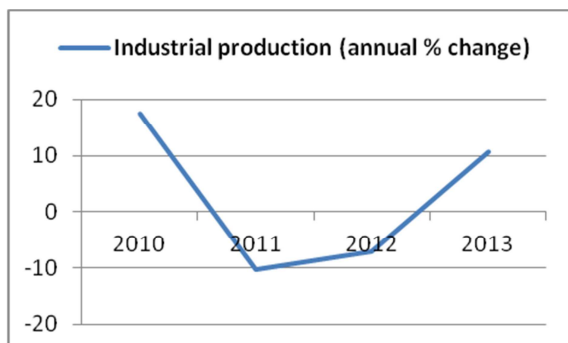
⁹Izveštaj Svjetske banke: «Globalne ekonomske perspektive: Evropa i Centralna Azija»

¹⁰Ove projekcije su bazirane na procjeni da je stopa rasta BDP-a tokom 2014. godine bila na nivou od 1,5%.

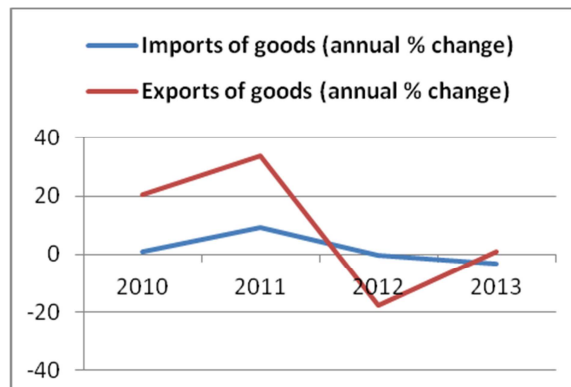
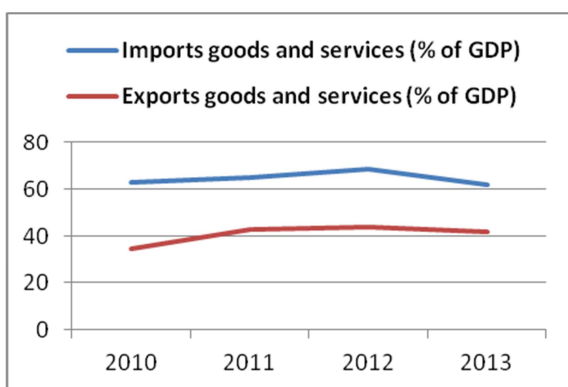

zemljama kandidatima i potencijalnim kandidatima za članstvo u EU, na bazi kvartalnog makroekonomskog pregleda Evropske Komisije koji prati stanje u ovim ekonomijama (CCEQ). U nastavku je dat prikaz kretanja pojedinih indikatora za Crnu Goru iz pomenutih baza.

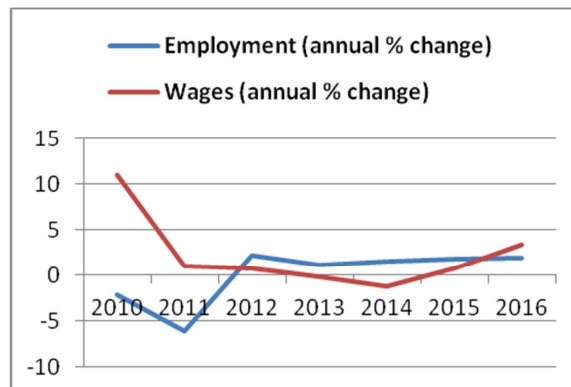
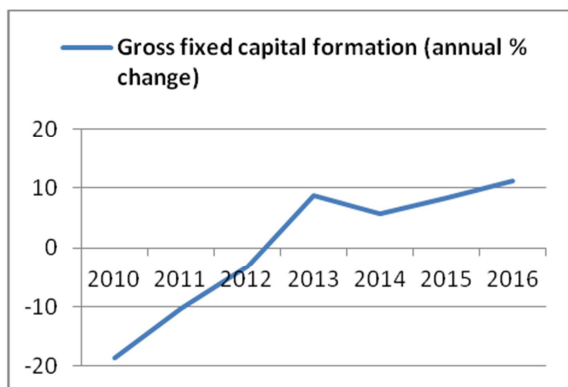
Uz trend malih promjena u proizvođačkim cijenama, industrijska proizvodnja značajno je opala tokom 2010. i 2011. godine, nakon čega je nastupio oporavak 2013. godine. Direktne strane investicije, kao udio u BDP-u, takođe, poslednjih godina, ostvaruju pad (od 2012 godine).

Negativan trgovinski bilans Crne Gore posljedica je konstantno većeg uvoza u odnosu na izvoz, koji posljednjih godina u značajnoj mjeri oscilira.

Ubrzava se bruto akumulacija fiksnog kapitala i očekuje se da će, do 2016. godine, da ostvaruje rast za više od 10% godišnje.

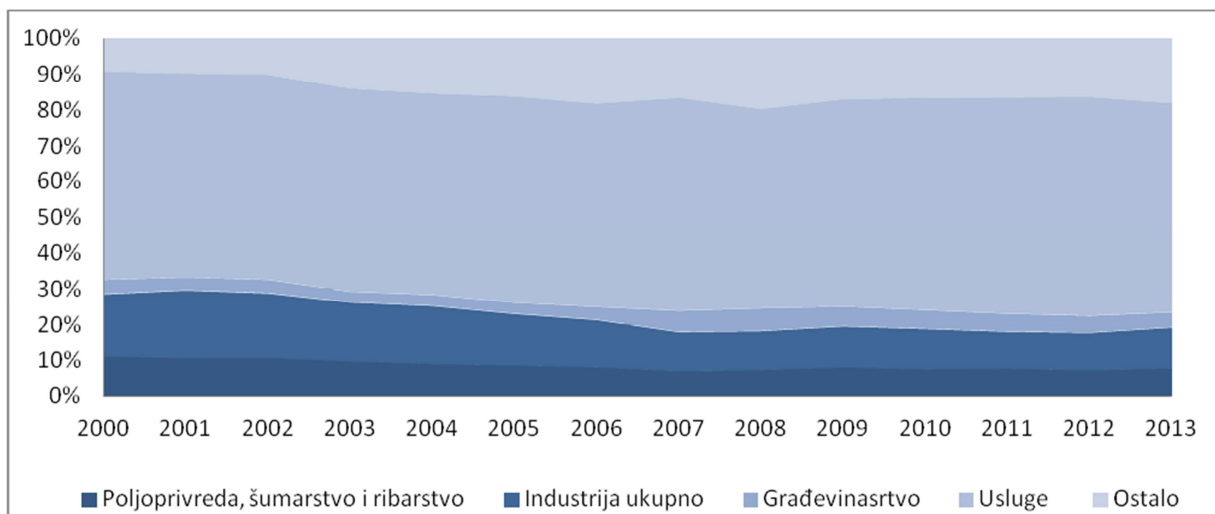
Izvor: EC (2014) CCEQ, EU Candidate & Potential Candidate Countries' Economic Quarterly, 4/2014

2.2.1.1. STRUKTURA EKONOMIJE

Struktura crnogorske ekonomije značajno se promijenila u posljednjih 15 godina. Ova promjena se, prije svega, ogleda u povećanju učešća usluga na račun smanjenja učešća industrije i poljoprivrede u ukupnoj ekonomskoj aktivnosti. Tako je u periodu od 2000- 2013. god. učešće poljoprivrede u bruto domaćem proizvodu smanjeno sa 11% na 8%, dok je učešće industrije smanjeno sa 17% na 11%.

Grafik: Struktura BDP-a

Izvor: MONSTAT

Promjene strukture rezultirale su sadašnjim stanjem čija je osnovna karakteristika da nivo ekonomske aktivnosti prvenstveno zavisi od uslužnih sektora, dok sektor industrije ima značajno manji doprinos u stvaranju nove vrijednosti. U tom kontekstu, Industrijska politika Crne Gore ne može se fokusirati isključivo na sektor industrije u užem smislu (vađenje ruda i kamena, prerađivačka industrija i snabdijevanje električnom energijom), već na povezivanje ovog sektora sa drugim relevantnim sektorima, kao što su uslužni sektori ili građevinarstvo. Dodatno, EU¹¹ jasno je prepoznala potrebu da moderna i inovativna industrijska politika treba da se odnosi na prerađivačke, ali i odgovarajuće uslužne oblasti.

Dakle, Industrijska politika Crne Gore, kako je već navedeno, pod industrijom podrazumijeva nefinansijski 'poslovni sektor' (prema metodologiji Eurostat-a), koji obuhvata sektore od B-J i od L-N, uključujući S95 sektor Statističke klasifikacije ekonomskih djelatnosti EU-a – NACE Rev. 2, sa posebnim akcentom na razvoj industrije (NACE B-E)¹². U nastavku slijedi prikaz doprinosa ovog sektora novostvorenoj vrijednosti u ekonomiji i zaposlenosti, a analizirani su i dostupni podaci o trgovinskoj razmjeni, kao i o ulaganju u istraživanje i razvoj.

Industrijski sektor (sektori B, C, D i E)¹³ u stvaranju nove vrijednosti u ekonomiji doprinosi sa 12,5%, od čega je doprinos sektora C - prerađivačka industrija 4%, dok je pojedinačno najveći doprinos sektora D-proizvodnja električne energije, sa učešćem na nivou od 5%. U pogledu zaposlenosti sektor C-prerađivačka industrija zapošljava 6,6% od ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori u 2014. godini, dok ukupno učešće sektora B, D i F iznosi 4,5%.

Posmatrano na nivou sektora prerađivačke industrije (C), najveći dio novostvorene vrijednosti kreira se u oblastima proizvodnja hrane (25%), proizvodnja nemetalnih mineralnih proizvoda (16%) i proizvodnja pića (14%). Iako značajno doprinosi kreiranju dodate vrijednosti, doprinos oblasti Proizvodnja osnovnih metala, posljednjih godina, značajno je smanjen (sa 25 mil. eura u 2011. na 4 miliona eura u 2013. godini).

¹¹Council of the European Union (2014) Mainstreaming of Industrial Competitiveness, Conclusions from Competitiveness Council Brussels, 25 September 2014

¹²Vađenje rude i kamena (B), Prerađivačka industrija (C), Snabdijevanje električnom energijom (D), Snabdijevanje vodom (E), Građevinarstvo (F), Trgovina na veliko i trgovina na malo i popravka motornih vozila i motocikala (G), Saobraćaj i skladištenje (H), Usluge pružanja smještaja i ishrane (I), Informisanje i komunikacija (J), Poslovanje nekretninama (L), Stručne, naučne i tehničke djelatnosti (M), Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti (N), Popravka kompjutera, ličnih stavri i stvari iz domaćinstva (S 95)

¹³Vađenje rude i kamena (B), Prerađivačka industrija (C), Snabdijevanje električnom energijom (D), Snabdijevanje vodom (E),

Učešće **sektora turizma (G, H i I)**¹⁴ u bruto dodatoj vrijednosti bilo je na nivou od oko 27% tokom 2013. godine, dok je, prema podacima iz 2014. god, njihovo učešće u ukupnoj zaposlenosti na nivou od 37,73%. Posebno treba istaći da je ovaj sektor najinteresantniji za strane investicije.

Sektor građevinarstvo (F) u ukupnoj dodatoj vrijednosti na kraju 2013. godine učestvovao je sa 5%, dok je učešće u ukupnoj zaposlenosti iznosilo 4,9%. Građevinski sektor je zabilježio 8% vrijednosti ukupnih stranih direktnih investicija u 2011. godini.

Sektori J,L,M i N u kreiranju dodatne vrijednosti učestvuju na nivou od 18%, dok je doprinos u ukupnoj zaposlenosti 9,7%.

Uporedna analiza pomenutih sektora sa stanovišta njihovog učešća u izvozu pružila bi dodatne informacije o njihovom razvojnom potencijalu, međutim, podaci na tom nivou nisu dostupni.

Prema raspoloživim podacima za 2014. godinu, shodno Standardnoj međunarodnoj trgovinskoj klasifikaciji (SMTK), najveće učešće **u strukturi izvoza** bilježe Proizvodi svrstani po materijalu-sektor 6, odnosno obojeni metali i gvožđe i čelik, koji čine oko 25% ukupnog izvoza. Drugi po značaju je sektor 2-sirove materije, 19% ukupnog izvoza, među kojima najveći dio čine mineralne rude i otpaci metala, pluta i drvo, dok je na trećem mjestu sektor 0 - hrana i žive životinje, sa 18% ukupnog izvoza, gdje je najznačajniji udio mesa i mesnih prerađevina.

Prema istoj klasifikaciji, **u strukturi uvoza** najviše su zastupljeni proizvodi sektora 0 – hrana i žive životinje i to na nivou od 22% (a među njima se izdvajaju meso i prerada mesa i žitarice i proizvodi od žitarica). Dodatno, pokrivenost uvoza izvozom iznosila je 18,7% u posmatranoj godini.

Podaci o doprinosu pojedinih sektora u istraživanju i razvoju nisu dostupni na tom nivou. Prema raspoloživim podacima, djelatnost istraživanja i razvoja u Crnoj Gori obavlja se u okviru 58 naučno istraživačkih institucija od kojih 22% pripada poslovnom sektoru. Ukupna domaća potrošnja na istraživanje i razvoj iznosi 0,38% BDP-a, od čega je 35% pokriveno iz budžeta, 42% iz poslovnog sektora, a 23% iz inostranstva.

Iz prezentiranih podataka, jasno se nameće zaključak da u Crnoj Gori postoji velika potreba za proizvodnom diverzifikacijom privrednih aktivnosti, u cilju supstitucije uvoznih proizvoda, ali i povećanja izvoznog potencijala. Takodje, posebno je važno raditi na produženju vrijednosnog lanca, kako bi se omogućila veća vrijednost izvoznih proizvoda, što je moguće postići kroz međusobno povezivanje sektora, ali i povezivanje privrede i naučno istraživačke zajednice.

2.3.1.1. STRUKTURA CRNOGORSKE EKONOMIJE PO VELIČINI PREDUZEĆA

Analiza strukture crnogorske ekonomije po veličini preduzeća, prema podacima za 2014. godinu, pokazuje da 0,3% ukupnog broja preduzeća čine velika preduzeća, 2,1% srednja i 97,6% mikro i mala preduzeća. Prosječna gustina preduzeća, na nivou cijele Crne Gore iznosi 34 preduzeća na hiljadu stanovnika i najveća je u Primorskom regionu.

TABELA 5 REGIONALNA RASPROSTRANJENOST PREDUZEĆA I PREDUZETNIKA

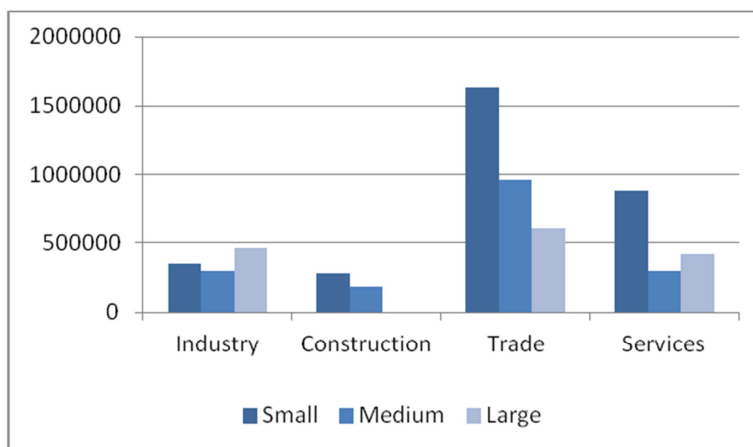
JLS	MMSP	Preduzetnici	Velika preduzeća	Novoosnovana preduzeća	Neaktivni poslovni subjekti
Ukupno Crna Gora	21463	15899	38	4064	1078
Sjeverni region	2.990	4.005	2	490	191
Središnji region	9.666	5.606	27	1255	474
Primorski region	8.807	6.288	9	2319	413

Izvor podataka: Poreska uprava i Monstat, 2013

O značaju malih i srednjih preduzeća za crnogorsku ekonomiju najbolje govore podaci o njihovom učešću u stvaranju ekonomske vrijednosti prema kojima ova preduzeća ostvaruju 72% bruto vrijednost proizvodnje i 64% ukupne bruto dodate vrijednosti.

¹⁴Trgovina na veliko i trgovina na malo i popravka motornih vozila i motocikala (G), Saobraćaj i skladištenje (H), Usluge pružanja smještaja i ishrane (I),

GRAFIK VRIJEDNOST PROMETA SEKTORA PREMA KLASI PREDUZEĆA

Kada je riječ o učešću u ukupnom prometu malih preduzeća sektor trgovine (sektor G) imao je najveće učešće od 52%, zatim sektor usluga¹⁵ na nivou od 28%, sektor industrije (sektori B, C, D, E) 11% i građevinarstva 9%.

U klasi malih preduzeća ovi sektori imaju učešće na nivou od 55%, 17%, 10% i 31%.

I kod velikih preduzeća sektor trgovine imao je najznačajnije učešće, i to 41% u odnosu na ukupan promet ostvaren od strane velikih preduzeća. Međutim, učešće sektora industrije u ukupnom prometu je kod velikih preduzeća na nešto većem nivou nego kod malih i srednjih preduzeća i iznosi 31%, dok je učešće sektora usluga na nivou od 28%.

Dodatno, u klasi srednjih preduzeća učešće industrije je 27% u ostvarenju ukupne vrijednosti proizvodnje, dok je u klasi malih preduzeća to ostvarenje iznosilo 13%. U vrijednosti proizvodnje klase velikih preduzeća najveće učešće od 44% je ostvareno od strane sektora industrije.

S obzirom na ovakvu strukturu preduzeća sa stanovišta veličine neizbježno je da se Industrijska politika mora baviti izazovima sa kojima se suočavaju velika preduzeća. Takođe imajući u vidu značaj doprinosa sektora MSP ukupnoj ekonomskoj aktivnosti, posebno u sektorima koji doprinose razvoju industrije, kao što su trgovina i ostale usluge, neophodno je da Industrijska politika Crne Gore posebnu pažnju posveti razvojnim potrebama malih i srednjih preduzeća.

2.1.2. INDIKATORI KONKURENTNOSTI CRNOGORSKE EKONOMIJE

Indikatori konkurentnosti, koji se baziraju na međunarodnim istraživanjima, a kojima se mjere različiti faktori koji utiču na konkurentnost, omogućavaju praćenje rezultata implementacije različitih politika. Njihovom analizom je izvršeno poređenje Crne Gore sa EU, zemljama Zapadnog Balkana i malim zemljama sa razvijenim turističkim sektorom i utvrđene su oblasti u kojima je potrebno izvršiti unapređenje, kako bi se poboljšala konkurentna pozicija zemlje.

Tabela, u nastavku, daje prikaz napretka Crne Gore ka ostvarenju konkurentnih i razvojnih ciljeva EU 2020, na bazi ocjene Svjetskog ekonomskog foruma. Rezultati prikazani u tabeli jasno naglašavaju značaj i potrebu da se industrijska politika u Crnoj Gori posebno osvrne na koncept «pametnog rasta» definisan strategijom Evropa 2020.

TABELA 2: INDIKATORI EU2020

Država	Ukupni rezultat	Pametan rast	Inkluzivan rast	Održiv rast
Crna Gora	4.07	3.85	4.16	4.76
Razlika u rezultatima između EU28 i Crne Gore	-0.49	-0.68	-0.41	0.08

¹⁵H do S, prema klasifikaciji djelatnosti KD 2010 (neobuhvataju se sektori K-Finansijske djelatnosti I djelatnosti osiguranja i sektor O – Državna uprava i odbrana)

EU28	4.56	4.53	4.57	4.68
Rezultat 1-7 (1 – najniži; 7 – najveći)				
	Relativno slab rezultat	Izvor: http://reports.weforum.org/europe-2020-competitiveness-report-2014/		
	Relativno dobar rezultat			

Relativna slabost razvoja “pametnog rasta” u Crnoj Gori, u poređenju sa drugim državama, naglašava potrebu fokusiranja na dalji razvoj strukturnih preduslova za međunarodnu konkurentnost, vezanih za sljedeće tri glavne oblasti:

- obrazovanje u svrhu razvoja znanja,
- istraživanje/inovacije u svrhu ostvarivanja rasta,
- djelotvornije korišćenje informaciono-komunikacionih tehnologija kako bi se Crna Gora u potpunosti uvela u digitalno društvo 21. vijeka.

Ovaj zaključak dalje se potvrđuje kroz detaljniju analizu više različitih međunarodnih uporednih indikatora i izvještaja, koji pokrivaju sve glavne teme međunarodne konkurentnosti. Sljedeća tabela daje pregled ključnih međunarodnih indikatora konkurentne pozicije Crne Gore:

TABELA 3: INDIKATORI KONKURENTNOSTI¹⁶

<i>Ključne teme:</i>	Polazna osnova		<i>Izvor:</i>
Konkurentnost	Pozicija (od 144 država)	67	WEF Global Competitiveness Report 2014-2015
Poslovno okruženje	Pozicija (od 189)	36	World Bank Doing Business 2015
Pristup tržištu	Pozicija (od 138)	49	Global Enabling Trade Report 2014 -World Economic Forum
Trgovinska logistika	Pozicija (od 160)	67	World Bank Trade Logistics Indeks 2014
Preduzetništvo	Pozicija (od 130)	54	The Global Entrepreneurship & Development Indeks - GEDI
Inovacije	Pozicija (od 143)	59	Global Innovation Indeks 2014
Finansije	Pozicija (od 118)	84	IESE Venture Capital & Private Equity Country Attractiveness Indeks 2014
Vještine	Pozicija (od 103)	26	The Global Talent Competitiveness Indeks 2013
Informaciono društvo	Pozicija (od 166)	58	ICT Development Indeks (IDI) 2014
ICT mreža komunikacija	Pozicija (od 144)	52	Global Information Technology Report 2014 - Networked Readiness Indeks
Pol	Pozicija (od 142)	74	Global Gender Gap 2014 – WEF
Korupcija	Pozicija (od 174)	76	Transparency International Corruption Perceptions Indeks 2014
Životna sredina	Pozicija (od 178)	62	YCELP, CIESIN, WEF Environmental Performance Indeks 2014

Raspoloživi međunarodni indikatori konkurentnosti ukazuju na postignuti napredak Crne Gore. Međutim, detaljnija analiza indikatora, po njihovim pojedinačnim komponentama, pokazuje da su oblasti u kojima zaostaje i na kojima u cilju poboljšanja ranga i dalje treba raditi, su sljedeće:

- Jačanje tranzicionih procesa i unaprjeđenje sprovođenja strukturnih reformi
- Dalje unaprjeđenje regulatornog okvira i poslovnog okruženja koje omogućava stabilnost i razvoj preduzeća i preduzetništva
- Podsticanje razvoja konkurentne ekonomije zasnovane na savremenim znanjima i tehnologijama
- Podrška razvoju inovativnosti usmjerene ka rezultatima i njihovoj komercijalizaciji na tržištu
- Jačanje okvira koja će omogućiti lakši pristup tržištima
- Uvođenje nedostajućih finansijskih instrumenata i unaprjeđenje tržišta kapitala, čime će se olakšati pristup finansijama samih preduzeća.

2.2. SEKTORSKE POTREBE I ANALIZA RAZVOJNIH POTENCIJALA

Iako su u prethodnom poglavlju predstavljani bitni elementi strukture ekonomije, kao i relativne prednosti i slabosti Crne Gore u pogledu unaprjeđenja sveukupnog nivoa konkurentnosti, važno je izdvojiti industrijske sektore koji su najperspektivniji za dalji razvoj i buduću konkurentnost ekonomije.

¹⁶ Detaljnija zbirna analiza i poređenje mjerila sa drugim državama predstavljeni su u dodatku C

U tom cilju, izvršena je analiza svih relevantnih sektora/oblasti crnogorske ekonomije i identifikovani su sektori sa potencijalom rasta i njihove integrisanosti u industrijsku politiku kao pokretača ekonomskog razvoja:

Potencijal Rasta	
<p>POLJOPRIVREDA, ŠUMARSTVO I RIBARSTVO</p> <ul style="list-style-type: none"> Jaki potencijali rasta, nedovoljna iskorišćenost i valorizacija prirodnih resursa i kapaciteta je izražena kod proizvodnje povrća, mlijeka, goveđeg, živinskog i svinjskog mesa, proizvodnje jaja, meda, ljekobilja, šumskih plodova i pečurki Značajno veći potencijali za razvoj stočarske u odnosu na proizvodnju ratarskih kultura Značajni potencijali za povećanje dodate vrijednosti kroz preradu i razvoj prehrambene industrije 	<p>ENERGETIKA I OBNOVLJIVI IZVORI ENERGIJE</p> <ul style="list-style-type: none"> Značajni energetske potencijali i obnovljivi izvori energije čijom se valorizacijom mogu u potpunosti podmiriti domaće potrebe za energijom i povećati energetska efikasnost Iskorišćenost raspoloživih energetskih hidropotencijala u Crnoj Gori je samo 17% Ugalj je pored hidropotencijala najznačajniji resurs Visok je udio neiskorištenih obnovljivih izvora energije sunca, vjetra i biomase
<p>PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA</p> <ul style="list-style-type: none"> Neophodnost restrukturiranja preduzeća u industriji prerade boksita, aluminijuma i čelika Drvena industrija stagnira, ali posjeduje izrazito visoke potencijale rasta sa visokom dodatom vrijednosti i komparativne prednosti zbog kvalitetnog i jeftinog drvnog resursa Neophodna orijentacija ka zamjeni postojeće i uvođenju i korišćenju savremene tehnologije Farmaceutska industrija koristi savremene tehnologije i raspolaže izvoznim potencijalom 	
<p>ICT I KREATIVNE INDUSTRIJE</p> <ul style="list-style-type: none"> ICT sektor ima značajan potencijal rasta, kroz realizaciju projekata iz oblasti informacionog društva, elektronskih komunikacija i broadband infrastrukture što bi dalje uticalo na razvoj ostalih sektora od strateške važnosti za razvoj Crne Gore Razvoj obrazovanja ljudskih resursa u ICT sektoru je na visokom nivou i postoji značajan prostor za poboljšanje formalnog i neformalnog ICT obrazovanja 	<p>MSP I POSLOVNE USLUGE</p> <ul style="list-style-type: none"> Potencijali razvoja biznis sektora kroz stvaranje povoljnog poslovnog ambijenta, poboljšanje institucionalnog okvira i obezbjeđenje informativnih i savjetodavnih usluga, a posebno za preduzeća koja žele da posluju u regionu i EU (mreža EEN); Značajan prostor za dalji razvoj konkurentnosti, inovativnosti i izvoza privatnog sektora
<p>TURIZAM</p> <ul style="list-style-type: none"> Prema WTTC Crna Gora je rangirana na 3. mjestu prema dugoročnoj prognozi rasta (period 2015-2025) Posjeduje sve preduslove za pozicioniranje kao top turistička destinacija: izuzetne prirodne resurse, dobar geografski položaj, raznolikost ponude na malom prostoru, unaprijeđen poslovni ambijent za strane investitore itd. U budućnosti se predviđa povećanje broja turista, direktnih i indirektnih doprinosa ekonomskom razvoju, povećanja direktnih stranih investicija i realizacija planiranih greenfield investicija 	
<p>GRAĐEVINARSTVO</p> <ul style="list-style-type: none"> U nedovoljnoj mjeri su iskorišćeni raspoloživi prirodni potencijali (drvena masa, mineralni resursi, kamen, rudna bogatstva), a postoji mogućnost poboljšanja kvaliteta gradnje Razvoj turizma u velikoj mjeri može uticati na razvoj građevinarstva 	<p>TRANSPORT</p> <ul style="list-style-type: none"> Razvoj efikasnog sistema transporta važan je preduslov za valorizaciju turističkih, poljoprivrednih i industrijskih potencijala i dalji sveukupan ekonomski razvoj Izraženi potencijali i kapaciteti u razvoju pomorskog saobraćaja Povoljan geostrateški položaj za tranzitni saobraćaj

Imajući u vidu njihove performanse u dosadašnjem periodu, doprinos BDP, kao i raspoložive resurse koji mogu biti efikasnije iskorišćeni, **ključni sektori/oblasti u kojima Crna Gora posjeduje komparativne prednosti sa jakim potencijalom za povećanje izvoza su: energetika, poljoprivreda i prehrambena industrija, metalna industrija, drvena industrija i turizam. Pored ovih, važno je istaći i značaj građevinarstva i transporta, ICT i poslovnih usluga, kao sektora koji mogu pružiti neophodnu podršku strateškim sektorima/oblastima.**

2.2.1. SWOT ANALIZA CRNOGORSKE INDUSTRIJE

Nakon utvrđenih glavnih strukturnih slabosti crnogorske ekonomije kao i konkretnih oblasti koje su prepoznate kao slabe, izražene međunarodnim indikatorima konkurentnosti, na jednoj i utvrđenih sektora sa potencijalom za dugoročni rast, na drugoj strani, u nastavku je dat sintetizovan prikaz osnovnih ograničenja ali i mogućnosti za razvoj industrije.

Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> • Bogatstvo prirodnim resursima • Jeftina i kvalitetna domaća sirovina • Relativno jeftina i kvalitetna radna snaga • Povoljna investiciona klima • Povoljan geografski položaj, blizina evropskog tržišta • Dobra morska transportna povezanost i značaj luke Bar • Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju EU i CEFTA sporazum 	<ul style="list-style-type: none"> • Tehnološka zastarjelost proizvodnih procesa • Niska stopa produktivnosti • Visoko učešće primarnih i nisko-tehnoloških proizvoda u izvozu • Nedovoljna povezanost industrijskog sektora i naučno-istraživačkih institucija • Nedovoljno investiranje u istraživanje i razvoj • Neusklađenost ponude i tražnje na tržištu rada • Nedovoljna povezanost industrijskog sa ostalim sektorima u privredi • Niska stopa otvaranja novih preduzeća, mali broj inovativnih MSP • Visoka uvozna zavisnost • Nedovoljno razvijena putna i željeznička saobraćajna infrastruktura • Slaba ponuda specijalnih finansijskih instrumenata i rizičnog kapitala • Usitnjena proizvodnja u pojedinim sektorima

Šanse	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> • Integracije u EU i korišćenje prepristupnih instrumenata za razvoj industrije (Horizon 2020, IPA) • Efikasno korišćenje javno-privatnih partnerstava • Razvijanje srednje i visoko-tehnoloških oblasti, proizvoda i usluga sa većom dodatom vrijednošću • Smanjenje barijera za razvoj biznisa • Povećanje uvezanosti biznisa i istraživačkog sektora za kreiranje, razmjenu i primjenu inovacija • Uvođenje novih tehnologija • Razvoj finansijskog tržišta i mogućnost pristupa kapitalu za srednje i visoko-tehnološke oblasti • Uvođenje i primjena normi i standarda EU • Veći priliv SDI 	<ul style="list-style-type: none"> • Limitirana sredstava za ulaganje u infrastrukturu • Neravnoteža u javnim finansijama • Administrativne barijere za investicije i razvoj biznisa • Nedovoljna ulaganja u edukaciju i trening zaposlenih • Usporavanje procesa strukturnih reformi • Nedostatak kapitala za razvoj industrijskog sektora • Usporavanje reformi tržišta rada i obrazovanja • Slabi administrativni kapaciteti za apsorpciju dostupnih prepristupnih instrumenata • Jaka inostrana konkurencija prisutna na lokalnom tržištu

Može se zaključiti da su glavne snage Crne Gore u onome što nudi njena priroda, položaj i veličina. Osnovne slabosti ogledaju se u tehnološkoj nerazvijenosti i zaostalosti, usljed kojeg industrijsku proizvodnju karakteriše nizak stepen obrade, velika uvozna zavisnost i usitnjena proizvodnja. Šanse za otklanjanje ovih slabosti su u iniciranju inovacija i uvođenju novih tehnologija kroz saradnju industrije sa istraživačkom zajednicom, poboljšanjem saradnje između sektora, intenziviranjem saradnje sa inostranstvom kroz integracije u EU, ali i investicione tokove sa drugim zemljama. Prijetnje u valorizaciji pomenutih šansi, osim onih koje se odnose na svjetske i regionalne ekonomske trendove, na koje Crna Gora ne može uticati, su u usporavanju procesa strukturnih reformi, posebno onih koje se odnose na obrazovanje i tržište rada, kao i nedostatak kapitala.

2.3. KLJUČNI IZAZOVI CRNOGORSKE KONKURENTNOSTI

Na osnovu prethodno izloženog, jasno se mogu sumirati ključni izazovi koje Crna Gora mora rješavati, u cilju unapređenja industrijske konkurentnosti, svrstani u dva segmenta:

- efikasnija upotreba ulaznih faktora i unapređenje osnovnih preduslova razvoja

- obezbjeđivanje boljih izlaznih performansi na nivou preduzeća.

U tom smislu, **na strani preduslova/ulaznih faktora možemo identifikovati sljedeće konkretne izazove:**

Fizički kapital

- *Transport* - Razvoj putne mreže, željezničke infrastrukture i avio saobraćaja, bolje korišćenje pomorskog saobraćaja i lučkih kapaciteta;
- *Sirovine*–Bolje iskorištavanje sirovinskog potencijala raspoloživog u značajnom prirodnom bogatstvu u okviru poljoprivrede, šumarstva i rudarstva
- *ICT* - Razvoj nacionalne broadband mreže, digitalizacija, primjena informaciono-komunikacionih tehnologija;
- *Tehnologije*–Modernizacija tehnologija, razvoj i primjena savremenih tehnologija koje bi doprinijele višim fazama obrade proizvoda.

Ljudski kapital

- *Obrazovanje* - Smanjivanje jaza za potrebnim znanjima i vještinama u skladu sa potrebama tržišta rada
- *Stručno osposobljavanje* - Unaprjeđenje potrebnih vještina kroz formalno i neformalno obrazovanje
- *Zapošljavanje*–Dalji razvoj aktivnih mjera zapošljavanja, dalje unaprjeđenje fleksibilnosti na tržištu rada, razvoj kvalifikacija koje su u skladu sa potrebama privrede

Dobar ambijent za poslovanje

- *Regulatorni okvir i javna administracija* -Smanjenje birokratije u različitim sektorima i uspostavljanje jasnog, jednostavnog i predvidljivog regulativnog okvira
- *Javne usluge*- Razvoj sistema koji omogućava online dostupnost javnih usluga.

Finansije i investicije

- *Pristup finansiranju*– Bolji pristup finansiranju, razvoj nedostajućih finansijskih instrumenata, unaprjeđenjem tržišta kapitala.

Izazovi koji imaju uticaja na izlazne performanse na nivou pojedinačnih preduzeća su:

Trgovinska integracija

- *Uvozna zavisnost* – Smanjenje spoljno-trgovinskog deficita kroz bolje korišćenje raspoloživih sirovina, orijentaciju ka razvoju proizvodnje sa većom konkurentnošću na domaćem tržištu
- *Izvoz* – Snažnija promocija izvoza i uključivanje u međunarodne lance dobavljača.

Produktivnost

- *Resursna efikasnost* – Povećanje resursne produktivnosti, posebno u sektorima sa potencijalom rasta

Inovativnost

- *Inovacioni rezultati* – Unaprjeđenje institucionalne infrastrukture, jačanje veze između nauke i privrede koje mogu da obezbijede kreiranje inovacija baziranih na istraživanju i njihovu ubranu komercijalizaciju na tržištu
- *Prava intelektualne svojine*- Dalje unaprjeđivanje i podsticanje primjene Sistema zaštite prava intelektualne svojine.

Industrijski sektori

Bolja valorizaciji raspoloživih resursa, razvoj novih proizvoda i usluga sa visokom dodatnom vrijednošću i njihov plasman na domaćem i inostranom tržištu u sektorima:

- Energetike
- Prerađivačka industrija, posebno proizvodnja hrane i pića, prerada drveta i prerada nemetalnih minerala, kao i prerada osnovnih metala

- Turizama
- Građevinarstva.

MSP i preduzetništvo

- *Institucionalna infrastruktura* - Unapređenje nefinansijske podrške MSP, razvoj i obezbjeđivanje potrebnih savjetodavnih usluge i obuke u cilju podizanja potrebnih znanja i vještina;
- *Razvoj mreža preduzeća* – Unapređenje poslovne informisanosti, bolja povezanost i organizovanost preduzeća
- *Konkurentnost na nivou preduzeća* – Uvođenje i primjena internacionalnih standarda, dalji razvoj klastera i njihova internacionalizacija.

Naprijed utvrđeni ključni izazovi za poboljšanje konkurentne pozicije Crne Gore predstavljaju dobar polazni osnov za definisanje strateških ciljeva Industrijske politike.

3. PRIORITETI I STRATEŠKI CILJEVI INDUSTRIJSKE POLITIKE

U cilju kreiranja uslova za povećanje konkurentnosti crnogorske ekonomije, Industrijska politika ima težnju da otkloni strukturne disbalanse i sektorske neravnoteže, kao i da prevaziđe problem uske proizvodne baze. Uzimajući u obzir da je crnogorska ekonomija dominantno bazirana na uslugama, neophodno je razviti politiku modernog industrijskog razvoja, koja će se bazirati ka usmjeravanju privrede na razvoj proizvoda sa većom dodatom vrijednošću, resursnu efikasnost i kreiranje novih izvora ekonomskog rasta, što je posebno značajno za razvoj oblasti industrije na regionalnom, odnosno lokalnom nivou, u skladu sa njihovim komparativnim prednostima. Na tim osnovama, na dugi rok, ***industrijski razvoj treba usmjeravati ka pametnoj specijalizaciji, odnosno ka razvoju vođenim inovativnošću.***

U tom smislu, definisani su osnovni prioriteti Industrijske politike:

- Podsticanje rasta i razvoja preduzeća, posebno u prioritetnim sektorima, zasnovanom na efikasnosti, produktivnosti i inovativnosti
- Uspostavljanje preduslova za efikasnije korišćenje raspoloživih resursa, kao i razvoj potrebne infrastrukture, u cilju smanjenja troškova ulaznih komponenti.

Prethodno su, na bazi sprovedenih analiza, jasno utvrđeni prioritetni sektori rasta:

- Prerađivačka industrija- prehrambena, drvna, metalna i farmaceutska
- Energetika
- Turizam,

kao i sektori koji, u velikoj mjeri, treba da doprinesu modernom industrijskom razvoju:

- Saobraćaj
- ICT i kreativne industrije
- Sektor biznis usluga
- Građevinarstvo

3.1. AKTUELNI OKVIR I VEZA SA DRUGIM STRATEŠKIM DOKUMENTIMA

Razumijevanje trenutnog stanja ukupnog ekonomskog razvoja, zasnovanog na preciznim makroekonomskim indikatorima i informacijama o dostignutom nivou implementacije relevantnih politika, predstavlja jedan od preduslova za uspostavljanje okvira za dobro funkcionisanje Industrijske politike Crne Gore. U tom smislu, identifikovane su i analizirane relevantne politike i dokumenta koje predstavljaju strateški razvojni okvir na nacionalnom nivou i stvoreni su osnovni preduslovi za prepoznavanje razvojnih potencijala i usmerenja formulisanih u horizontalnim, tematskim politikama.

Od ključnog značaja za definisanje okvira Industrijske politike u Crnoj Gori predstavljaju politike, odnosno sljedeća aktuelna strateška dokumenta:

- Pravci razvoja Crne Gore 2015-2018

- Smjernice makroekonomske i fiskalne politike za period od 2014-2017¹⁷
- Program ekonomskih reformi 2015-2017
- Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore¹⁸

Osim pomenutih, Crna Gora je kreirala nekoliko strateških dokumenata relevantnih za razvoj industrije i MSP, koja uzimaju u obzir principe EU, uključujući Strategiju za razvoj prerađivačke industrije 2014-2018.

U tom procesu, posebno su razmatrani definisani prioriteti koji mogu biti ključni za razvoj sveobuhvatne Industrijske politike Crne Gore, sa aspekta unapređenja poslovnog okruženja, razvoja inovativnosti, podsticanja konkurentnosti, unapređenja znanja i vještina, kao i specifični sektorski prioriteti koji imaju potencijal rasta i mogu biti prepoznati kao nosioci modernog industrijskog razvoja.

Okvir za formulisanje Industrijske politike Crne Gore, pored nacionalnih krovnih dokumenata, predstavljaju principi politike EU, utvrđeni u Evropa 2020, i preporuke za region zapadnog Balkana, utvrđene Strategijom 2020 za jugoistočnu Evropu.

U pomenutim preporukama definisani su sledeće oblasti, kao relevantne za Crnu Goru:

- Konkurentno ekonomsko okruženje
- Obrazovanje i kompetencije
- Istraživanje, razvoj i inovacije
- Energija
- Životna sredina
- Konkurentnost.

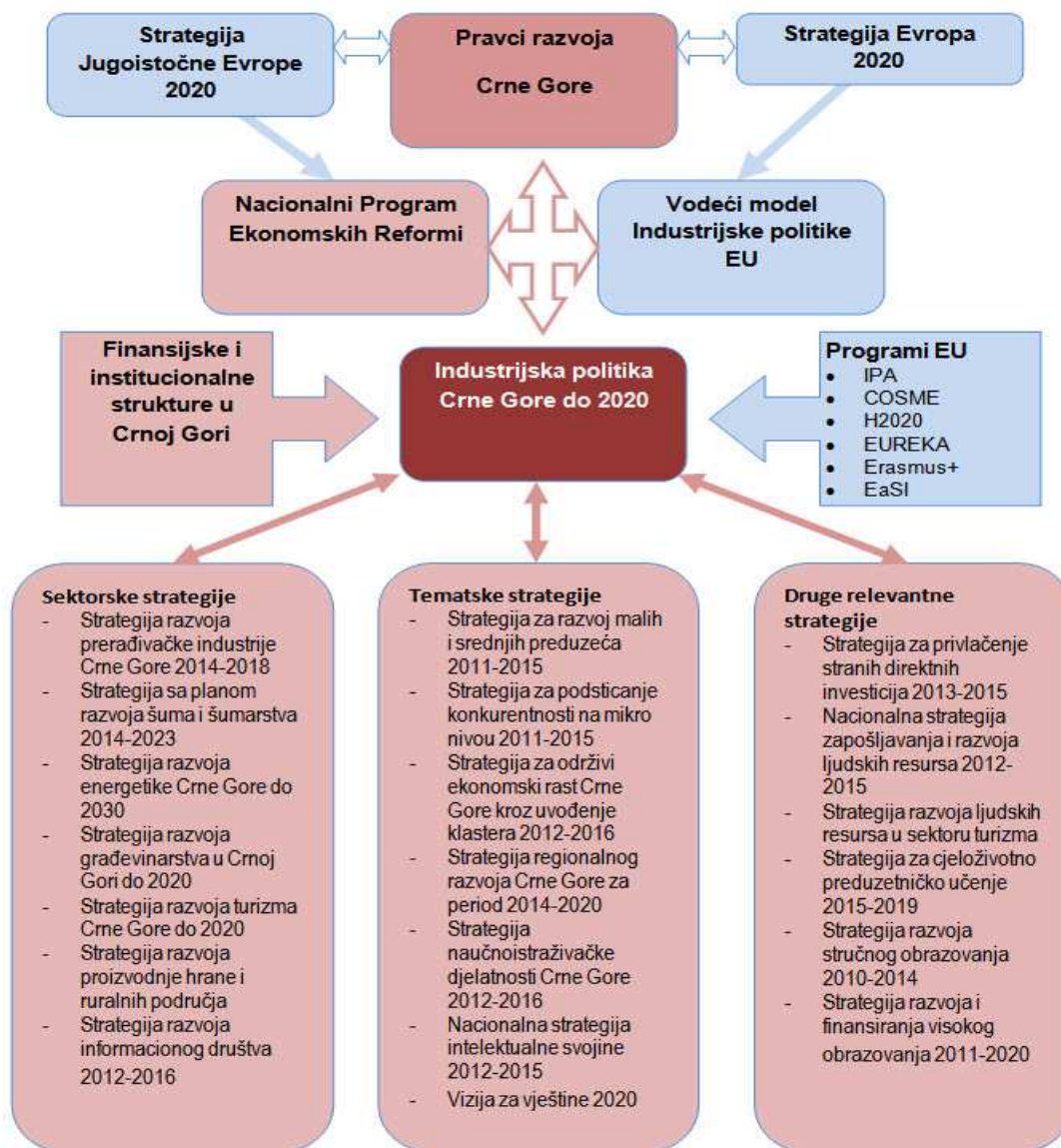
Istovremeno, izvršena je usklađenost Industrijske politike Crne Gore i sa principima i načelima industrijske politike EU čiji je okvir jasno utvrđen u sledećim strateškim dokumentima: "An industrial policy for the globalisation era" (COM(2010) 614), "Industrial Policy: Reinforcing Competitiveness" (COM(2011) 642), "A stronger European industry for Growth and Economic Recovery- Industrial Policy communication update" (COM/2012/582 final) i "For a European Industrial Renaissance" (COM/2014/014 final)¹⁹.

SLIKA: PREGLED POVEZANOSTI STRATEŠKIH POLITIKA

¹⁷ Dokument Smjernice makroekonomske i fiskalne politike za period od 2015-2018, je usvojila Vlada Crne Gore u aprilu 2015. godine. U narednoj fazi izrade Industrijske politike Crne Gore do 2020. godine izvršiće se neophodno usklađivanje sa pomenutim dokumentom

¹⁸ Nacrt Strategije sa akcionim planom do 2020. će biti urađena tokom 2015. i ključni inputi će se razmatrati tokom kasnijih faza izrade Industrijske politike Crne Gore do 2020. god.

¹⁹ U Polazom dokumentu kreiranja Industrijske politike Crne Gore analizirani su principi i ključne preporuke Industrijske politike u EU, definisani u gore pobrajanim dokumentima

Ključne preporuke za formulisanje Industrijske politike, proizašle iz procesa usaglašavanja sa principima politike u EU, odnose se na izbor mjera čijom primjenom bi Crna Gora efikasno uticala na povećanje međunarodne konkurentnosti zemlje, i u tom pogledu:

- izgradila infrastrukturu koja bi podržala ekspanzivni rast ekonomije
- unaprijedila istraživanje i inovacije, u funkciji razvoja, kako bi se jačala konkurentnost domaćih kompanija
- učinila biznis okruženje jasnijim, jednostavnijim i predvidivim
- riješila problem strukturnog disbalansa na tržištu rada (visoka nezaposlenost mladih, dugoročna nezaposlenost), suzbila jaz za potrebnim znanjima
- jačala eksternu poziciju zemlje (kroz jačanje izvoznih kapaciteta) i obezbijedila integraciju crnogorskog biznisa u zajedničko tržište.

Usklađenost sa principima industrijske politike EU, stvaraju se preduslovi koji, sa jedne strane, treba da doprinesu efikasnijoj upotrebi fizičkog i ljudskog kapitala, uspostavljanje boljeg poslovnog ambijenta i pristupa finansijama, a s druge strane, da utiču na unapređenje poslovnih performansi na nivou preduzeća, podizanje konkurentnosti i lakši pristup domaćem i međunarodnom tržištu. U tom smislu, Industrijska politika Crne Gore koncipirana je kao politika „glavnog usmjerenja“ relevantnih

politika usmerenih ka “reindustrijalizaciji”, odnosno uspostavljanju moderne industrije, kao pokretača sveukupnog ekonomskog razvoja.

Uz okvir relevantnih, pomenutih industrijskih politika EU, naglašava se značaj povezivanja nacionalne politike sa Strategijom EU za razvoj inovativnosti (EU Innovation Union), kao i sa dvije makro-regionalne strategije Evropske unije:

- ✓ Makro-regionalna strategija EU-a za Dunavski region i
- ✓ Strategija EU-a za Jadransko-Jonski region.

Obje ove strategije pružaju znatne mogućnosti za Crnu Goru u cilju razvoja međunarodnih veza i projekata, kroz koje bi se kvalitetno koristili raspoloživi fondovi EU, kao puna podrška ciljevima Crne Gore i šireg regiona.

3.2. STRATESKI CILJEVI INDUSTRIJSKE POLITIKE

Na osnovu sprovedenih kvantitativnih i kvalitativnih analiza, kao i konsultacija sa svim relevantnim akterima, utvrđeni su prioriteti, a, zatim, formulisani strateški ciljevi Industrijske politike, i to:

- **SC1: Konkurentna industrija:** Bolje poslovno okruženje i uslovi za industrijsku konkurentnost i održivost, uključujući turizam i druge sektore sa visokom dodatom vrijednošću
- **SC2: Investicije i finansije za modernizaciju industrije:** Unaprijeđen investicioni okvir za modernizaciju industrije kroz bolji pristup, raspoloživost i dostupnost finansijama
- **SC3: Inovacije i preduzetništvo:** Promocija preduzetništva i preduzetničke kulture za inovacije i stabilan ekonomski rast, povećanje produktivnosti i zaposlenosti
- **SC4: Pristup tržištu:** Pojednostavljenje procedura za trgovinu i poslovni pristup domaćem i međunarodnim tržištima

U cilju obezbjeđivanja maksimizacije efekata industrijske politike, strateški ciljevi su grupisani u dvije grupe koji odgovaraju anticipiranim ključnim izazovima crnogorske konkurentnosti.

U prvu grupu su objedinjeni ciljevi koji imaju indirektan uticaj, a tiču se ulaznih faktora razvoja:

- 1. Konkurentna industrija
- 2. Investicije i finansije za modernizaciju industrije

U drugu grupu su ciljevi koji imaju direktan uticaj na uspostavljanje izlaznih performansi industrijske politike:

- 3. Inovacije i preduzetništvo
- 4. Pristup tržištu

Na ovaj način koncipirani ciljevi strateški usmjeravaju Industrijsku politiku Crne Gore ka pametnom i održivom rastu, u skladu sa principima i preporukama EU.

3.2.1. KLJUČNI REZULTATI

U sljedećoj tabeli je dat pregled ključnih tematskih oblasti razvrstanih po strateškim ciljevima i očekivanim rezultatima. Prikazan je odnos između definisanih strateških ciljeva, prethodno utvrđenih izazova, kao i mjera potrebnih za ostvarenje ciljeva i njima pripadajućih očekivanih rezultata. Dodatno, pomenuti rezultati su u direktnoj vezi sa ključnim indikatorima korišćenih u industrijskoj politici EU, u cilju obezbjeđenja njihove mjerljivosti i uporedivosti postignutog napretka u procesu približavanja drugim evropskim ekonomijama:

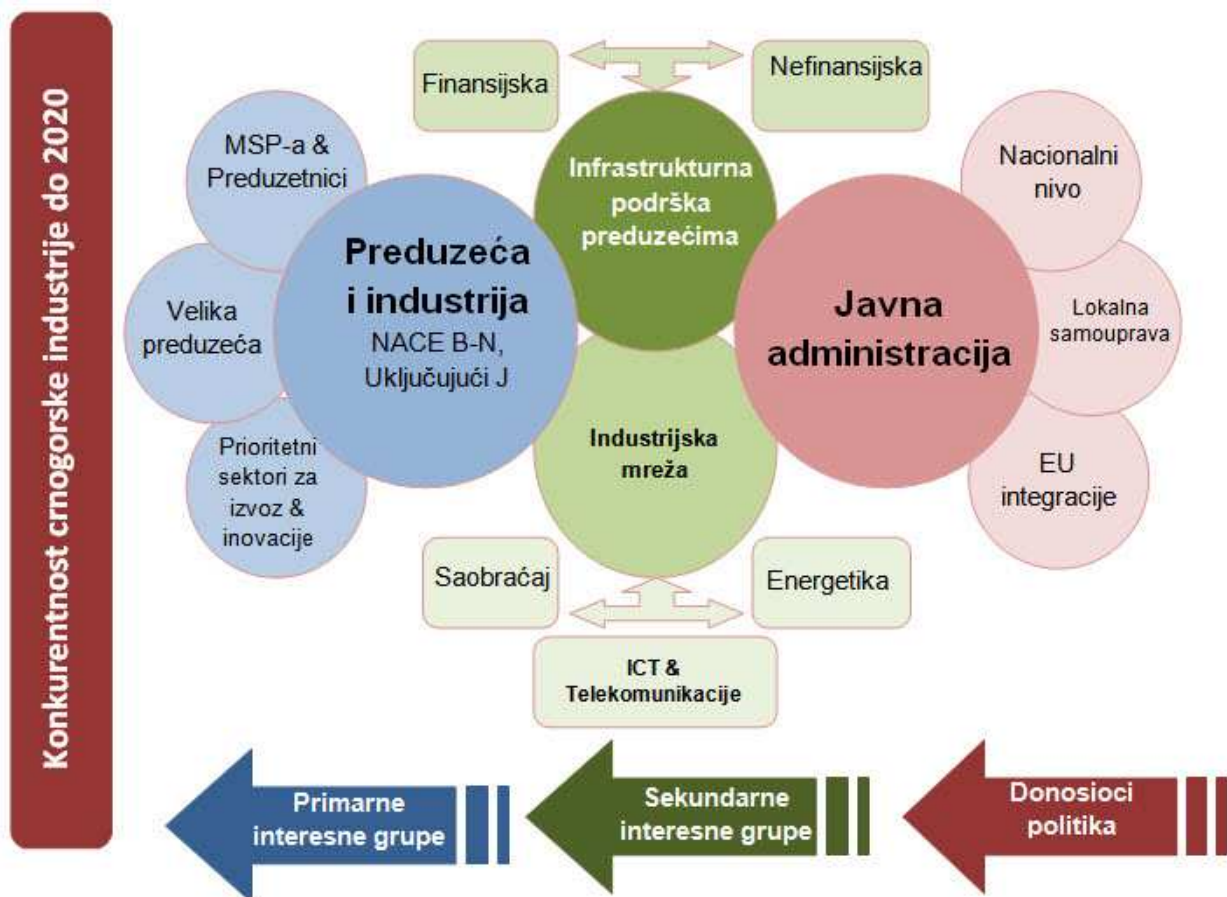
Strateški cilj	Input(I) & Output (O)	Tematske oblasti	Očekivani rezultati	Veze sa indikatorima Industrijske
----------------	-----------------------	------------------	---------------------	-----------------------------------

				politike EU
Inputi				
SC1a. (Input) Konkurentnost industrije	Fizički kapital (I)	Energetika	Smanjivanje troškova Sigurnost snabdijevanja	Energetika, sirovine, održivost (I)
		Sirovine	Efikasnija upotreba domaćih resursa	
		Saobraćaj	Bolja putna povezanost	Pristup tržištu, infrastruktura i usluge (I)
		ICT	Razvoj širokopojasnog interneta Automatizacija	
		Tehnologija	Primjena novih i modernizacija industrije	
	Ljudski kapital (I)	Obrazovanje	Poboljšana ponuda programa za stručno osposobljavanje i usavršavanje Stvoreni uslovi za vrednovanje prethodnog učenja; Razvoj novih znanja i vještina	Investicije i vještine (I)
		Zaposlenost	Usklađivanje razvoja ljudskih resursa sa potrebama tržišta rada Povećanje zaposlenosti posebno visoko obrazovnih i stručnih kadrova i smanjenje strukturne nezaposlenosti	
	Dobro poslovno okruženje (I)	Regulatorno okruženje i javna administracija	Pojednostavljen i predvidiv ambijent	
		Infrastrukturna podrška preduzećima	Uspostavljanje i unaprjeđenje biznis zona, tehnoloških parkova, nefinansijske infrastrukture itd.	
SC2. Investicije i finansije za modernizaciju industrije (input)	Finansije i investicije u prioritetne sektore (I)	Pristup finansija	Olakšan pristup bankarskom sektoru; Razvijeni novi finansijski instrumenti	Pristup finansija (I)
		Investicije u kapital i infrastrukturu	Povećan SDI u prioritetne sektore	
Outputi				
SC3. Inovacije i preduzetništvo (output)	Inovacije (O)	Rezultati inovacija	Povećana inovaciona efikasnost	Inovacije (O)
	Industrija (O)	Prioritetni sektori	Povećane razvojne performanse sektora i ukupne ekonomije	Industrija (O)
	MSP i preduzetništvo (O)	Institucionalna infrastruktura	Unaprijeđen model nefinansijske podrške	
		Razvoj mreže preduzeća	Unaprijeđena poslovna organizovanost MSP	
		Konkurentnost na nivou preduzeća	Poboljšane performanse MSP	
SC4. Pristup tržištu (output)	Trgovinska integracija (O)	Izvoz	Smanjen platnobilanski deficit	Izvoz (O)
		Supstitucija uvoza	Smanjen uvoz	
SC1 (b). Konkurentnost industrije (output)	Produktivnost (O)	Tehnologija	Upotreba novih tehnologija	Produktivnost rada (O)
		Prerada	Više faze obrade i dodate vrijednosti	

Na ovaj način grupisani strateški ciljevi i identifikovane tematske oblasti postavljaju jasan okvir za definisanje podciljeva i ključnih mjera, čija realizacija treba da omogući ostvarivanje planiranih rezultata, kako na strani ulaznih faktora razvoja tako i na strani izlaznih performansi na nivou preduzeća.

3.3. CILJNE GRUPE

Da bi se izazovi za industrijsku politiku izloženi u prethodnom tekstu djelotvorno rješavali, moraju se jasno definisati akteri koji će učestvovati u svakoj fazi ciklusa donošenja i sprovođenja industrijske politike, kao i krajnji korisnici ključnih mjera, što je predstavljeno narednom šemom:

Prepoznate su tri glavne grupe zainteresovanih strana, kao ključni partneri za realizaciju industrijske politike:

- **primarne zainteresovane strane** – glavni korisnici mjera i aktivnosti podrške
  - preduzeća iz prioriternih sektora industrije, koji će neposredno i na dugoročnoj osnovi unaprjeđivati konkurentnost Crne Gore
- **sekundarne zainteresovane strane**
  - industrijske mreže koje pružaju infrastrukturnu podršku preduzećima (energetika, saobraćaj, ICT),
  - institucije koje pružaju finansijsku i nefinansijsku podršku poslovanju kroz pomoć u realizaciji poboljšanja na planu inovativnosti, modernizacije i uslova finansiranja
- **donosioci politika** – donosioci politika na nacionalnom i lokalnom nivou, sa ulogom u:
  - i) osmišljavanju politike, upravljanjem u njenom sprovođenju i praćenju realizacije politike
  - ii) realizaciji određenih aktivnosti koje uključuju uzajamno djelovanje privrednih subjekata i države (npr. kroz nabavke, e-vladu, itd)
  - iii) finansijskom i logističkom podrškom primarnim i sekundarnim zainteresovanim stranama u sprovođenju mjera industrijske politike.

4. STRATEŠKI CILJ 1 - KONKURENTNOST INDUSTRIJE

Uspostavljanje boljeg poslovnog okruženja i uslova za podizanje nivoa konkurentnosti industrije

Realizacijom ključnih mjera u okviru ovog strateškog cilja doprinijelo bi se ostvarivanju sljedećih rezultata:

Rezultati i indikatori

Rezultati	Indikatori rezultata	Indikatori ostvarenosti politike
R1.1: Unaprijeđena međunarodna ekonomska konkurentnost	Niži troškovi za preduzeća koja pružaju usluge informaciono-komunikacione tehnologije i mrežne industrije; Veći promet, dodata vrijednost, i radna produktivnost u poslovnom sektoru Veći indeks industrijske proizvodnje	10% bolji rang u Izvještaju Svjetskog ekonomskog foruma (WEF-a) o globalnoj konkurentnosti
R1.2: Unaprijeđen ambijent za poslovanje svih preduzeća i preduzetnika	Smanjene regulatorne barijere za razvoj preduzeća Unaprijeđeno uzajamno djelovanje državnih institucija i preduzeća, posebno korišćenjem portala elektronske uprave Bolja dostupnost i kvalitet usluga poslovnog razvoja namijenjenih preduzećima, a koje se mogu realizovati preko portala elektronske uprave	10% bolji rang u Izvještaju Svjetske banke o lakoći poslovanja
R1.3: Napredak u ostvarivanju ciljeva pametnog rasta definisanih strategijama Evropa 2020 i Jugoistočna Evropa 2020	Napredak u ispunjavanju zahtjeva Acquis-ja koji se odnose na konkurentnost i Poglavlje 20 Napredak u odnosu na mjerila konkurentnosti definisana strategijom Jugoistočna Evropa 2020	Poglavlje 20 Acquis-ja uspješno zatvoreno Mjerila konkurentnosti iz strategije Jugoistočna Evropa 2020 za Crnu Goru ostvarena do 2020.

Ključni problemi:

- Visok spoljnotrgovinski deficit, ukazuje na slabu konkurentnost crnogorske ekonomije
- Nivo pokrivenosti uvoza izvozom, ukazuje da ne postoji odgovarajuća ponuda domaće robe na crnogorskom tržištu ili je njena cijena nepovoljnija od cijene robe koja se uvozi
- Struktura spoljnotrgovinskog prometa ukazuje na nizak nivo konkurentnosti crnogorskih proizvoda, s obzirom da na strani uvoza dominiraju proizvodi više faze prerade i dodate vrijednosti, a na strani izvoza dominiraju proizvodi niže faze prerade, uglavnom sirovine i poluproizvodi.

Obrazloženje:

Međunarodna konkurencija je u značajnom obimu prisutna na crnogorskom tržištu. Prvi prioritet za lokalna preduzeća, odnosno crnogorsku industriju, predstavlja težnja da savladaju konkurenciju na domaćem tržištu i da, nakon toga, svoje poslovanje usmjere ka tržištima regiona i EU. Takva orijentacija treba da, u skladu sa principima međunarodne konkurentnosti i uslovima slobodnog i fer tržišta, omogući stvaranje ključnih makroekonomskih preduslova crnogorskoj industriji, da proizvodi robu i usluge koje zadovoljavaju zahtjeve svjetskog tržišta, istovremeno mijenjajući odnose na domaćem tržištu, uz promjenu spoljnotrgovinskog bilansa i održavajući ili povećavajući realni dohodak svojih građana.

U tom pravcu, ključni zahtjev predstavlja potreba za proizvodnom diverzifikacijom crnogorske industrije, odnosno neophodnost sistemskog proširenja proizvodne i izvozne baze ekonomije. Za

takav iskorak, neophodan uslov predstavlja razvoj konkurentskih sposobnosti na nivou privrednih subjekata, privrednih grana i nacionalne privrede u cjelini.

Integrativna Industrijska politika Crne Gore ima težnju da podigne nivo konkurentnosti i produktivnosti preduzeća i ukupne ekonomije efikasnijim korišćenjem fizičkog i ljudskog kapitala. Poboljšavanjem fizičke infrastrukture, snižavanjem troškova energije, transporta, unaprjeđenjem primjene informaciono komunikacionih tehnologija, kao i efikasnijim korišćenjem raspoloživih sirovina u proizvodnji i stimulisanjem ulaganja u modernizaciju industrije, stvoriće se ključni preduslovi za podizanje nivoa konkurentnosti. Istovremeno, neophodno je i efektivno korišćenje potencijala ljudskih resursa, što podrazumijeva podizanje neophodnog nivoa znanja i vještina i njihovo usklađivanje sa potrebama tržišta rada. Svi pomenuti faktori će biti stavljeni u punu funkciju, daljim poboljšanjem stimulativnog poslovnog okruženja i obezbjeđenjem potrebne poslovne infrastrukture neophodne za podsticanje razvojnih potencijala preduzeća.

Na osnovu identifikovanih problema i potreba definišu se sljedeći podciljevi (PC):

PC 1.1. Unaprjeđenje fizičkog kapitala – energetika, saobraćaj, ICT, sirovine i tehnologija

PC 1.2. Razvoj ljudskog kapitala i vještina za industrijsku konkurentnost

PC 1.3. Unaprjeđenje poslovnog ambijenta

PC 1.1. Unaprjeđenje fizičkog kapitala – energetika, saobraćaj, ICT, sirovine i tehnologija

Prioriteti u okviru podcilja su:

- Sigurnost snabdijevanja, razvoj konkurentnog tržišta energije i održiv energetski razvoj
- Sigurniji i jeftiniji transport
- Uspostavljanje Crne Gore kao digitalne države i prepoznavanje društvenog i ekonomskog potencijala ICT-a i broadband-a
- Uvođenje savremenih tehnologija i valorizacija upotrebe raspoloživih sirovina u prioritetnim sektorima, kroz više faze prerade u cilju snabdijevanja tržišta visoko kvalitetnim proizvodima

Crna Gora raspolaže značajnim i nedovoljno iskorišćenim hidropotencijalom, rezervama uglja, kao i obnovljivim izvorima energije (sunca, vjetra i biomase). Valorizacijom pomenutih potencijala mogu se, u potpunosti, podmiriti domaće potrebe za energijom. Poboljšanje karakteristika i povećanje proizvodnih kapaciteta u snabdijevanju energijom, uz postignute uštede u potrošnji, dovelo bi do smanjenja cijene energije, što bi uticalo na podizanje konkurentnosti crnogorskih preduzeća.

Crnogorski saobraćajni sektor karakteriše nedovoljno razvijena putna mreža, loše stanje željezničke infrastrukture, nisko korišćenje kapaciteta aerodroma i Luke Bar. Takođe, Crna Gora je nedovoljno povezana sa okruženjem. Pojedine atraktivne lokacije za privlačenje SDI, nisu valorizovane zbog neadekvatne putne povezanosti i otežanog protoka roba. Razvoj efikasnog sistema transporta važan je preduslov za industrijski razvoj zemlje, te glavnih razvojnih djelatnosti u državi – turizma, poljoprivrede i drvne industrije.

Razvoj i primjena ICT je od velikog značaja za ekonomski razvoj. Jačanje institucionalnih i administrativnih kapaciteta, uz snažno oslanjanje na informaciono-komunikacione tehnologije i postizanje visokog stepena automatizacije poslovnih procesa doprinijeće jačanju konkurentnosti na nivou preduzeća. ICT sektor ima značajan potencijal za rast, kroz realizaciju projekata iz oblasti informacionog društva, elektronskih komunikacija i broadband infrastrukture što bi dalje uticalo na razvoj ostalih strateških sektora.

Industrija prerade hrane i drvna industrija raspolažu značajnim neiskorišćenim resursima (poljoprivredno zemljište i šumski resursi) i potencijalima za održivi ekonomski rast i razvoj u kojima Crna Gora posjeduje komparativne prednosti. Oko dvije trećine poljoprivrednog zemljišta se ne obrađuje, a nedovoljna iskorišćenost i valorizacija postojećih prirodnih resursa i kapaciteta naročito je izražena kod proizvodnje i prerade povrća, mliječnih i mesnih prerađevina, meda, ljekovitog bilja, šumskih plodova i pečurki. Iako Crna Gora ima komparativnu prednost u mogućnostima za izvoz proizvoda od drveta, nisu u pravoj mjeri valorizovani potencijali drvne industrije. S obzirom da nije u

odgovarajućoj mjeri uspostavljen veza sa drugim prioritetnim sektorima, neophodno je izvršiti reorijentaciju agro i drvne industrije u kontekstu domaćih potreba.

U okviru metalne industrije, najveći broj velikih preduzeća je vezan za preradu metala, dok je određeni broj malih preduzeća vezan za proizvodnju i preradu metala. Imajući u vidu probleme sa kojima se suočavaju preduzeća u metalnoj industriji, potrebno je usmjeriti raspoložive resurse ka finansijskom i tehnološkom restrukturiranju.

Tehnologije koje se koriste u crnogorskoj industriji su najvećim dijelom zastarjele, izraubovane i radno intenzivne, usmjerene ka nižim fazama prerade. Zato je neophodno da se stvore preduslovi i definišu prioritetne oblasti na osnovu utvrđenih potencijala, sposobnosti i raspoloživih prirodnih resursa, u cilju promovisanja savremenih tehnologija i njihove primjene u prioritetnim industrijskim sektorima. Na taj način će se povećati efikasnost ulaganja, podstaći proizvodnja ka višim fazama obrade i promovisati veća primjena istraživanja i inovacija.

Ključne mjere u okviru PC 1.1.:

- 1.1.1. Efikasna valorizacija energetske potencijala
- 1.1.2. Unaprjeđenje transportne povezanosti
- 1.1.3. Upotreba ICT za razvoj konkurentne industrije
- 1.1.4. Veća raspoloživost sirovina za prioritetne sektore
- 1.1.5. Uvođenje savremenih tehnologija u prioritetnim sektorima

Realizacijom navedenih ključnih mjera ostvarili bi se sljedeći indikativni rezultati u okviru Podcilja 1.1.:

- Završena rekonstrukcija i revitalizacija postojećih i obezbijeđeni uslovi za izgradnju novih energetske kapaciteta, uključujući izgradnju malih HE, vjetroelektrana i kapaciteta za korišćenje solarne energije
- Unaprijeđena saobraćajna infrastruktura koja omogućava bolju transportnu povezanost privrede i valorizacija raspoloživih potencijala, proširenje kapaciteta vazdušnog saobraćaja, aerodroma i pomorskog saobraćaja i Luke Bar
- Uspostavljanje infrastrukture i uslova da preduzeća i zaposleni unaprijede svoje svakodnevno poslovanje povećanjem korišćenja savremenih ICT, na prostoru cijele Crne Gore
- Upotreba raspoloživih sirovina u prerađivačkoj industriji kroz proizvodnju sa višim fazama prerade, uključivanje u lance vrijednosti
- Stvoreni uslovi da preduzeća u prioritetnim sektorima uvode i primjenjuju tehnologiju koja omogućava stvaranje dodatne vrijednosti

PC 1.2. Razvoj ljudskog kapitala i vještina za industrijsku konkurentnost

Prioriteti u okviru podcilja su:

- Povezivanje visokog obrazovanja i privrede, uspostavljanje modela cjeloživotnog učenja i podizanje preduzetničko-inovativnog karaktera obrazovanja
- Unaprjeđenje znanja, vještina i kompetencija u cilju povećanja mogućnosti zapošljavanja i povećanja konkurentnosti kroz formalno i neformalno učenje i osposobljavanje.

U cilju prevazilaženja strukturne neusklađenosti između ponude i tražnje za znanjem i vještinama, jedan od ključnih prioriteta predstavlja potreba za sprovođenjem reforme obrazovnog sistema, koja treba da omogući usklađivanje sistema obrazovanja sa zahtjevima modernog industrijskog i ekonomskog razvoja. Jedan od ključnih prioriteta u okviru reforme predstavlja dalji razvoj nacionalnog okvira kvalifikacija, odnosno karijerne orijentacije, uz istovremeni razvoj i realizaciju u cilju razvoja stručnih kompetencija. Istovremeno, neophodno je realizovati koncepta cjeloživotnog učenja. U proces sprovođenju a reformi promjena obrazovnog sistema neophodna je uključenost ključnih partnera, kako bi preduzete mjere dale svoj puni efekat koji će se reflektovati u stvaranju

uslova u kojima će se sticati omogućile kreiranje potrebnih znanja i vještine koje su bolje usklađene u skladu sa potrebama privrede. .

Prevazilaženje strukturnog karaktera nezaposlenosti u Crnoj Gori predstavlja jedan od ključnih prioriteta razvoja. Neusklađenost na tržištu rada je potrebno prevazići stvaranjem uslova za otvaranje novih radnih mjesta i ulaganjem u ljudski kapital. Savremeni razvoj industrijske politike zahtijeva predviđanje razvoja prioriternih sektora i potreba za specifičnim tipovima kvalifikacija i znanja. Stvaranje strateškog okvira za unaprjeđenje i sticanje potrebnih znanja i vještina treba da doprinese razvoju konkurentne i dinamične ekonomije, koja generiše nova i kvalitetna radna mjesta.

Ključne mjere u okviru PC 1.2. :

1.2.1. Razvoj mehanizama za predviđanje potreba za vještinama

1.2.2. Usklađivanje obrazovne ponude sa potrebama tržišta rada

1.2.3. Jačanje kapaciteta i podizanje nivoa znanja i vještina zaposlenih u preduzećima

Realizacijom navedenih ključnih mjera ostvarili bi se sljedeći indikativni rezultati u okviru Podcilja 1.2.:

- Uspostavljen obrazovni sistem u kojem se stiču potrebna znanja i vještine u skladu sa potrebama privrede i društva
- Stvoreni uslovi za ostvarivanje koncepta cjeloživotnog učenja koji će omogućiti veću konkurentnost i mobilnost radne snage, povećanu zaposlenost i produktivnost u prioriternim sektorima
- Otvaranje novih radnih mjesta, unaprjeđenje kapaciteta i vještina zaposlenih, rast produktivnosti

PC 1.3. Unaprjeđenje poslovnog ambijenta

Prioriteti u okviru podcilja su:

- Unaprjeđenje postojećeg regulativnog okvira
- Uspostavljanje i unaprjeđenje neophodne poslovne infrastrukture
- Dalje jačanje saradnje privatnog i javnog sektora

Pouzdan, predvidiv i jasan pravni i administrativni okvir za poslovanje preduzeća, ima za cilj uspostavljanje pravne sigurnosti i smanjivanje barijera u poslovanju na najmanju moguću mjeru. Uspostavljanje takvog ambijenta, od izuzetnog je značaja za ekonomski razvoj jer direktno utiče na konkurentnost, nivo ulaganja i dinamičan razvoj privrede. Iako se reforme u oblasti unaprjeđenja poslovnog ambijenta realizuju u Crnoj Gori u kontinuitetu, neophodno je nastaviti rad regulatornih tijela i institucija na daljem otklanjanju administrativnih prepreka i smanjenja troškova koje regulatorni okvir kreira preduzećima u njihovom poslovanju.

Postojeća politika poreskih olakšica daje značajne podsticaje razvoju turističke industrije i energetike (nulta stopa PDV-a za isporuku proizvoda i usluga za gradnju i opremanje visoko kvalitetnih hotela, energetskog objekta za proizvodnju električne energije instalisane snage veće od 10 MW čija investiciona vrijednost prelazi 500.000 eura). Takođe, uvedene su olakšice za porez na dobit i porez na dohodak za zapošljavanje novih radnika u nerazvijenim opštinama. U narednom periodu, nakon donošenja zakona o inovacijama, razmotriće se i mogućnost uvođenja *poreskih podsticajnih mehanizama za ulaganje u istraživanje i inovacije u preduzećima*.

Dobar ambijent za poslovanje i razvoj preduzeća predstavlja odgovarajuća poslovna infrastruktura: biznis zone, tehnološki parkovi, poslovni inkubatori, kao i odgovarajući sistem infrastrukture kvaliteta, naučno-istraživačka infrastruktura i infrastrukture za razvoj e-uprave. Potrebu za daljim unaprjeđenjem okvira za razvoj poslovne infrastrukture je neophodno integrisati u Industrijsku politiku, čime će se olakšati finansiranje izgradnje i obezbijediti drugi potrebni resursi za funkcionisanje poslovne infrastrukture i privlačenje domaćih i stranih investicija.

Sve ove aktivnosti potrebno je realizovati u najvećoj meri kroz dijalog i partnerstvo javnog i privatnog sektora, kako bi se sprovodile one aktivnosti Industrijske politike koje su u skladu sa potrebama i

kapacitetima privatnog sektora. U tom smislu, posebno je značajna uključenost privatnog sektora u implementaciju Industrijske politike.²⁰

Ključne mjere u okviru PC 1.3.:

1.3.1. Unaprjeđenje regulatornog okvira i efikasnija javna administracija

1.3.2. Razvoj poslovne infrastrukture u skladu sa potrebama preduzeća

Realizacijom navedenih ključnih mjera ostvarili bi se sledeći indikativni rezultati u okviru Podcilja 1.3.:

- Unaprijeđen poslovni ambijent kreiranjem jasnog i predvidivog regulativnog okvira, uz smanjenje troškova poslovanja, postizanje visokog stepena automatizacije i upotrebe principa e-uprave
- Podignut nivo poslovnih aktivnosti preduzeća u prioritetnim sektorima u okviru unaprijeđenih usluga koje pružaju biznis zone, tehnološki park, inkubatori.

5. STRATEŠKI CILJ 2 - INVESTICIJE I FINANSIJE ZA MODERNIZACIJU INDUSTRIJE

Unaprijeđen investicioni okvir za modernizaciju industrije kroz bolji pristup, raspoloživost i dostupnost finansijama

Realizacijom ključnih mjera u okviru ovog strateškog cilja doprinijelo bi se ostvarivanju sljedećih rezultata:

Rezultati i indikatori

Rezultati	Indikatori rezultata	Indikatori ostvarenosti politike
R2.1: Bolja raspoloživost, dostupnost i pristup finansijama za MSP	<ul style="list-style-type: none"> - Veća dostupnost različitih oblika finansijskih zajmova za ulaganje i obrtni kapital; - Unaprijeđene vještine preduzeća za ostvarivanje pristupa odgovarajućim finansijama za različite faze razvoja 	<ul style="list-style-type: none"> - 50% veća vrijednost zajmova garantovanih preko EU - Regionalna dostupnost obuke iz spremnosti za ulaganje namijenjene MSP
R2.2: Poboľšano finansiranje za inovativna i izvozno-orijentisana preduzeća	<ul style="list-style-type: none"> - Uvođenje instrumenata za davanje zajmova iz COSME-a i H2020 - Uvođenje na tržište "poslovnih anđela" (ulagača u kompanije na početku razvoja), preduzetničkog kapitala i drugih instrumenata za ulaganje u privatne dionice preduzeća; - Povećano korišćenje bespovratne pomoći i garancija za inovacije 	<ul style="list-style-type: none"> - 10% bolji rang u globalnom Indeksu privlačnosti IESE-a za preduzetni kapital i ulaganja u privatne dionice preduzeća - Najmanje 5 preduzeća obezbijedilo ulaganje u akcije u cilju inovacija kroz EDIF ili drugi izvor koji finansira EU
R2.3: Finansijsko restrukturiranje velikih i srednjih preduzeća u cilju dugoročne stabilnosti	<ul style="list-style-type: none"> - Odobrene IFI investicije za restrukturiranje i modernizaciju industrije - Veći nivo investicija u fiksni kapital u industriji i mrežnim industrijama - Poštovanje pravila državne pomoći 	<ul style="list-style-type: none"> - 25% smanjen broj nenaplativih kredita - Minimum 3 puta uticaj na investicije projekata podržanih od strane WBIF-a
R2.4: Veće direktne investicije u prioritetne sektore	<ul style="list-style-type: none"> - Blagovremena realizacija planiranih procesa vezanih za turističku i industrijsku infrastrukturu - "Project pipeline" odobrenih projekata za 	<ul style="list-style-type: none"> - Učešće direktnih stranih investicija BDP-u barem 15% - Krediti za nefinansijske institucije da se oporave

²⁰ Pogledati poglavlje koje se odnosi na Implementaciju Industrijske politike

	investicije	barem na nivoe iz 2008.
--	-------------	-------------------------

Ključni problemi:

- Postojeća raspoloživa finansijska sredstva i instrumenti nisu u potpunosti u skladu sa postojećom i potencijalnom tražnjom preduzeća
- Nedovoljni institucionalni kapaciteti za privlačenje direktnih investicija
- Neodgovarajući nivo direktnih investicija u prioritetnim sektorima

Obrazloženje:

Razvoj moderne industrije u Crnoj Gori zahtijeva obezbjeđivanje finansiranja iz domaćih, ali i iz različitih inostranih izvora. Pored podsticajnih sredstava javnog sektora, značajan izvor predstavljaju i specifični EU programi, kao i sredstva privatnog sektora, koja treba da budu podržani komercijalnim aranžmanima na finansijskom tržištu. Postojeće finansijsko tržište karakteriše manjak mogućnosti finansiranja za započinjanje, odnosno proširenje poslovanja preduzeća, imajući u vidu nepovoljnu kreditnu ponudu bankarskog sektora.

U cilju poboljšanja finansijske ponude, Investiciono-razvojni fond Crne Gore plasira svoja sredstava pod povoljnijim uslovima u odnosu na tržišne. S obzirom da ograničena budžetska sredstva za realizaciju programa Fonda (kreditni, faktoring, garancije, grantovi) nisu dovoljna, obezbjeđivanje dodatne podrške međunarodnih institucija (EIB, EIF, EBRD, itd) bi uticalo na poboljšanje pristupačnosti i raspoloživosti finansija.

Finansijski instrumenti zasnovani na ulaganju u kapital preduzeća su naročito značajni za inovativna i brzorastuća preduzeća, bilo da se radi o ulaganjima u vlasnički kapital ili o mezanin ulaganjima, koja u sebi kombinuju ulaganja na bazi kredita i vlasničkog kapitala. Iako ova preduzeća čine mali dio sektora MSP, ona su ključna za osiguranje dugoročne konkurentnosti, posebno u pojedinim tržišnim segmentima (digitalna tehnologija i ICT).

U dosadašnjem periodu, strane investicije su u najvećoj mjeri bile vezane za sektore turizma i građevinarstva, a u manjoj mjeri za sektore gdje Crna Gora ima komparativne prednosti. Zadnjih godina, došlo je do određenog zastoja u realizaciji pojedinih investicija, za koje se vjeruje da će se u najkraćem periodu nastaviti, posebno sa daljim unaprjeđenjem regulatornog okvira i kreiranjem povoljnog i sigurnog ambijenta za poslovanje, uz jačanje institucionalnih kapaciteta i unaprjeđenja potrebne infrastrukture.

Unaprjeđenje postojećih i uspostavljanje novih finansijskih instrumenata, treba da omogući preduzećima lakši pristup kapitalu, na način i pod uslovima koji odgovaraju njihovoj razvojnoj fazi i potrebama, a koji će biti usmjereni ka oslobađanju inovativnih potencijala i rastu njihove konkurentnosti. Takođe, potrebno je dalje unaprjeđenje konkurentnog poslovnog okruženja koje će stvoriti uslove za veće privlačenje stranih i domaćih direktnih investicija, posebno u prioritetnim sektorima.

Na osnovu identifikovanih problema i potreba definišu se sljedeći podciljevi (PC):

PC 2.1. Unaprjeđenje pristupa finansiranju za konkurentna i inovativna preduzeća

PC 2.2. Podsticanje direktnih investicija u prioritetne sektore

PC 2.1. Unaprjeđenje pristupa finansiranju za konkurentna i inovativna preduzeća

Prioriteti u okviru podcilja su:

- Poboljšanje pristupa tržištu kapitala
- Dinamiziranje aktivnosti bankarskog sektora
- Razvoj novih finansijskih instrumenata

Poslovanje banaka u Crnoj Gori karakteriše rast kapitala i depozita na godišnjem nivou, ali i izostanak oživljavanja kreditnih plasmana. Od velike važnosti je uspostavljanje sporazumnog finansijskog restrukturiranja dugova ekonomski održivih privrednih subjekata, koji će doprinijeti ublažavanju negativnih trendova i unaprjeđenju kreditnih aktivnosti banaka. U tom smislu su od velikog značaja buduća regulatorna rešenja koja će omogućiti primenu pravila Bazel III.

Investiciono-razvojni fond Crne Gore usmjerava svoje aktivnost ka prevazilaženju jaza između ponude i tražnje na finansijskom tržištu. Imajući u vidu svoju programsku orijentaciju, kao i raspoložive finansijske instrumente EU za podršku preduzećima (HORIZON 2020, COSME), IRF CG može kroz učešće u ovim programima, unaprijediti postojeću kreditnu garantnu šemu ili razviti novi program koji se tiče finansiranja na bazi ulaganja u vlasnički kapital (Equity finansiranje), što bi predstavljalo značajnu finansijsku podršku rastućim inovativnim i konkurentnim MSP. Takođe, potrebno je unaprijediti i razviti instrumente za pripremu i osiguranje izvoza.

Imajući u vidu da pojedini pomenuti finansijski instrumenti nisu u dovoljnoj mjeri prisutni u Crnoj Gori, potrebno je jačati saradnju unutar raspoloživih regionalnih programa kao što su WB EDIF, odnosno ENEF i ENIF. Istovremeno, potrebno je pripremiti preduzetnike i poslovne ljude, finansijske posrednike i savjetnike za veće korišćenje alternativnih izvora finansiranja, tako što će se intenzivirati obuka u oblasti investicione spremnosti za preduzeća i upoznavanja sa karakteristikama ulaganja na bazi vlasničkog kapitala. Takođe, potrebno je unaprijediti saradnju postojećih mikrokreditnih institucija sa privredom i realizovati aktivnosti koje se odnose na korišćenje mogućnosti u okviru programa EU.

Ključne mjere u okviru PC 2.1.:

- 2.1.1. Stvaranje okvira koji podstiču dinamičnije i fleksibilnije kreditne aktivnosti banaka u finansiranju preduzetničkih projekata
- 2.1.2. Uključivanje IRF CG u finansijske programe EU koji će omogućiti razvoj novih finansijskih instrumenata
- 2.1.3. Kreiranje novih finansijskih instrumenata za ulaganja u vlasnički kapital brzorastućih preduzeća, ulaganje u preduzetnički kapital za novoosnovana inovativna preduzeća i garancijske šeme koju mogu da koriste banke, na osnovu raspoloživih programa EU za region Zapadnog Balkana
- 2.1.4. Obuka preduzetnika i drugih aktera u oblasti investicione spremnosti za preduzeća i upoznavanja sa karakteristikama ulaganja na bazi vlasničkog kapitala

Realizacijom navedenih ključnih mjera ostvarili bi se sljedeći indikativni rezultati u okviru Podcilja 2.1.:

- Povećana finansijska ponuda banaka koja je u skladu sa potrebama i mogućnostima preduzeća
- Proširena sveukupna ponuda IRF, kao i korišćenje raspoloživih programa EU
- Uspostavljanje novih finansijskih instrumenata, posebno usmjerenih ka inovativnim i brzorastućim preduzećima
- Podignuta svijest ključnih aktera i spremnost za realizaciju ulaganja na bazi vlasničkog kapitala

PC 2.2. Podsticanje direktnih investicija u prioritetne sektore

Prioriteti u okviru podcilja su:

- Obezbijediti odgovarajući okvir i uslove za privlačenje novih investicija

Uspješnost privlačenja stranih direktnih investicija treba da se zasniva na aktivnostima koje su usmjerene, prevashodno, na zaokruživanje povoljnog regulatornog okvira i stvaranju konkurentnog ambijenta za poslovanje. Od velike važnosti je razvoj institucionalnih kapaciteta koji su neophodni da u potpunosti prate proces, od privlačenja strane investicije do njene ukupne realizacije. Takođe, priprema potrebnih ljudskih resursa za otpočinjanje i realizaciju cjelokupne investicije predstavlja jedan od ključnih elemenata uspješnosti.

U cilju maksimiziranja efekata koje donose strane direktne investicije, potrebno je raspoložive kapacitete usmjeriti u sektore i oblasti koje imaju komparativne prednosti. U tom smislu, pored turizma, predmet interesovanja stranih investitora trebalo bi da budu oblasti za čiji razvoj postoje raspoloživi prirodni resursi, koji se u dovoljnoj mjeri ne koriste, i proizvodnja sa nižim fazama prerade. To su oblasti: prerada hrane, drvna industrija, proizvodnja metalnih proizvoda i farmaceutska industrija.

Potrebno je posebno istaći Uredbu o podsticanju investicija koja je usmjerena na privlačenje investicionih projekata čija je minimalna vrijednost ulaganja 500.000 eura i kojima se obezbjeđuje otvaranje najmanje 20 novih radnih mjesta kroz investiranje u zemljište, zgrade, proizvodne pogone, mašine i opremu, ali i kroz nematerijalna ulaganja (patenti i licence). Uredbom se podstiču investicioni projekti koji omogućavaju pretežno učešće domaćih dobavljača i, na tim osnovama, razvoj usluga i proizvoda, koji se plasiraju na međunarodnom tržištu. Posebno se vrednuju investicioni projekti koji se realizuju u područjima ispod prosjeka razvijenosti u Crnoj Gori.

Ključne mjere u okviru PC 2.2.:

2.2.1. Promocija i komunikacija za privlačenje investicija u ciljanim sektorima, kao i primjena Uredbe o podsticanju investicija

2.2.2. Priprema institucionalnih i ljudskih resursa za privlačenje, otpočinjanje i implementaciju SDI

Realizacijom navedenih ključnih mjera ostvarili bi se sljedeći indikativni rezultati u okviru Podcilja 2.2.:

- Podizanje nivoa direktnih investicija u prioritetne sektore
- Otvorena nova radna mjesta u prioritetnim sektorima i manje razvijenim područjima
- Unaprijeđeni institucionalni i ljudski kapaciteti za privlačenje i realizaciju DI

6. STRATEŠKI CILJ 3 - INOVACIJE I PREDUZETNIŠTVO

Promocija preduzetništva i preduzetničke kulture inovacija u cilju stabilnog ekonomskog rasta, povećanja produktivnosti i zaposlenosti

Realizacijom ključnih mjera u okviru ovog strateškog cilja nastoji se doprinijeti ostvarivanju sljedećih rezultata:

Rezultati i indikatori

Rezultati	Indikatori rezultata	Indikatori ostvarenosti politike
R3.1: Rast preduzeća kroz inovacije i izvoz u okviru prioritetnih sektora 6.1.1.	<ul style="list-style-type: none"> • Veći promet i dodata vrijednost preduzeća u prioritetnim sektorima • Veći broj izvoznih MSP • Bolji učinak preduzeća u inovativnosti (u Monstatovim anketama) 	<ul style="list-style-type: none"> • 10% prosječno povećanje broja novoosnovanih preduzeća u svim opštinama sa gustinom preduzeća nižom od prosjeka • U prosjeku 5% godišnje povećanje prometa preduzeća do 2020. godine
R3.2: Bolja povezanost istraživanja i industrije koja povećava inovativnost preduzeća (proizvod, proces, marketing, dizajn)	<ul style="list-style-type: none"> • Veće učešće MSP-a u projektima H2020 • Veći broj prijava/zahtjeva za zaštitu svih vrsta prava na intelektualnu svojinu od strane crnogorskih organizacija • Veći fokus na održivom razvoju preduzeća i 'plavim i zelenim' preduzećima 	<ul style="list-style-type: none"> • 10% bolji rang u Globalnom indeksu inovativnosti • ²¹Povećanje u godišnjem finansiranju od H2020 u odnosu na prethodnu godinu i u odnosu na prosječna sredstva po osnovu FP7 •
R3.3: Djelotvorna podrška poslovanju koja se pruža svim MSP i preduzetnicima, u	<ul style="list-style-type: none"> • Bolja integrisanost, umrežavanje i upućivanje na relevantne usluge za MSP 	<ul style="list-style-type: none"> • Bolji rezultat po svim dimenzijama procjene razvoja MSP kroz Indeks politike

²¹Izvršiće se dodatne procene oko kvantifikacije indikatora sa predstavnicima Ministarstva nauke

svim opštinama, i u svim fazama poslovnog razvoja	<ul style="list-style-type: none"> • Dostupnost centralnih usluga Evropske mreže preduzetništva svim MSP • Veće učešće u transnacionalnim mjerama programa EU u cilju unaprjeđivanja usluga podrške preduzećima 	razvoja MSP <ul style="list-style-type: none"> • Svrstavanje u najboljih 50 na svijetu u Globalnom indeksu preduzetništva i razvijenosti
---	---	---

Ključni problemi:

- Nizak nivo produktivnosti i konkurentnosti, kao i mali broj preduzeća zasnovanih na inovacijama, znanju i modernim tehnologijama
- Postojeća saradnja preduzeća i nauke nije dostigla odgovarajući nivo koji omogućuje značajne inovacione rezultate
- Postojeći model nefinansijske podrške nije u potpunosti u skladu sa razvojnim potrebama preduzeća

Obrazloženje

Podsticanje razvoja preduzetništva i tehnoloških i netehnoloških inovativnih potencijala, predstavlja jedan od ključnih osnova za podizanje konkurentnosti preduzeća i crnogorske ekonomije u cjelini, što treba da rezultira povećanjem produktivnosti i zaposlenosti. U tom cilju su važne horizontalne mjere koje sprovodi javni sektor i koje se odnose na povezivanje preduzeća sa naučno-istraživačkim institucijama i centrima znanja, uspostavljanjem infrastrukture koja će olakšati primjenu savremenih tehnologija kod preduzeća, kao i zapošljavanje obrazovane i visoko obučene radne snage koja može da prati savremene potrebe i poslovanje preduzeća.

Ključni rezultati takve podrške bi trebalo da budu valorizovani kroz podsticanje promjene poslovne orijentacije preduzeća i upotrebu nedovoljno iskorišćenih potencijala rasta u prioritetnim sektorima. Primjenom savremenih tehnologija i znanja u ovim sektorima, uz korišćenje raspoloživih sirovina u proizvodnji sa višim fazama prerade, na dugi rok se stvaraju uslovi za realizaciju koncepta pametne specijalizacije.

Zbog velikog strateškog značaja inovacija i preduzetništva za unaprjeđenje konkurentnosti, mjere definisane u okviru ovog cilja i u Akcionom planu, detaljnije su opisane u Poglavlju 8, koje govori o modernizaciji industrije. Poseban fokus je dat razvoju međunarodnih mreža za učenje i razvoj, kao i korišćenju EU finansiranja za oblasti pametne specijalizacije, razvoja klastera, industrija u nastajanju, komparativnih prednosti kroz unaprjeđenje zaštite životne sredine u industriji, kao i posebnim strateškim prioritetima i izazovima.

Istovremeno, za dalji razvoj industrije i preduzeća u Crnoj Gori je jako važno da se ne izgubi fokus i zaboravi značaj i doprinos koji ima ruralni razvoj ukupnom ekonomskom razvoju, posebno kroz unaprjeđenje veza etno turizma i proizvodnju hrane, uključujući i onu sa geografskim porijeklom.

Na osnovu identifikovanih problema i potreba definišu se sljedeći podciljevi (PC):

- **PC 3.1.** Visoko produktivna preduzeća u prioritetnim sektorima
- **PC 3.2.** Unaprjeđenje inovacione efikasnosti preduzeća
- **PC 3.3.** Promocija preduzetništva i rastućih MSP

PC 3.1. Visoko produktivna preduzeća u prioritetnim sektorima

Prioriteti u okviru podcilja su:

- Orijehtacija preduzeća ka prioritetnim sektorima i stvaranju više dodate vrijednosti
- Efikasna primjena inovacija kod preduzeća
- Povećanje zaposlenosti visoko obučene radne snage

S obzirom da je najveći broj MSP u Crnoj Gori usmjeren svojim aktivnostima ka trgovini i uslugama, a da su velika preduzeća, koja se u najvećoj mjeri, bave proizvodnjom u procesu restrukturiranja, neophodno je izvršiti snažan zaokret koji će omogućiti valorizaciju postojećih resursa u prioritetnim sektorima kroz podržavanje proizvodnje u cilju stvaranja veće dodate vrijednosti.

Postojeća struktura preduzeća i način upravljanja, nivo tehnološke opremljenosti i obučenosn radne snage ukazuje na nedostatak ukupnih kapaciteta da samostalno, u potpunosti, završe ubranu poslovnu preorijentaciju ka sektorima sa modernim industrijskim performansama. Promjenu u orijentaciji poslovanja nije moguće realizovati bez promjene raspoložive podrške javnog sektora obezbjeđivanjem specifične nefinansijske podrške, shodno potrebama i nivou razvoja preduzeća. Podršku bi trebalo usmjeriti ka onim preduzećima koja mogu da obezbijede najveći uticaj na rast i razvoj crnogorske ekonomije.

Ključne mjere u okviru PC 3.1.:

- 3.1.1. Završetak procesa privatizacije i restrukturiranja preduzeća
- 3.1.2. Razvoj istraživačke i informacione podrške podizanju konkurentnosti preduzeća na domaćem tržištu i bolje iskorišćenosti postojeće sirovinke baze
- 3.1.3. Podrška preduzećima/grupama preduzeća u povećanju stepena finalizacije proizvodnje i uvođenju savremenih sistema upravljanja

Realizacijom navedenih ključnih mjera ostvarili bi se sledeći indikativni rezultati u okviru Podcilja 3.1.:

- Završen proces restrukturiranja i modernizacije velikih preduzeća
- Uspostavljeni uslovi za privlačenjem većeg broja MSP u proizvodni sektor, širenje proizvodne baze i efikasnije upotrebe raspoloživih sirovina
- Uvođenje savremenih sistema upravljanja u preduzećima

PC 3.2. Efikasna primjena inovacija kod preduzeća

Prioritet u okviru ovog podcilja je:

- Stvaranje uslova koji će podsticati oslobađanje inovativnih potencijala preduzeća
- Jačanje veza nauke i privrede

Dosadašnja podrška javnog sektora razvoju inovacionih kapaciteta MSP u Crnoj Gori bila je usmjerena ka uspostavljanju bazičnih vidova podrške, usmjerene ka razvoju institucionalne infrastrukture koja treba da omogući jačanje veza preduzeća i nauke, pilot projektu inovacionih vaučera i istraživačkih grantova, promocije značaja saradnje nauke i privrede i podizanje svijesti preduzetnika o značaju razvoju inovativnosti.

U narednom periodu je neophodno uspostaviti integrativno okruženje za podsticanje tehnoloških i netehnoloških inovacija koje treba da utiče na podizanje nivoa inovativnih rezultata preduzeća i njihovu komercijalizaciju na tržištu. Efektivna podrška javnog sektora treba da omogući podsticanje i širenje sistema otvorenih inovacija, umrežavanje preduzeća i razvoj saradnje sa svim ključnim partnerima (univerzitetima, istraživačkim institucijama, biznis centrima i konsultantskim firmama, dobavljačima, kupcima, konkurentima itd). Kroz ovako široko umrežavanje, pomaže se preduzećima da prevaziđu prepreke u vezi sa efikasnim korišćenjem raspoloživih resursa, tehnoloških kapaciteta, primjenom savremenih sistema upravljanja, komercijalizaciji pronalazaka, pristupu tržištu i brzom prilagođavanju na osnovu potreba kupaca i razvoja konkurencije.

Ključne mjere u okviru PC 3.2.:

- 3.2.1. Obezbeđivanje istraživačkih grantova i drugih oblika stimulisanja MSP da se bave istraživanjima
- 3.2.2. Razvoj inovativnosti MSP i povećanje obima komercijalizacije intelektualne svojine
- 3.2.3. Promocija mjera energetske efikasnosti, eko inovacije i razvoja koncepta zelene ekonomije

Realizacijom navedenih ključnih mjera ostvarili bi se sljedeći indikativni rezultati u okviru Podcilja 3.2.:

- Operativna institucionalna infrastruktura koja omogućava povezivanje nauke i privrede i ostvarivanje inovativnih potencijala preduzeća

- Unaprijeđen stepen zaštite prava intelektualne svojine i komercijalne primjene inovacija u MSP
- Racionalno korišćenje energetske resursa u poslovanju preduzeća, na principima zaštite životne sredine, povećanje energetske efikasnosti i veće korišćenje obnovljivih izvora energije

PC 3.3. Promocija preduzetništva i rastućih MSP

Prioriteti podcilja su:

- Jačanje nefinansijske podrške usmjerene ka unaprijeđenju poslovnih performansi inovativnih i rastućih MSP

Kvalitet i obuhvat postojeće nefinansijske podrške preduzećima u Crnoj Gori zahtijeva dalje unaprijeđenje i jačanje postojećih kapaciteta pružalaca usluga. To podrazumijeva uspostavljanje novih modela koji će obezbijediti potrebnu nefinansijsku podršku novoosnovanim i postojećim preduzećima shodno njihovim potrebama i nivou razvijenosti, posebno na lokalnom ili regionalnom nivou.

Potrebe savremenog razvoja MSP bi trebalo da su zadovoljene i podržane sa specifičnim vidovima nefinansijske podrške, obezbijedene na način i na mjestu koji najviše odgovara razvojnim kapacitetima MSP. U tom cilju potrebno je unaprijediti poslovnu podršku, koja treba da obezbijedi usluge za podsticanje razvoja postojećih i formiranja novih preduzeća, njihove poslovne orijentisanosti ka prioritetnim sektorima, kao i podrške povećanja produktivnosti i unaprijeđenja kvaliteta proizvoda i usluga.

Ključne mjere u okviru PC 3.3.:

- 3.3.1 Unaprijeđenje nefinansijskog modela podrške u skladu sa razvojnim i inovativnim potrebama MSP
- 3.3.2. Podsticanje industrijskog razvoja u ruralnim sredinama

Realizacijom navedenih ključnih mjera ostvarili bi se sljedeći indikativni rezultati u okviru Podcilja 3.3.:

- Uspostavljen novi model koji obezbjeđuje uslove za pružanje integralne nefinansijske podrške u skladu sa potrebama MSP od lokalnog do nacionalnog nivoa
- Uspostavljeni uslovi za podizanje nivoa konkurentnosti na nivou preduzeća, posebno onim MSP koji imaju inovativne potencijale i orijentisana su ka sektorima koje imaju potencijale rasta konkurentnosti na domaćem tržištu i izvoza
- Podsticanje razvoja mikro i malih preduzeća u ruralnim sredinama u prioritetnim sektorima

7. STRATEŠKI CILJ 4 - PRISTUP TRŽIŠTU

Pojednostavljenje procedura za trgovinu i bolji poslovni pristup na domaćem i stranom tržištu

Realizacijom ključnih mjera u okviru ovog strateškog cilja doprinijelo bi se ostvarivanju sljedećih rezultata:

Rezultati i indikatori

Rezultati	Indikatori rezultata	Indikatori ostvarenosti politike
R4.1: Smanjen trgovinski disbalans kroz povećanje izvoza, i smanjenje uvoza u prioritetnim sektorima u kojima Crna Gora ima komparativnu prednost	<ul style="list-style-type: none"> • Veći obim izvoza, broja izvezenih proizvoda i diverzifikovanih izvoznih tržišta • Povećana međunarodna konkurentnost kroz udruživanje u 	<ul style="list-style-type: none"> • Povećanje učešća izvoza u BDP-u na 45% • 10% veći broj različitih proizvoda i usluga koji se izvoze

	klasterne i integraciju u globalne lance vrijednosti <ul style="list-style-type: none"> • Povećana supstitucija uvoza usljed veće konkurentnosti domaćih proizvođača 	<ul style="list-style-type: none"> • 10% veća trgovina unutar EU i CEFTA-e
R4.2: Bolji ambijent za omogućavanje trgovine i trgovačka logistika koji pojednostavljaju i smanjuju troškove međunarodnog poslovanja za izvoznike	<ul style="list-style-type: none"> • Bolji pristup tržištu • Efikasniji procesi carinjenja trgovine • Poboljšan kvalitet trgovinske i transportne infrastrukture • Konkurentne cijene usluga otpremanja i logistike • Jednostavan pristup preduzeća podršci i informacijama o trgovinskim propisima korišćenjem dostupnih EU portala i portala elektronske uprave 	<ul style="list-style-type: none"> • 10% bolji svjetski rang u Indeksu omogućavanja svjetske trgovine WEF-a • 10% bolji globalni rang u Indeksu logističke realizacije Svjetske banke

Ključni problemi:

- Nizak nivo konkurentnosti u prioritetnim sektorima zbog orijentacije na primarnu preradu
- Nedovoljni proizvodni kapaciteti koji mogu zadovoljiti potrebe domaćeg i stranog tržišta
- Neodgovarajuća organizovanost preduzeća, priprema i zajednički nastup na stranom tržištu

Obrazloženje:

Jedan od najvećih problema ekonomije Crne Gore je visok spoljnotrgovinski deficit, nastao kao rezultat niske konkurentnosti crnogorske privrede i visoke uvozne zavisnosti. Pokrivenost uvoza izvozom iznosi oko 21%. Struktura izvoza pokazuje slabu diverzifikaciju i uglavnom dominiraju proizvodi niže faze prerade, sirovine i repromaterijali. U strukturi uvoza je dominiraju proizvodi široke potrošnje, prevashodno proizvodi iz prehrambene industrije.

Postojeće stanje crnogorske industrije ukazuje na neophodnost njene preorijentacije ka efikasnijem korišćenju svih potencijala. To se posebno odnosi na prehrambenu industriju, koja može u velikoj mjeri da supstituiše uvoz, u velikoj mjeri vezana za potrebe turizma, ali i sa značajnim razvojem kapaciteta usmjerena ka izvozu. Slični potencijali postoje i u drvnoj industriji. Pored ovih sektora, kao što je već pomenuto, značajni potencijali postoje u sektoru energetike i metalnoj industriji.

Bitan segment u preorijentaciji crnogorske industrije predstavlja i nivo razvijenosti preduzeća i njihovih proizvodnih potencijala, odnosno neophodnost podizanja nivoa konkurentnosti svakog pojedinačnog preduzeća. Imajući u vidu njihovu veličinu i strukturu, ključni izazov predstavlja potreba za uvođenjem novih tehnologija, povećanje kapaciteta i zadovoljavanje standarda i sertifikata. Time bi se kvalitet proizvodnje učinio stabilnim na dugi rok i na tim osnovama obezbijedilo veće učešće na domaćem i stranom tržištu. To se posebno odnosi na proces organizovanja preduzeća u klasterne, kako bi se pojedine faze poslovanja učinile efikasnijim i jeftinijim, posebno u pripremi proizvodnje i nastupu na stranom tržištu i lancima vrijednosti²².

Na osnovu identifikovanih problema i potreba definiše se sljedeći podcilj (PC):

PC 4.1. Jačanje izvoznih performansi preduzeća u prioritetnim sektorima

PC 4.1. Jačanje izvoznih performansi preduzeća u prioritetnim sektorima

Prioriteti podcilja su:

²² Lanac vrijednosti u industriji se može definisati kao faze kreiranja vrijednosti od strane preduzeća i drugih organizacija kao proces od izjarniranja i proizvodnje robe i usluga za posrednike i krajnje korisnike.

- Podizanje konkurentnosti svakog pojedinačnog preduzeća
- Unaprjeđenje strukture izvoza

Da bi crnogorska preduzeća bila u prilici da značajnije povećaju konkurentnost na domaćem tržištu i da se bolje pozicioniraju na stranom tržištu, neophodno je: brzo usvajanje novih tehnologija, razvijanje obučene radne snage, primjena savremenih sistema upravljanja, ubrzan ciklus proizvodnje, kvalitetni proizvodi koji zadovoljavaju potrebne standarde i poznavanje drugih tržišta i karakteristika njihove tražnje. Na ovim osnovama je moguće izvršiti diverzifikaciju proizvodnje i proširiti izvoznu bazu, koja će, u potpunosti, da valorizuje komparativne prednosti sa kojima Crna Gora raspolaže.

Imajući u vidu pomenute izazove, javni sektor kroz specifične programe treba da podrži MSP u svim fazama njihovog poslovanja i razvoja, sa fokusom na razvoj savremenih proizvodnih procesa, novih proizvoda, ispunjavanje specifičnih standarda, bolje organizovanosti preduzeća i promocije zajedničkog nastupa na tržištu, kao i uključivanje u lance vrijednosti.

Ključne mjere koje se odnose na **PC 4.1.:**

- 4.1.1. Unaprjeđenje koncepta organizovanosti preduzeća u klastere i jačanje povezanosti preduzeća
- 4.1.2. Realizacija programa podrške preduzećima za *implementaciju i sertifikaciju zasnovanu na standardima*
- 4.1.3. Stvaranje uslova za uključivanje preduzeća ili klastera u lance vrijednosti i internacionalizaciju njihovog poslovanja na stranom tržištu

Realizacijom navedenih ključnih mjera ostvarili bi se sljedeći indikativni rezultati u okviru Podcilja 4.1.:

- Podignuta svjesnost i povećana organizovanost preduzeća u klastere, posebno u prioritetnim sektorima
- Povećan broj preduzeća sa uvedenim potrebnim standardima i sertifikatima
- Jačanje izvoznih performansi preduzeća i njihova uključenost na tržište regiona i EU

8. MODERNIZACIJA INDUSTRIJE U SKLADU SA ZAHTJEVIMA UNUTRAŠNJEG TRŽIŠTA EU

Modernizacija industrije, kroz upotrebu savremenih tehnologija i proizvodnih kapaciteta, poboljšanjem industrijskih lanaca vrijednosti i integracijom Crne Gore u globalne lance vrijednosti, treba da omogući povezivanje kreatora tehnologija (univerzitete, istraživačke i tehnološke organizacije), start-up-ove i MSP u integrisani preduzetnički eko-sistem.

Ovo poglavlje treba da identifikuje mogućnosti za modernizaciju industrije time što kombinuje domaće izvore sa EU finansijskim instrumentima, razmatra transfer evropskog znanja i mreža i primjenu novih, inovativnih pristupa za kreiranje konkurentne industrije. Najprije se ocjenjuju mogući načini podrške za 7 ključnih sektorskih izazova kroz raspoložive instrumente i metode, a nakon toga i srednjoročni okvir podrške koji povećava fokus na inovativnost, a sve u cilju unaprjeđenja konkurentnosti industrije.

8.1. PODRŠKA ZA TEHNOLOŠKE OBLASTI I SEKTORE SA POTENCIJALOM RASTA I RAZVOJA

Imajući u vidu da se mjere Industrijske politike do 2020, fokusiraju uglavnom na horizontalne aktivnosti, ključnu podršku je potrebno usmeriti na upotrebu novih tehnologija, nadogradnju vještina, integraciju industrije i grupisanje (klasterizaciju) kao i pomjeranja ka aktivnostima sa većom dodatnom vrijednosti u lancu vrijednosti.

Ovo ne predstavlja kratkoročni izazov, niti izazov koji može ili treba biti finansiran u potpunosti iz nacionalnih/budžetskih sredstava. Umjesto toga, izazovi identifikovani u nastavku, trebaj dobiti odgovor kroz primjenu različitih EU instrumenata koji se mogu koristiti za podršku modernizaciji industrije, a odnose se na:

- Razvoj velikog broja finansijskih instrumenata dostupnih Crnoj Gori i preduzećima kroz COSME, H2020 i Fond za razvoj inovativnih preduzeća Zapadnog Balkana (WB EDIF);
- Dopunu postojećoj podršci kroz dodatne EU projekte koji su zasnovani na finansiranju putem različitih finansijskih instrumenata;
- Veću integraciju crnogorske strane u evropskim mrežama za razmjenu znanja;
- Veću primenu najboljih praksi u upotrebi različitih instrumenata razvijenih kroz COSME; i
- Dalji razvoj transnacionalne saradnje između preduzeća kroz poslovnu saradnju i transfer tehnologije.

8.1.1. 7 KLJUČNIH SEKTORSKI IZAZOVA SA KOJIMA SE SUOČAVA CRNA GORA

Na osnovu analize i identifikovanih mogućih instrumenata, ovo poglavlje sumira 7 ključnih sektorskih izazova sa kojima se suočava Crna Gora u kreiranju

podrške za modernizaciju industrije, , i to:

- Unaprjeđenje mrežne povezanosti u cilju razvoja bolje industrijske povezanosti i mreža;
- Prelazak ka globalnom lancu vrijednosti u sektoru agro-prehrambene industrije i prerade drveta;
- Poboljšanje dugoročnog turističkog potencijala kroz razvoj industrija zasnovanih na „iskustvu“;
- Industrijska modernizacija kroz osnaživanja ICT potencijala i „ključnih tehnologija u nastajanju“;
- Povećanje industrijskih outputa i izvoza u R&D intenzivnim industrijama;
- Preorijentacija i restrukturiranje metalne industrije; i
- Podrška specijalizovanim industrijskim podsektorima sa izvoznim potencijalom i tržišnom specijalizacijom.

Za svaki od 7 ključnih sektorskih izazova, predložene su i mjere politike, sa ključnim akcentom na korišćenje najrelevantnijih instrumenata EU za finansijsku i tehničku podršku.

8.1.1.1. IZAZOVI U POBOLJŠANJU MREŽNE POVEZANOSTI

Mrežne industrije igraju važnu ulogu u industrijskoj konkurentnosti i to u pogledu troškova i efikasnosti proizvodnje ili pristupu tržištu. One se definišu kao industrije koje podržavaju kretanje ljudi, proizvoda ili informacija putem fizičke mreže i uključuju:

- Saobraćajne mreže (ceste, željeznica, vazdušni prostor)— NACE 2 H;
- Informacione mreže (elektronska pošta, telekomunikacije) – NACE 2 J; i
- Uslužne mreže (električna energija, voda, otpad) NACE 2 D, E

Jedan od izazova industrijske politike u okviru mrežne industrije je zastupanje interesa i potreba mrežne industrije kroz kreiranje i implementaciju mjera koje bi poboljšale mrežnu povezanost, kvalitet mreže i integrisale mrežne usluge.

Budući da mrežna povezanost zahtijeva značajna kapitalna ulaganja, uloga međunarodnih finansijskih institucija (IFI) će biti od ključne važnosti za dugoročni razvoj mrežne infrastrukture. U periodu realizacije Industrijske politike do 2020. godine, a i kasnije nakon ovog perioda, treba prepoznati koristi od planiranih investicija i onih koje se trenutno implementiraju, a odnose se na mrežne infrastrukturne projekte.

Strateški sektor za podršku
Mrežna infrastruktura
Mjere politike u cilju podrške infrastrukturnom razvoju mrežnih industrija
<ul style="list-style-type: none"> • Priprema novih infrastrukturnih investicionih projekata za apliciranje u okviru WBIF
Ključni instrumenti podrške
<ul style="list-style-type: none"> • WBIF instrument zajedničkih nepovratnih sredstava – uključujući tehničku podršku; Instrument pripreme projekata; Instrument zajedničkog kreditiranja

8.2.1.1. BOLJI LANAC VRIJEDNOSTI U AGRO-PREHRAMBENOJ INDUSTRIJI I SEKTORU PRERADE DRVETA

Agro-prehrambena industrija i prerada drveta su dva strateška sektora u okviru prerađivačke industrije Crne Gore. Oba sektora dijele brojne zajedničke karakteristike i imaju slične finansijske EU instrumente podrške. Međutim, oba sektora imaju i svoje specifičnosti, što znači da će biti potreban odgovarajući oblik podrške za svaki od sektora kako bi se poboljšala njihova i domaća i međunarodna konkurentnost.

Agro i prehrambena industrija: Imajući u vidu da je podrška poljoprivrednim proizvođačima dostupna kroz grantove u okviru EK IPARD-like programa, kao i projekta finansiranog od strane Svjetske banke "Institucionalni razvoj Crne Gore i jačanje poljoprivrede" (MIDAS), predložene mjere nadovezuju se na potrebu izgradnje i jačanja podrške kroz poseban fokus na korišćenje EU IPA nefinansijskih instrumenata.

Za dalji razvoj međunarodne konkurentnosti u agro-prehrambenoj industriji, predlaže se korišćenje sljedećih EU instrumenata:

Sektor za stvaranje visoke dodate vrijednosti kroz globalni lanac vrijednosti
<ul style="list-style-type: none"> • Prehrambena industrija
Mjere politike u cilju podrške razvoju agro-industrije

Korišćenje EU programa (HORIZON 2020, COSME; EUREKA, itd) i ostali projekti podrške

Ključni instrumenti podrške

- **Horizon 2020** – podsticanje inovacija u procesu prerade hrane, projektnom podrškom kroz: Društveni izazovi: sigurnost hrane, održivost poljoprivrede i šumarstva, marina, istraživanja mora i kontinentalnih voda i bioekonomija; Industrijsko vođstvo: Vođstvo u industrijskim tehnologijama sa potencijalom za rast (LEIT) – podrška savremenoj proizvodnji i preradi
- **COSME** – transnacionalne poslovne saradnje, klasteri i pristup finansijama; Baza poslovne saradnje Evropske mreže preduzetništva za bolji pristup tržištu; Učešće u okvirnim akcijama politike u cilju unaprjeđenja lanca snabdijevanja hranom; Učestvovanje u projektima za klasterne i internacionalizaciju; Korišćenje COSME finansijskih instrumenata za pristup finansijama u cilju modernizacije industrije
- **EUREKA** Razvoj mreže vještina u cilju unaprjeđenja produktivnosti u procesu prerade hrane

Prerada drveta: Drvna industrija kao jednu od najstarijih industrijskih grana, sa značajnim proizvodnim kapacitetima za primarnu preradu drveta u pilanama, proizvodnju furnira, ploča na bazi drveta i finalnu preradu drveta, i pored evidentnih preduslova, prije svega u kvalitetnoj sirovini, u poslednjih desetak godina bilježi negativne trendove kretanja. U cilju postizanja ekonomski uspješne i profitabilne izvozne grane, evidentna je neophodnost preduzimanja značajnih mjera podrške, koje su utvrđene Strategijom razvoja prerađivačke industrije Crne Gore 2014-2018, kao:

- Programsko restrukturiranje, zapošljavanje stručnih kadrova i tehnološka modernizacija preduzeća drvne industrije,
- Sveobuhvatno i racionalno korišćenje domaće drvne sirovine,
- Podrška ujedinjavanju leaderskih kompanijam, razvoju klastera i jačanju profesionalnog imidža preduzeća u drvnoj industriji,
- Brendiranje proizvoda drvne industrije Crne Gore,
- Uspostavljanje strateškog partnerstva sa institucijama i vodećim kompanijama iz drvne industrije prisutne na ino-tržištima,
- Podrška potrošnji proizvoda od drveta na domaćem tržištu i izvozu finalnih proizvoda.

Specifičnim sektorskim politikama u oblastima šumarstva-drvne industrije i bioenergije definisaće se mjere podrške sa identifikovanim mogućnostima za ulaganje sa fokusom na: pilane i srodne djelatnosti, postrojenja za proizvodnju panela na bazi drveta, primarnu proizvodnju namještaja od drveta i drvo za proizvodnju energije i biomase.

Imajući u vidu prethodno, Industrijskom politikom date su opšte preporuke o potrebi za razvojem vještina, inovacija i razvojem klastera, kako bi se prerada drveta okrenula ka višem lancu vrijednosti.

Sektor za stvaranje visoke dodate vrijednosti kroz globalni lanac vrijednosti

- Prerada drveta

Mjere politike u cilju podrške razvoju sektora prerade drveta

Korišćenje EU programa (HORIZON 2020, COSME; EUREKA, itd)

Ključni instrumenti podrške

- **Horizon 2020:** poboljšanja u lancu vrijednosti i povećanje upotrebe naprednog procesa prerade; 5 - "Klimatske aktivnosti, životna sredina, efikasnost resursa i sirovina" - prerada drveta; Industrijsko vođstvo - Vođstvo u industrijskim tehnologijama sa potencijalom rasta (LEIT) – podrška savremenoj proizvodnji i preradi
- **COSME i ERASMUS +** upotreba sličnih instrumenata onima koji su navedeni za preradu hrane, sa fokusom na kretanje ka lancu vrijednosti prerade drveta

8.3.1.1. RAZVOJ INDUSTRIJA ZASNOVANIH NA ISKUSTVU POVEZANIH SA SEKTOROM TURIZMA

„Industrije zasnovane na iskustvu“ baziraju se na razvoj preduzeća koja kupcu obezbjeđuju „iskustvo“ prilikom korišćenja inovativnih proizvoda i usluga.. Uz planirani razvoj nove turističke infrastrukture prvenstveno kroz strana direktna ulaganja, Industrijska politika identifikuje specifične instrumente EU koje treba koristiti za razvoj „iskustva“ posjetilaca, kroz razvoj „industrija zasnovanih na iskustvu“ vezanih za turizam. Ovo je u skladu sa strateškim ciljem da Crna Gora postane cjelogodišnja turistička destinacija, a što je navedeno u Strategiji razvoja turizma do 2020. godine. Projekti finansirani kroz podršku EU moraju biti u skladu sa mjerama Strategije turizma, i trebalo bi da se fokusiraju na:

- Ključne segmente razvijenosti tržišta, od srednjeg do prestižnog;
- Razvoj savremenih turističkih proizvoda zasnovanih na diverzifikaciji turističkog proizvoda Crne Gore, kroz podsticaj razvoja posebnih oblika turizma i komplementarne turističke ponude;
- Razvoj klastera u turizmu;
- Definisane i razvoj turističkih zona;
- Upotreba ICT u cilju efikasne promocije Crne Gore kao turističke destinacije i veze sa pružaocima usluga.

Tabela u nastavku sumira dostupne EU finansijske instrumente koji se mogu koristiti za razvoj integrativnog turizma i industrije zasnovane na iskustvu, kao dopuna crnogorskoj strategiji turizma kroz podizanje svijesti o adekvatnim EU instrumentima i pripremi i usvajanju aplikacija za projekte koji se odnose na turizam.

Sektor za podršku
<ul style="list-style-type: none"> • Turizam i industrije zasnovane na iskustvu (vidi 7.2.2.1 tabelu)
Mjere politike u cilju podrške razvoju „Industrije zasnovane na iskustvu“
Korišćenje EU programa (HORIZON 2020, COSME; EUREKA, EASI, EURES, ERASMUS)
Ključni instrumenti podrške²³
<p>H2020—Marie Skłodowska-Curie - Razvoj karijera i obuka istraživača; Liderstva u rastućim i industrijskim tehnologijama - Veća konkurentnost evropskih kulturnih i kreativnih sektora uz stimulisanje ICT inovacija u tehnologijama MSP-a; Evropa u svijetu promjena-Definisane pitanja sjećanja, identiteta, tolerancije i kulturnog nasljeđa; MSP instrument - Tehnička i komercijalna izvodljivost inovativnog koncepta</p> <p>EUREKA –MSP i R&D instrument- Poboljšanje konkurentnosti MSP</p> <p>COSME – pristup finansijama - Investicije za razvoj aktivnosti MSP-a; Turizam- Poboljšanje okvirnih uslova za konkurentnost i održivost turističkih preduzeća; Erasmus za mlade preduzetnike - Razmjena šema za promovisanje preduzetništva i preduzetničke kulture</p> <p>Creative Europe Programme – Transnacionalni projekti saradnje - Razvoj, kreiranje, proizvodnja, širenje i očuvanje roba i usluga koje predstavljaju kulturne, umjetničke ili druge kreativne izraze; Evropske mreže- Jačanje kapaciteta kulturnih i kreativnih sektora koji posluju transnacionalno i međunarodno, usvajajući promjene i promovišući inovacije</p> <p>ERASMUS + - mobilnost: Projekti za mobilnost studenata i osoblja sa visokim obrazovanjem; masters: Zajedničke postdiplomske studije; ostalo: Strateško partnerstvo, unija znanja, savezi sektorskih vještina</p> <p>Employment and Social Innovation (EaSI) – PROGRESS- Kreiranje politika, društvene inovacije i eksperimenti socijalne politike; EURES- Podrška mobilnosti radnika; mikrofinansiranje - Podrška osnivanju i razvoju malih preduzeća; Socijalno preduzetništvo-Podrška razvoju socijalnih preduzeća, posebno kroz lakši pristup finansijama</p>

8.4.1.1. POTENCIJAL ICT I KLJUČNIH TEHNOLOGIJA U NASTAJANJU

Skup ključnih tehnologija za budući razvoj, koje se nazivaju “ključne tehnologije u nastajanju” (Key Enabling Technologies), identifikovane su unutar EU, što uključuje nanotehnologiju, mikro i nanoelektroniku uključujući i poluprovodnike, savremene materijale, biotehnologiju i fotoniku

²³Vidi: EK (2014) „Guide on EU funding for the tourism sector“
http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/index_en.htm

tehnologiju. Korišćenje navedenih šest ključnih tehnologija u nastajanju, treba promovirati u Crnoj Gori u cilju poboljšanja procesa industrijske modernizacije, i time doprinijeti:

- Smanjenju troškova industrijske proizvodnje;
- Unaprjeđenju poslovanja i produktivnosti rada;
- Razvoju novih tržišta na polju industrija u nastajanju.

Pored šest ključnih tehnologija u nastajanju, promoviranih od strane EU, ovdje su takođe identifikovane ICT tehnologije kao oblast u kojoj Crna Gora ima istraživački potencijal koji može doprinijeti industrijskoj modernizaciji. Korišćenje ključnih „tehnologija u nastajanju“ se ne može u ovom trenutku definisati kao prioritarno pitanje u okviru Industrijske politike, ali važno je da su pretpostavke za njihov budući razvoj, upotrebu i usvajanje i povezanost sa ICT tehnologijama planirane za period do 2020. godine.

Postoje dvije komponente efikasnog uvođenja i primjene “ključnih tehnologija u nastajanju”, u Crnoj Gori: i) razvoj tehnologija i aplikacija unutar istraživačke baze Crne Gore, uključujući i prava intelektualne svojine za nove tehnologije; i ii) Usvajanje i prilagođavanje na osnovu transfera tehnologije i licenciranja.

Na osnovu potencijala istraživačke infrastrukture, klasifikuju se sljedeće smjernice za buduće korišćenje “ključnih tehnologija u nastajanju” u Crnoj Gori uz ove dvije komponente:

Sektor za podršku	
ICT i “ključne tehnologije u nastajanju”	
Mjere politike u cilju podrške razvoju ICT i “ključne tehnologije u nastajanju”	
Usvajanje i korišćenje ključnih tehnologija u nastajanju i ICT za savremeniju proizvodnju	
Fokus na razvoj novih tehnologija kroz crnogorsku infrastrukturnu istraživačku bazu	Fokus na prilagođavanje i usvajanje evropskih tehnologija sa područja van Crne Gore
<ul style="list-style-type: none"> • Industrijska biotehnologija • Savremeniji materijali • ICT 	<ul style="list-style-type: none"> • Mikro/nanoelektronika • Fotonika • Nanotehnologija • Savremeniji prerađivački sistemi
Ključni instrumenti podrške za razvoj novih tehnologija	Ključni instrumenti podrške za usvajanje novih tehnologija
<ul style="list-style-type: none"> • Horizon 2020 - Podrška spajanja crnogorskih istraživačkih timova u međunarodne konzorcijume u cilju apliciranja kroz Horizon 2020 • EUREKA - Podrška crnogorskim MSP-a pri apliciranju za Horizon 2020 instrument MSP-a • Fond za inovativna preduzeća Zapadnog Balkana (ENIF) - Promocija i podizanje svijesti o korišćenju ENIF-a za komercijalizaciju novih tehnologija 	<ul style="list-style-type: none"> • Investiciono razvojni fond Crne Gore (IRFCG) - Prioritetna podrška IRF za preduzeća koja usvajaju princip korišćenja ključnih tehnologija za modernizaciju industrije • COSME-EEN-Evropska mreža preduzetništva (EEN) – (Podrška EEN u pripremi poslovne saradnje ili tehnološkog profila; podrška EEN u poslovnom mapiranju i/ili događajima u oblasti tehnologije; Podrška EEN u pregovaranjima koja se odnose na sporazumnu razmjenu međunarodne tehnologije

8.5.1.1. FOKUS NA POVEĆANJU AUTPUTA ISTRAŽIVAČKO-RAZVOJNIH INTENZIVNIH INDUSTRIJA

Farmaceutska industrija kao prioritetni sektor sa visokom tehnologijom: Na osnovu podataka, i kvalitativne analize sektora, utvrđeno je da farmaceutskoj industriji treba biti usmjerena specifična sektorska podrška, kao vodećem primjeru zrele izvozne industrije uz korišćenje visoke tehnologije u Crnoj Gori.

Ključni izazovi:

- Pristup finansijama – investicioni kapital za modernizaciju proizvodnih kapaciteta,
- Proizvodna diverzifikacija – samo četiri proizvoda se trenutno izvoze,

- Nova izvozna tržišta – više od 99% izvoza se prodaje na samo tri izvozna tržišta.

Sektor za podršku
<ul style="list-style-type: none"> • Farmaceutska industrija
Preporuke
<ul style="list-style-type: none"> • Dalji razvoj politike u cilju podrške farmaceutskoj industriji, zasnovano na smjernicama Radnog dokumenta Komisije – Farmaceutska industrija: Strateški sektor za evropsku ekonomiju, Brisel 1.8.2014, SWD(2014) 216 final/2, i Izvještaj EK na mjere politike za podršku razvoju i povećanje konkurentnosti farmaceutske industrije

8.6.1.1. PREORIJENTACIJA I RESTRUKTURIRANJE METALNE INDUSTRIJE

Aluminijumska industrija je najveći izvozni sektor u Crnoj Gori. Svjetski trendovi u aluminijumskoj industriji ukazuju na potrebu da se izvrši preorijentacija fokusa prema ponovnoj preradi i recikliranju aluminijuma, razvoju drugih podsektora metala, a sve na osnovu postojećih vještina radne snage u sektoru metala i istraživačkih kapaciteta u nauci o materijalima, kao i ekspanzije metalnih proizvoda za upotrebu u industriji građevinarstva.

Ključni izazovi odnose se na:

- Pronalaženje održivog modela za KAP
- Smanjenje pada plasmana na izvoznim tržištima
- Smanjenje upotrebe starije tehnologije koja ne odgovara ekološki čistoj proizvodnji
- Ublažavanje uticaja svjetske krize u metalnoj industriji na domaću proizvodnju metala.

Preporuke za razvoj metalne industrije:

- Dalje restrukturiranje metalne industrije, na osnovu implementacije godišnjih Akcionih planova Strategije za razvoj prerađivačke industrije 2014-2018 koje se odnosi na:
  - Razvoj industrije snabdijevanja energijom kao i smanjenje troškova u energetici;
  - Ulaganja u nove proizvodne tehnologije kroz strane direktne investicije;
  - Procjenu mogućih uticaja na životnu sredinu novih investicija u metalni sektor

Sektor za podršku
<ul style="list-style-type: none"> • Metalna industrija
Mjere politike u cilju podrške razvoju metalne industrije
Korišćenje EU programa (HORIZON 2020) i domaćih programa
Ključni instrumenti podrške
<ul style="list-style-type: none"> • IRFCG - Kreditna linija za metalnu industriju • EU H2020 Industrijsko vodstvo: SPIRE Održivi industrijski procesi

8.7.1.1. PODRŠKA PODSEKTORIMA INDUSTRIJE SA ZNAČAJNIM IZVOZNI POTENCIJALOM I TRŽIŠNOM SPECIJALIZACIJOM

Evropska mreža preduzetništva-EEN, u okviru COSME programa, treba da odigra ključnu ulogu u pružanju podrške rastu izvoza u okviru identifikovanih podsektora sa značajnim izvoznim potencijalom. Podrška rastu izvoza će se sprovoditi uglavnom kroz aktivnosti EEN Montenegro, kojima koordinira Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, kao i kroz ključnu podršku izvoznicima od strane Privredne komore.

Sektori podrške
<ul style="list-style-type: none"> • Industrijski podsektori koji bilježe rast izvoza
Mjere politike u cilju podrške razvoju i rastu izvoza
Korišćenje EU programa (COSME)
Ključni instrumenti podrške
<ul style="list-style-type: none"> • EEN- Promocija korišćenja sredstava EU u cilju podrške izvozniciima u specifičnim podsektorima, kao na primjer info-podrške za izvoz i baze podataka koja se odnosi na pristup tržištu; Podrška direktnom pristupu na nova tržišta kroz poslovnu bazu podataka Evropske mreže preduzetništva i druge aktivnosti mreže

8.2. RAZVOJ OKVIRA ZA MODERNIZACIJU I INOVACIJE

Dugoročno posmatrano, o, značajan segment modernizacije industrije predstavlja razvoj i usvajanje novih tehnologija koje omogućavaju razvoj novih proizvoda i usluga, restrukturiranje industrijskih procesa potrebnih za modernizaciju industrije, uz istovremeni prelazak na ekonomiju zasnovanu na znanju i efikasnu upotrebu resursa, uz poštovanje principa zaštite životne sredine. U nastavku slijede odgovori na data pitanja grupisana u dvije podoblasti:

- Usmjeravanje podrške ka industrijskim i tehnološkim granama sa potencijalom za rast, i
- Izazovi životne sredine i energetike i racionalna upotreba prirodnih resursa.

8.2.1. USMJERAVANJE PODRŠKE KA INDUSTRIJSKIM I TEHNOLOŠKIM GRANAMA SA POTENCIJALOM ZA RAST

Inovacije predstavljaju ključni element u Strategiji Evropa 2020 i SEE 2020²⁴. Kako bi se efikasno iskoristila znanja i oslobodio inovativni potencijal, Crna Gora mora da postavi prioritete za investicije i doprinese "pametnoj specijalizaciji" regiona. Ovakva orijentacija ka „pametnoj specijalizaciji“ je jako značajna i za Crnu Goru, kako bi se pripremila za korišćenje strukturnih fondova EU u periodu kada budu dostupni.

Da bi se dalje podržao ovaj proces, veću pažnju je potrebno posvetiti na četiri relevantna pitanja koja se odnose na Crnu Goru za period do 2020. godine:

- Uvođenje pametne specijalizacije u cilju podrške najperspektivnijim novim industrijskim sektorima;
- Razvoj novih „industrija u nastajanju“ kroz njihovo grupisanje u klastere i nove industrijske lance vrijednosti;
- Efikasnije povezivanje poslovnih usluga sa industrijskim dizajnom i proizvodnjom;
- Minimiziranje dugoročnog uticaja industrijske modernizacije i restrukturiranja, na životnu sredinu.

8.1.2.1. RAZVOJ PAMETNE SPECIJALIZACIJE

Zbog male veličine zemlje i ograničenih sredstava za nacionalnu podršku industriji, postoji potreba za usmjeravanjem sektorske podrške ka inovativnim i tehnološkim oblastima u kojima Crna Gora ima komparativnu prednost na međunarodnom planu. U period do 2020. godine, mora se postepeno uvoditi pristup "pametne specijalizacije" koji se širom Evrope koristi kao instrument i okvir za identifikaciju i podršku sektorima sa najvećim inovativnim potencijalom za budući rast i razvoj.

Crna Gora ima niz perspektivnih istraživačkih i tehnoloških oblasti za specijalizaciju koje bi se mogle dodatno iskoristiti kroz sistemsku upotrebu instrumenata pametne specijalizacije i takvog pristupa.

²⁴Projekat finansiran od strane EK "Strategija Zapadnog Balkana za istraživanja i razvoj inovacija", implementiran od strane Svjetske banke, obezbjeđuje relevantne preporuke koje se odnose na promovisanje saradnje između istraživanja i industrije, transfera tehnologije i regionalne saradnje.

Zajednički istraživački centar (JRC) Evropske komisije, razvio je okvir za razvoj pametne specijalizacije, koji pruža informacije, metodologije, ekspertsku podršku i savjete koji se mogu koristiti za njeno uspješno uvođenje u Crnoj Gori. JRC pametne specijalizacije (S³P) će se koristiti za razvoj, implementaciju i pregled crnogorske strategije istraživanja i inovacija za pametnu specijalizaciju (RIS³).

Postoje dva važna izazova u povezivanju istraživanja i inovacija sa razvojem preduzeća i konkurentnosti u Crnoj Gori:

- **Mogućnosti za istraživanje i inovacije:** Jačanje istraživačkih zajednica i istraživačkih rezultata kroz podršku odabranim istraživačkim projektima i istraživačkim timovima u oblastima komparativne naučne specijalizacije, posebno one povezane sa industrijom; i
- **Infrastruktura za istraživanje i inovacije:** Ulaganja u nova postrojenja što bi omogućilo pristup i istraživačima i preduzećima novim tehnologijama, laboratorijama za ispitivanje objekata, izradu prototipova i komercijalizaciju inovacija.

Dolje navedene relevantne **mogućnosti istraživanja i inovacija** za Crnu Goru već su šifrovane u JRC Pametna specijalizacija platformi Eye@RIS3u 2014. godini²⁵. Ovo odgovara strateškim prioritetima već identifikovanim kroz Industrijsku politiku, i stvara osnovu za razvoj strategije Pametne specijalizacije i bolju povezanost između biznisa i istraživanja. Krajnja kolona u narednoj tabeli pokazuje relevantne glavne prioritetne oblasti za EU, a gdje je najverovatnije da će doći do najvećeg obima za moguće finansiranje u budućnosti, posebno kroz HORIZON 2020.

Osnova za razvoj pametne specijalizacije			
Ključne sektorske snage u okviru mogućnosti istraživanja i inovacija			
Opis	Mogućnost	Ciljno tržište	Prioritet EU
Energetika	Proizvodnja energije i distribucija <ul style="list-style-type: none"> • Proizvodnja energije/obnovljivi izvori energije 	Proizvodnja energije i distribucija <ul style="list-style-type: none"> • Distribucija energije 	Održive inovacije <ul style="list-style-type: none"> • Održiva energija i obnovljivi izvori energije
ICT	Informacione i komunikacione tehnologije (ICT)	Informacione i komunikacione tehnologije (ICT)	Digitalna agenda
Medicina i zdravlje	Prerađivačka industrija <ul style="list-style-type: none"> • Osnovni farmaceutski proizvodi i farmaceutski preparati 	Ljudsko zdravlje i društvene aktivnosti	Javno zdravlje i bezbjednost
Nauka i obrazovanje	Usluge <ul style="list-style-type: none"> • Naučna istraživanja, razvoj i inovacije 	Usluge <ul style="list-style-type: none"> • Obrazovanje 	Socijalne inovacije
Novi materijali	Prerađivačka industrija	Prerađivačka industrija	Tehnologije sa potencijalom za razvoj <ul style="list-style-type: none"> • Savremeni materijali
Proizvodi i usluge	Usluge	Prerađivačka industrija	Uslužne inovacije
Održivi razvoj i turizam	Turizam, restorani i rekreacija	Turizam, restorani i rekreacija	Održive inovacije
Poljoprivreda, hrana i saobraćaj	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	Prerađivačka industrija <ul style="list-style-type: none"> • Hrana, piće i duvanski proizvodi 	Održive inovacije <ul style="list-style-type: none"> • Održiva poljoprivreda

²⁵ <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/map>

Dalje, naglašene su sljedeće ključne oblasti u kojima je identifikovan potencijal **istraživačke infrastrukture** Crne Gore od strane Svjetske banke²⁶, kao prioriteta za razvoj veza biznisa i istraživanja:

- Biomedicina i nauke živih sistema (posebno poljoprivreda, javno zdravlje, hidrografička i seizmološka istraživanja, vode i morsko okruženje i mikrobiološka istraživanja, kao i infrastruktura biologije mora);
- Informacione i komunikacione tehnologije (ICT) (posebno na polju energetike, telekomunikacija, elektronike, informatičkog inženjeringa i srodne tehnologije); i
- Nauka o materijalima (o oblastima mašinskog inženjeringa i metalurgije sa istraživanjima i laboratorijama za testiranje).

Mogućnost za istraživanja i inovacije kao i **istraživačka infrastruktura** pružaju polazište za razvoj strategije pametne specijalizacije za Crnu Goru, koju bi trebalo pripremiti u periodu do 2020. godine, zajedno sa implementacijom pilot mjera.

8.2.2.1. RAZVOJ KLASTERA I INDUSTRIJA U NASTAJANJU

Implementaciju pristupa pametne specijalizacije trebalo bi povezati sa novijim „industrijama u nastajanju“, i kroz pristup formiranja klastera.

Razvoj klastera može imati značajnu ulogu za industrijsku konkurentnost i internacionalizaciju crnogorske industrije, kroz razvoj mreže veza između istraživanja i industrije, kao i poboljšanje strateškog položaja Crne Gore u okviru lanca vrijednosti. Klasteri u Crnoj Gori su u početnoj fazi razvoja i tekuća podrška je usmjerena na 4 klastera koja karakterišu njenu konkurentsku prednost u metalurgiji i agro-prehrambenoj industriji: klaster metala, klaster vina, klaster maslinovog ulja i klaster uzgoja slatkovodne ribe. Dalji razvoj klastera u novim oblastima treba definisati kroz buduće korišćenje platforme pametne specijalizacije, pri čemu je potrebno jasan fokus staviti na internacionalizaciju klastera, razvoj industrija u nastajanju i stvaranje novih industrijskih lanaca vrijednosti.

Pored sektora u kojima Crna Gora ima već određene komparativne prednosti, važno je identifikovati industrijske sektore za naredni period, gdje moraju biti uspostavljeni i podržani preduslovi za budući rast. Promocija takve industrije u ranoj fazi i učešće u evropskim mjerama podrške njihovom razvoju treba pružiti upravo u početnoj fazi razvoja prosperitetnih i konkurentnih industrija u budućnosti.

„**Industrije u nastajanju**“ karakteriše visoka stopa rasta i tržišnog potencijala, koja se obično zasniva na novim proizvodima, uslugama, tehnologijama ili idejama. Nedavne analize EK identifikuju sedam industrija u nastajanju u Evropi. U nastavku su prikazane četiri od njih u odnosu na njihov potencijalni značaj za dalji razvoj u Crnoj Gori:

Industrije u razvoju	Ključne karakteristike	Relevantnost za Crnu Goru
Industrije zasnovane na iskustvu	Industrije zasnovane na iskustvu obuhvataju preduzeća koja svojim poslovanjem snabdijevaju druga inovativnim proizvodima i uslugama kako bi se klijentima obezbijedilo "iskustvo" koje uključuje aktivnosti tradicionalno povezane sa sektorima turizma, kulture, posebno u mjesta sa velikim brojem posjetilaca, kao što su muzeji, galerije, naučni centri, istorijski lokaliteti, zoološki vrtovi i akvarijumi, kao i zabavni parkovi"	Sa strateškim fokusom na razvoj savremenih turističkih objekata, postoji potreba za daljim jačanjem kvaliteta i opsega "iskustva" turističkih posjetilaca, posebno u pogledu atrakcija i odmora, kako bi Crna Gora dugoročno održala položaj atraktivne savremene turističke destinacije.
Pomorska Industrija	Pomorska industrija obuhvata preduzeća čije se aktivnosti odnose na ponudu inovativnih proizvoda i usluga koje se odnose na tradicionalni pomorski sektor. Pomorska industrija obuhvata kako brodogradnju tako i rekreativne plovne objekte. Sektor brodogradnje uključuje veća plovila i	Dalji razvoj industrije pomorstva treba da bude povezan sa planiranim razvojem autoputa Koridor XI, kao i željezničke rekonstrukcije, čime bi se povećao strateški značaj Bara. To bi takođe ojačalo obalnu 'turističku ponudu', kao i proširenje opsega mogućnosti za

²⁶Svjetska banka (2013), Regionalna strategija Zapadnog Balkana za istraživanje i razvoj inovacija, Crna Gora, Projekat tehničke podrške Svjetske banke (P123211)

	proizvode i usluge ili zgrade i održavanje tih brodova. Sektor rekreativnih plovnih objekata odnosi se na brodove namijenjene za odmor ili sport.	zapošljavanje tokom cijele godine, oslanjajući se na primjer na poziciju Porto Montenegro, kao pružaoca kompletne usluge jedne luke tokom cijele godine.
Kreativna industrija	Kreativna industrija se sastoji od aktivnosti koje se odnose na: oglašavanje, arhitekturu, umjetnost, zanatstvo, dizajn, modu, film, muziku, scenske umjetnosti, izdavaštvo, istraživanja i razvoj, softver, igračke i igre, TV i radio, i video igre. Kreativna industrija obuhvata širok spektar aktivnosti, uključujući kulturne industrije i kulturnu odnosno umjetničku proizvodnju. Postoji sve veće povezivanje između poslovnih usluga i kreativnih industrija kroz korišćenje ICT-a i dizajna.	Mnoge od ovih aktivnosti pružaju korisnu ulogu podršci razvoju turističkog sektora, npr dizajn, izdavaštvo i zanatstvo. Dalji razvoj bi ojačao 'turističku ponudu' i međunarodnu promociju Crne Gore, npr. kroz pružanje rekreativnih aktivnosti i informacija u vezi raspoloživih resursa turističkim posjetiocima, na svim segmentima tržišta. One, takodje, treba da pomognu u promociji crnogorskih industrijskih proizvoda, kroz veći fokus i korišćenje modernog industrijskog dizajna.
Eko industrije	Eko industrija obuhvata industrije koje pružaju inovativne proizvode i usluge koje pozitivno utiču na prirodno okruženje, što Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) i Eurostat nazivaju "dobra životne sredine i industrija usluga"	Dalja promocija eko industrije će ojačati međunarodno pozicioniranje Crne Gore kao ekološke države, i ujedno olakšati veći pristup finansiranju kroz EU, vezano za industrijske projekte koji imaju pozitivan uticaj na životnu sredinu.

8.3.2.1. RAZVOJ POSLOVNIH USLUGA

Važno je, takođe, da se naglasi značaj sektora **poslovnih usluga** za razvoj i modernizaciju industrije, posebno prerađivačke. Bilo koji fokus na industrijsku modernizaciju koja zanemaruje ulogu podrške sektoru poslovnih usluga smatra se nekompletnim. Postoje tri glavna pokretača koji doprinose jačanju veze između poslovnih usluga i industrijske modernizacije:

- Rast broja preduzeća koja se izdvajaju kao "outsourcing" preduzeća čime se stvaraju nove mogućnosti za ona preduzeća koja pružaju poslovne usluge;
- Sve veća uloga usluga u proizvodnji - trend rasta prerađivačkih preduzeća koja prodaju složenije pakete usluga i rješenja u odnosu na jednostavnije standardizovane proizvode i robe;
- Opšti ekonomski trendovi rasta zaposlenosti u uslužnim djelatnostima u odnosu na proizvodnju i poljoprivredu, zbog povećane automatizacije i produktivnosti, i
- Industrijski dizajn i proizvodnja.

Svaka od gore opisanih "industrija u nastajanju" kombinuje i proizvodnju dobara i usluga i korišćenje poslovnih usluga za postizanje dodatnih rezultata i povećanog pristupa tržištima, a takođe ističe važnost jačanja sektora poslovnih usluga u Crnoj Gori za podršku industrijskoj modernizaciji.

8.4.2.1. OKVIR ZA PODRŠKU PAMETNOJ SPECIJALIZACIJI, INDUSTRIJAMA U NASTAJANJU I RAZVOJU KLASTERA

Pored podrške dostupne putem Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore (IRF CG) i postojećoj i budućoj IPA podršci, identifikovani su sljedeći relevantni instrumenti politike EU koji se mogu koristiti u Crnoj Gori za dalju podršku **pametnoj specijalizaciji i razvoju klastera** u period do 2020. godine:

Instrument politike	Model implementacije
JRC RIS3 Platforma za pametnu specijalizaciju	S3 Platforma registracije; korišćenje platforme u cilju razvijanja "preduzetničkog procesa otkrića" u cilju identifikovanja oblasti za pametnu specijalizaciju i razvijanje odgovarajućeg miksa politike za njihovo sprovođenje; objektivne analize komparativnih prednosti Crne Gore i funkcionisanje inovacija ekosistema; uporedne specijalizacije; i korišćenje "peer review" radionica
Evropska platforma za saradnju klastera	Pristup profilima potencijalnih partnera klastera u Evropi; uspostavljanje geografskih, sektorskih i tematskih zajednica; pristup informacijama o trenutnim pozivima/tenderima i objavljivanje ponude i zahtjeva za saradnju, stručnost i podršku; kao i informacije o događajima i aktivnostima na polju

	saradnje klastera
Klaster observatorija	Mapiranje i praćenje performansi klastera; identifikacija relevantnih klastera za transnacionalna partnerstva i internacionalizaciju; korišćenje instrumenata za upravljanje klasterom
COSME (Program EU za konkurentnost malih i srednjih preduzeća 2014-2020)	Promovisanje i pružanje podrške učešća klastera u COSME aktivnostima u cilju razvoja sektorski orijentisanog klastera i internacionalizaciju klastera, posebno onih na osnovu 3. specifičnog cilja COSME: "Za poboljšanje okvirnih uslova za konkurentnost i održivost preduzeća Unije, posebno malih i srednjih preduzeća, uključujući i u sektoru turizma"
Horizon 2020	Učešće u Horizon 2020 aktivnostima podrške klasterima i pametnoj specijalizaciji, posebno kroz specifične ciljeve "Liderstva u rastućim i industrijskim tehnologijama" i "Društvenim izazovima"
Erasmus+	Novi program Evropske unije u oblasti obrazovanja, obuke mladih i sporta za period 2014-2020. zamjenjuje sedam programa i objedinjuje: Program cjeloživotnog učenja (Erasmus, Leonardo da Vinči, Comenius i Grundtvig); Program Mladi u akciji; pet međunarodnih programa saradnje (Erasmus Mundus, Tempus, Alfa, Edulink, program za saradnju sa indistrijalizovanim zemljama); novu akciju za sport. Obezbeđuje grantove za širok okvir akcija i aktivnosti u oblasti obrazovanja, obuke, mladih i sporta
EUREKA	Podrška apliciranju MSP-a i istraživačkih organizacija relevantnim mjerama kroz kancelariju EUREKA u Crnoj Gori u okviru Ministarstva nauke: Individualni inovacioni projekti; EUREKA klaster projekti; i "Krovni"(tematske mreže)
COST (Evropska saradnja u oblasti nauke i tehnologije)	Podrška za umrežavanje aktivnosti koje se sprovode u okviru "odozdo-na-gore" naučnih i tehnoloških mreža, otvorene za istraživače i zainteresovane strane putem COST aktivnosti koje se odnose na tehnologiju i istraživačke specijalizacije koje su gore navedene. Crna Gora može učestvovati po principu "od slučaja do slučaja", kao država iz okruženja.

Takođe, identifikovane su i mogućnosti podrške kroz korišćenje:

- Jadransko-Jonskog Programa 2014-2020, posebno prioritet 1 – Inovativni i pametni region (Specifični cilj 1.1: Podrška razvoju mreže inovacija i klastera među regionima, akademskih zajednica i preduzeća u Jadransko-jonskoj regiji); i
- Strategija EU za Dunavski region i prioritet broj 8 'Konkurentnost'.

U sljedećoj tabeli prikazani su instrumenti EU koji su na raspolaganju Crnoj Gori i koje ona može koristiti u periodu do 2020. godine kako bi se razvio okvir i podržale „**industrije u nastajanju**“ koje su gore navedene.

Primjeri relevantne EU podrške koji se mogu koristiti za „industrije u nastajanju“	
Industrije zasnovane na iskustvu	COSME – aktivnosti koje se odnose na turizam; pristup finansijama od strane MSP-a Creative Europe – potprogrami kulture i međusektorski lanci Programme for Employment and Social Innovation (EaSI) – mikrofinansiranje i socijalno preduzetništvo EUREKA – aktivnosti koje podržavaju razvoj konkurentnosti i produktivnosti MSP preduzeća kroz realizaciju tehnoloških projekata
Pomorska industrija	Erasmus+ - strateške mreže za razvoj vještina Programme for Employment and Social Innovation (EaSI) – PROGRESS zapošljavanje Horizon 2020 – plavi rast COSME – pristup finansijama za MSP-a EUREKA – konkurentnost preduzeća
Kreativna industrija	Creative Europe - Kulturni programi, kao na primjer Evropski projekti saradnje, Evropske mreže; Međusektorski lanci – garantni instrumenti Programme for Employment and Social Innovation (EaSI) - mikrofinansiranje i socijalno preduzetništvo

Eko industrija	Horizon 2020 – Društveni izazov "Klimatske akcije, životna sredina, efikasnost resursa i sirovina" COSME – Evropska mreža preduzetništva i pristup finansijama, posebne mjere kao što su na primjer zelene zgrade EUREKA – inovativnost preduzeća
-----------------------	--

8.2.2. IZAZOVI ŽIVOTNE SREDINE I ENERGETIKE I RACIONALNA UPOTREBA PRIRODNIH RESURSA

Važno je da Industrijska politika odražava značaj realizacije vizije ekološke države. Osim toga, zbog strateškog fokusa na sektore kao što su turizam i agro-prehrambena industrija, klimatske promjene mogu predstavljati rizik i za Crnu Goru.

EK poseban značaj daje klimatskim akcijama u okviru EU programa i iz budžeta Unije se izdvaja najmanje 20% za ciljeve vezane za klimatske aktivnosti. Kako bi se u potpunosti iskoristila raspoloživa finansijska sredstva EU za Crnu Goru, važno je da se osigura prožimanje pitanja životne sredine koja se odnose na ublažavanje klimatskih promjena i adaptaciju i prevenciju rizika, u implementaciji relevantnih mjera Industrijske politike. Kao rezultat toga, Industrijska politika treba da doprinese promociji prelaska na nisko-karbonsku i klimatski otpornu ekonomiju i društvo. U praksi, to znači da će Industrijska politika imati fokus i na uključivanje pitanja koja se odnose na životnu sredinu i to na:

- Minimiziranje rizika životne sredine koji može uticati na prirodne resurse za proizvodnju energije;
- Povećan fokus na upotrebu obnovljivih izvora energije, kao što su hidro-elektre, solarna energija, vjetar i biomasa;
- Eko-inovacije, posebno u pravcu razvoja i usvajanja "čistih tehnologija" na područjima kao što su snabdijevanje obnovljivih izvora energije, upravljanje otpadom, recikliranje, zelene zgrade i izgradnja, i saobraćaj;
- Efikasnost resursa i održivost, sa posebnim naglaskom na promociju konkurentskih prednosti MSP - industrijske energetske efikasnosti i prelazak na nisko-karbonsku ekonomiju;
- Zaštita biodiverziteta i održivo upravljanje prirodnom upotrebom resursa; i
- Ublažavanje rizika od industrijskih nesreća i katastrofa.

identifikovani su relevantni instrumenti politike i modeli implementacije koje Crna Gora može da koristi za podršku pitanju **životne sredine**:

Instrumenti	Model implementacije
Environmental Impact Assessment (EIA)	Implementacija procjene uticaja na životnu sredinu (EIA) Direktiva (2014/52/EU)
EU Eco-Management and Audit Scheme (EMAS)	Promocija EMAS-a od strane preduzeća i drugih relevantnih organizacija u cilju obezbjeđenja sljedećih benefita: 1) Unaprijeđene performanse okruženja i finansija kroz sistemski okvir; 2) Unaprijeđeno upravljanje rizikom; 3) Unaprijeđena kredibilnost, transparentnost i reputacija; i 4) Unaprijeđeno zapošljavanje i motivacija zaposlenih.
COSME	Učestvovanje u COSME aktivnostima uključujući: mjere Evropske mreže preduzetništva za povećanje pristupa MSP-a energetskej efikasnosti, klimatskim promjenama i životnoj sredini; korišćenje sredstva za provjeru rizika društvene odgovornosti; promocija socijalnog preduzetništva, Evropski centar izvrsnosti i resursa; implementacija Akcionog plana za Građevinarstvo 2020; usvajanje bio-proizvoda u javnim nabavkama.
Horizon 2020	Organizacije za podršku istraživanjima, civilno društvo i MSP-a učestvuju u Horizon 2020 aktivnostima koje se odnose na životnu sredinu i razvoj održive industrije
EUREKA	Realizacija projekata u kojima učestvuju MSP i istraživačke institucije kroz uspostavljanje međunarodne saradnje, usmerenih ka podizanju konkurentnosti i produktivnosti preduzeća

International Financial Institutions (IFI) infrastructure investments	Nacionalna IPA infrastruktura (NIPAC kancelarija) u saradnji sa Zapadnobalkanskim investicionim okvirom WBIF zadužen za pripremu infrastrukturnih investicionih projekata koji se odnose na energetiku, životnu sredinu, saobraćaj, klimatske promjene i razvoj privatnog sektora
--	---

9. IMPLEMENTACIJA INDUSTRIJSKE POLITIKE

Sprovođenje Industrijske politike Crne Gore do 2020 godine zasnivaće se na višegodišnjem okvirnom Akcionom planu, koji je sastavni dio ovog dokumenta i koji će predstavljati usmjerenje za godišnje akcione planove.

Sprovođenje Industrijske politike odlikuje složenost i višedimenzionalnost, koja uslovljava poštovanje principa podjele nadležnosti između resornih institucija i njihovu koordinaciju. Takođe, proces implementacije podrazumijeva i neophodnost stalnog dijaloga i saradnje javnog sa privatnim sektorom i stručnom javnošću.

Osnovni principi za efikasnu i efektivnu implementaciju politike su:

- **Značaj industrije:** Industrija mora biti u fokusu implementacije relevantnih politika
- **Pravac Industrijske politike:** Integrativna Industrijska politika treba da bude povezana sa nacionalnim i politikama EU koje imaju uticaja na konkurentnost industrije
- **Potreba za koordinacijom i saradnjom:** Implementacija Industrijske politike treba biti podržana u okviru koordinacije između Crne Gore i Evropske Komisije
- **Industrijska modernizacija:** Utvrđivanje mjera politike usmjerenih ka modernizaciji industrije i razvoju novih sektora sa potencijalom rasta, uključujući oblasti kao što su eko-inovacije i zelena ekonomija
- **Povezanost:** Industrijska politika treba da podrži razvoj međusobno povezanih ekonomskih sektora koji imaju uticaja na konkurentnost industrije, kao što su finansijsko tržište, energetika, saobraćaj i komunikacije.

9.1. MEĐURESORSKA IMPLEMENTACIONA STRUKTURA

Proces implementacije Industrijske politike, zahtijeva saradnju i koordinaciju aktivnosti različitih institucija i aktera, javnog i privatnog sektora. Efikasan proces kreiranja i implementacije politike, zahtijeva neophodnost uspostavljanja institucionalnog osnova za njegovo sprovođenje. U tom cilju, Vlada Crne Gore je formirala **Radni tim za koordinaciju izrade i implementacije Industrijske politike do 2020. Godine**, u čijem su sastavu predstavnici svih relevantnih ministarstava, uključujući kabinet potpredsjednika Vlade CG. Radni tim ima za zadatak da:

- obezbijedi koordinaciju i uključivanje odgovarajućih sektorskih politika,
- predloži strateške pravce, ciljeve i prioritete Industrijske politike,
- organizuje odgovarajuće oblike konsultacija javnog i privatnog sektora,
- pripremi okvirni Akcioni plan za implementaciju Industrijske politike sa indikatorima u procesu monitoringa i implementacije, sa izvorima finansiranja,
- pripremi izvještaj o stanju u oblasti Industrijske politike i predloži inicijative i predloge za njeno unaprjeđenje,
- koordinira aktivnosti na izradi Akcionog plana za 2015. godinu za implementaciju Strategije razvoja prerađivačke industrije 2014-2018 godine.

Ovako utvrđen okvir sastava i djelovanja Radnog tima, jasno upućuje na zaključak da sve aktivnosti vezane za razvoj Industrijske politike **su usmjerene ka ostvarivanju ciljeva, odnosno ka njenoj implementaciji i procesu inoviranja u skladu sa preporukama EU i OECD** u ovoj oblasti. Na ovim

osnovama potrebno je uspostaviti nove i ojačati postojeće veze između aktera u procesu, posebno na operativnom nivou, kako bi se uspostavio efikasan sistem monitoringa politike. Istovremeno, u procesu kreiranja i implementacije politike, potrebno je obezbijediti, na transparentan način, učešće predstavnika poslovnih udruženja i stručne javnosti.

Rezultat tog procesa treba da bude i prerastanje Radnog tima u strukturu u kojoj će učestvovati i predstavnici privatnog sektora i koja će biti **efikasan mehanizam savjetodavnog karaktera, monitoringa i implementacije politike**. Istovremeno, vodiće se računa o mogućnosti integrisanja sa implementacionim strukturama drugih komplementarnih politika (primjer MSP).

9.2. UPRAVLJAČKA STRUKTURA ZA IMPLEMENTACIJU MINISTARSTVA EKONOMIJE

Ministarstvo ekonomije je, na osnovu Odluke Vlade o formiranju Radnog tima, zaduženo da realizuje stručne i administrativne poslove vezano za aktivnosti Radnog tima na kreiranju i implementaciji Industrijske politike. Posebno je značajna uloga Ministarstva ekonomije, odnosno Direktorata za industriju i preduzetništvo koji je shodno zaključcima Radnog tima zadužen za koordinaciju implementacije Industrijske politike.

Imajući u vidu nadležnost Direktorata za industriju i preduzetništvo u implementaciji cjelokupne Industrijske politike, od posebne važnosti za ostvarivanje Industrijske politike je koordinacija i saradnja Direktorata sa nadležnim ministarstvima i institucijama, odnosno uspostavljanje principa 'usmjeravanja' u drugim relevantnim politikama.

9.3. PROCES MONITORINGA I EVALUACIJE IMPLEMENTACIJE INDUSTRIJSKE POLITIKE

U završnoj fazi pripremanja, a posebno nakon završetka procesa kreiranja i usvajanja Industrijske politike, neophodno je preduzeti aktivnosti koje su usmjerene na uspostavljanje procesa monitoringa i evaluacije implementacije Industrijske politike, a što je u skladu sa preporukama OECD SIGMA, prezentovanim u ovogodišnjim izvještajima za Crnu Goru. Suštinske preporuke su usmjerene, pored ostalog, uspostavljanje efikasnijeg sistema koordinacije i uključenost svih ključnih partnera u ovaj proces kao i na jačanje administrativnih kapaciteta u pravcu unaprjeđenja sistema izvještavanja i evaluacije politike. U tom smislu, kao što je već i naznačeno, u procesu kreiranja i implementacije Industrijske politike potrebno je :

- Prerastanje Radnog tima u strukturu za praćenje i ocjenu implementacije politike
- Proširenje njenog članstva sa predstavnicima **privatnog sektora**, kao i sa predstavnicima drugih institucija relevantnih za praćenje realizacije Industrijske politike
- Jačanje kapaciteta i uloge Radnog tima kao tijela zaduženog za usvajanje godišnjih akcionih planova i izvještavanje o praćenju i evaluaciji ostvarenosti Industrijske politike

Takođe, sistem za praćenje sprovođenja politike, treba da bude zasnovan na objektivno provjerljivim pokazateljima uspješnosti, a koji će se oslanjati na zvanične statističke podatke i podatke sadržane u međunarodnim izvještajima. U Izvještaju i preporukama EK je naglašeno svi neophodni mehanizmi za redovno praćenje i evaluaciju crnogorskih strateških dokumenata nisu uspostavljeni. Pojedini indikatori, posebno na nivou sektora, treba da se uspostave kako bi se povećali analitički kapaciteti za kreiranje politika i time osiguralo da buduće kreiranje politika bude zasnovano na relevantnim pokazateljima i analizama. Mnogi od ovih indikatora treba da budu prikupljeni u skladu sa obavezama iz pravnih načela EU kroz poglavlje 18-Statistika. Imajući u vidu brojne indikatore koji su neophodni za praćenje uspješnosti ostvarivanja, **neophodno je da se unaprijedi statističko i metodološko praćenje parametara Industrijske politike**.

Implementacija politike treba da bude zasnovana na sljedećim elementima:

- Akcioni planovi - sveukupni i godišnji kao jasna osnova za sprovođenje
- Upravljanje i vođstvo - definisane i uspostavljene upravljačke strukture i uloge
- Nadležne institucije - usaglašena jasna podjela odgovornosti za realizaciju
- Realni planovi finansiranja- procjena sveukupnog i godišnjih budžeta za predložene mjere

- Monitoring i evaluacija - analiza ostvarenih rezultata i efekata kao osnov za inoviranje i unaprjeđenje politike.

9.4. FINANSIJSKI OKVIR ZA IMPLEMENTACIJU (NACRT)

Da bi se sprovodila industrijska politika, za svaku mjeru su definisani izvori sredstava na bazi nacionalnog budžeta, IPA fondova, programa EU (COSME, HORIZON 2020, Erasmus+), drugih donatora i međunarodnih finansijskih institucija i doprinosa iz privatnog sektora.

Osnov za procjenu ukupnih sredstava opredijeljenih za industrijski razvoj iz nacionalnog budžeta, može biti izveden iz projekcija Pravaca razvoja Crne Gore 2013-2016 i Projekcija makroekonomskih i fiskalnih pokazatelja za period 2014-2018.

Uz izdvajanje sredstava iz nacionalnog budžeta, sprovođenje mjera industrijske politike biće podržano i kroz korišćenje IPA sredstava, programiranih u okviru strateškog planskog dokumenta Crne Gore iz IPA sredstava do 2020. godine, kako je prikazano u tabeli:

Indikativna alokacija iz IPA sredstava	2014-2017	2018-2020	Ukupno
Konkurentnost i inovacije	12.3	8.9	21.2
Druge relevantne oblasti programske politike i sektori	Pretpostavka: 5% alokacije u pravcu dopunskih mjera i aktivnosti u vidu podrške industrijskoj politici		7.5
Total			28.7

Kao što je istaknuto u poglavlju o modernizaciji industrije, korišćenje EU sredstava za finansiranje projekata iz drugih finansijskih instrumenata EU takođe može da predstavlja važan izvor finansiranja za realizaciju mjera iz Akcionog plana. Procjene sredstava za mjere i aktivnosti iz programa EU, koji se odnose na konkurentnost, prikazane su u narednoj tabeli:

Finansijski instrument	Ukupni budžet EU 2014-2020	Procjene za Crnu Goru za period 2016-2020		Ciljne alokacije	Doprinos Crne Gore
		Niža granica	Viša granica		
Horizon 2020	€ 79 401,83 milion				Pretpostavljenih 20% udjela od ukupnog
COSME	€ 2 298,24 milion				
Erasmus+	€ 14 774,52 milion				
Creative Europe	€ 1 462,72 milion				
EaSI	€ 919,47 milion				

9.5. KOMUNIKACIONA STRATEGIJA ZA USMJERAVANJE INDUSTRIJSKE POLITIKE

Naglasak na komunikaciji, koja predstavlja ključni alat u uspostavljanju principa 'usmjeravanja' Industrijske politike u drugim relevantnim politikama, je važan preduslov uspješne implementacije Industrijske politike. U tom smislu, neophodno je razviti efikasan sistem komunikacije, kao osnovu za uspostavljanje sistema monitoringa politike, čime bi se uspostavila osnova za kreiranje neophodnih instrumenata praćenja ostvarivanja politike i ocjene ostvarenih efekata tokom svih godina realizacije Industrijske politike.

U tabeli je dat plan implementacije Industrijske politike do 2020 godine:

Plan implementacije i monitoringa Industrijske politike Crne Gore do 2020 godine		
Godina	Pripreme aktivnosti	Monitoring aktivnosti

2015	<ul style="list-style-type: none"> • Usvajanje Industrijske Politike i Akcionog plana do 2020 • Kreiranje i usvajanje Akcionog plana za 2016 • Definisane seta indikatora za praćenje 	<ul style="list-style-type: none"> • Redefinisan radni tim i proširen sastav • Identifikovane nadležne institucije i pojedinci u okviru resornih nadležnosti na operativnom nivou • Uspostavljen sistem komunikacije i monitoringa
2016	<ul style="list-style-type: none"> • Priprema i usvajanje Akcionog plana za 2017 	<ul style="list-style-type: none"> • Godišnji izvještaj o implementaciji
2017	<ul style="list-style-type: none"> • Revizija Industrijske politike • Priprema i usvajanje Akcionog plana za 2018 • Eventualno redefinisane politike i utvrđivanje korektivnih mjera 	<ul style="list-style-type: none"> • Godišnji izvještaj o implementaciji • Analiza potrebe za revizijom politike • Ažuriranje indikatora praćenja
2018	<ul style="list-style-type: none"> • Priprema i usvajanje Akcionog plana za 2019 	<ul style="list-style-type: none"> • Godišnji izvještaj o implementaciji
2019	<ul style="list-style-type: none"> • Priprema i usvajanje Akcionog plana za 2020 	<ul style="list-style-type: none"> • Godišnji izvještaj o implementaciji • Analiza ostvarenosti politike
2020	<ul style="list-style-type: none"> • Usvajanje Industrijske Politike i Akcionog plana za period poslije 2020 • Definisane indikatora za praćenje 	

10. APPENDICES

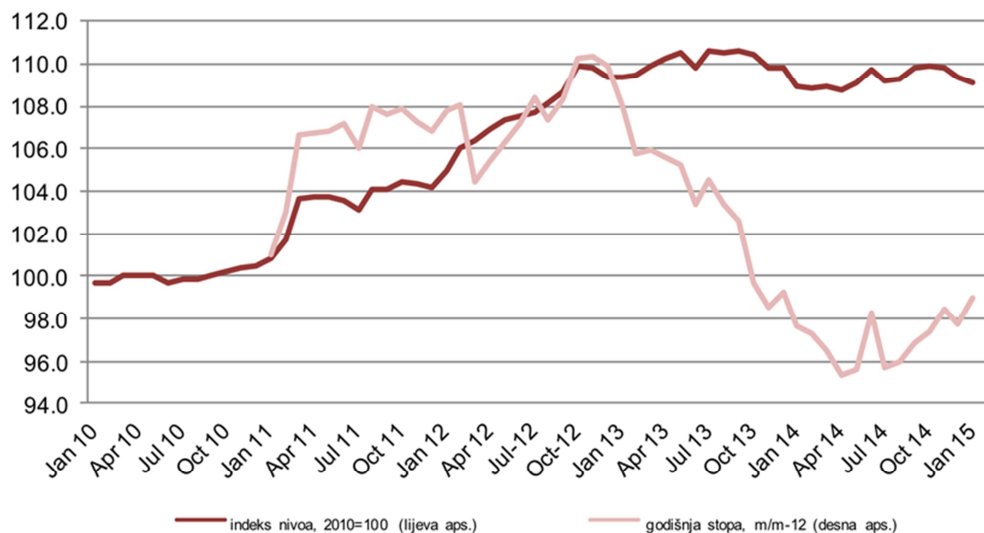

- Annex a: Pregled makroekonomskih kretanja
- Annex b: Struktura industrije
- Annex c: Benchmark comparison of industrial competitiveness indicators
- Annex d: Export performance of industry
- Annex e: Business enterprise innovation
- Annex f: Commentary on relevance to industrial policy of key strategic policy for Montenegro
- Annex g: EC industrial policy problem identification, proposed objectives, and areas for policy intervention
- Annex h: European Commission recommendations for Montenegro related to competitiveness

10.1. ANNEX A: PREGLED MAKROEKONOMSKIH KRETANJA

Inflacija: Crna Gora je, tokom posljednjih nekoliko godina, bilježila veoma nisku inflaciju (2,2% u 2013 godini). Tokom 2014-te prisutan je trend smanjenja i tako već niske inflacije, usljed čega je stopa potrošačkih cijena tokom 2014 bila negativna i iznosila -0,7%. Takodje, stopa rasta cijena proizvođača industrijskih proizvoda u periodu januar-decembar 2014. godine u odnosu na isti period prethodne godine iznosila je 0,1%. Ovi trendovi prate trendove koji su prisutni u regionu i EU kao i posljedica su činjenice da je Crna Gora uvozno zavisna ekonomija.

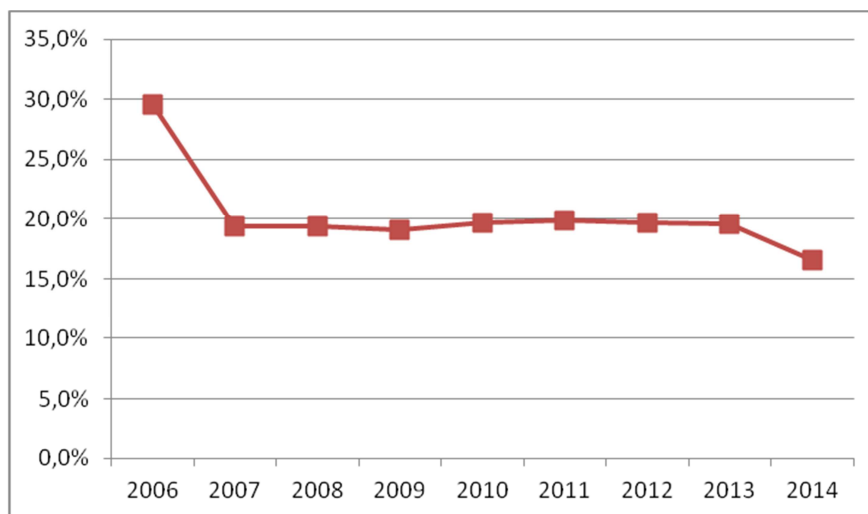
Grafik: Indeks nivoa cijena i godišnja stopa inflacije

Izvor: Monstat

Nezaposlenost: Visoka nezaposlenost je jedan od problema crnogorske ekonomije. Stopa nezaposlenosti u 2013. godini iznosila je 19,5%. Dodatno, posebno je zabrinjavajuća veoma visoka stopa nezaposlenosti mladih kao i dugoročna nezaposlenost. Ipak, tokom 2013. godine zabilježen je i rast broja zaposlenih u iznosu od 3% u odnosu na prethodnu godinu. Treba naglasiti, da je jedna od bitnih karakteristika tržišta rada i veoma niska stopa aktivnosti, koja je u 2013 godini bila na nivou od 50,1%. Prema najnovijim raspoloživim podacima, stopa aktivnosti za treći kvartal 2014. godine bila je 53,3%, stopa zaposlenosti je 44,0% i stopa nezaposlenosti je 16,4%.

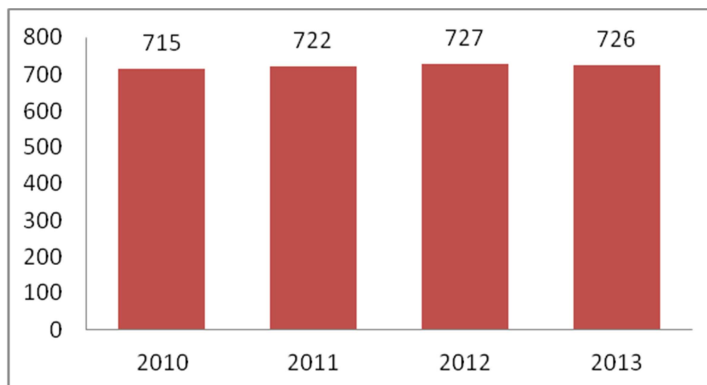
Grafik: Stopa nezaposlenosti u Crnoj Gori 2006-2014. godine

Izvor: MONSTAT

Plate: Posmatrano po sektorima svi sektori industrijske proizvodnje zabilježili su pad zarada tokom 2014. godine. U poređenju sa zemljama iz okruženja, Crna Gora po visini prosječne plate zauzima treće mjesto. Prema podacima Monstata, prosječna bruto zarada u Crnoj Gori, u 2014. godini, iznosila je 723 eura dok je neto zarada iznosila 477 eura. Prosječne neto plate tokom 2014. godine zabilježile su pad od 0,4% u odnosu na 2013 godinu, odnosno realan rast od 0,3%.

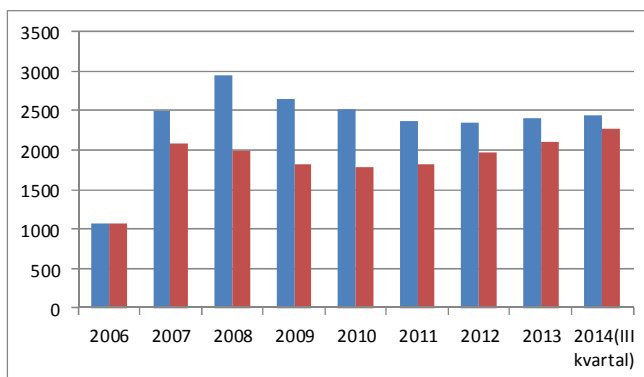
Grafik: Prosječne bruto zarade u Crnoj Gori 2010 – 2013. godine

Izvor: Monstat

Bankarski sektor: Period nakon početka finansijske krize karakterisala je restriktivna kreditna politika banaka i nagli pad depozita kako fizičkih tako i pravnih lica. Kao posljedica krize prisutan je i veoma visok nivo nekvalitetnih kredita u portfeljima banaka. Prema posljednjim raspoloživim podacima deponovana sredstva građana povećana su 4,4% u prva tri kvartala 2014. u odnosu na isti period prethodne godine. Kreditna aktivnost banaka je tokom ovog perioda bila manje intenzivna, što se ogleda kroz smanjenje novoodobrenih kredita za 48,1 milion eura ili 8,5%. Iako je i tokom 2014 godine nivo nekvalitetnih kredita bio značajan ipak je bio na nižem nivou nego u prethodnom periodu.

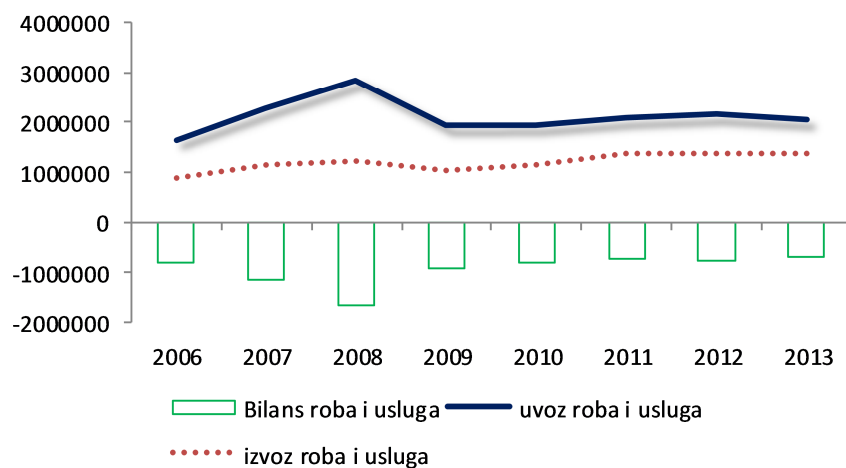
Grafik: Ukupni krediti i depoziti u Crnoj Gori u periodu 2006 – 2014. godine (u 000 €)

Izvor: Monstat

Bilans plaćanja: Deficit tekućeg računa je tokom 2013. godine bio ispod nivoa deficita ostvarenih u posljednjih nekoliko godina i iznosio je 14,6% BDP-a. Prema preliminarnim podacima, u periodu januar-septembar 2014. godine deficit tekućeg računa je iznosio 267,632 miliona eura i veći je za 16,4% u poređenju sa istim periodom 2013. godine. Rastući trend deficita je posljedica značajnog smanjenja izvoza roba (od -10,3%) usljed smanjenja proizvodnje i izvoza električne energije i aluminijuma, kao i pada suficita na računima primarnih i sekundarnih dohodaka. U 2013. godini zabilježeno je smanjenje priliva stranih direktnih investicija ali su one ipak bile na značajnom nivou od 479,2 miliona Eura. Takodje, tokom prva tri kvartala 2014 godine neto priliv stranih direktnih investicija iznosio je 256,4 miliona eura ili 7% manje nego u istom periodu prethodne godine.

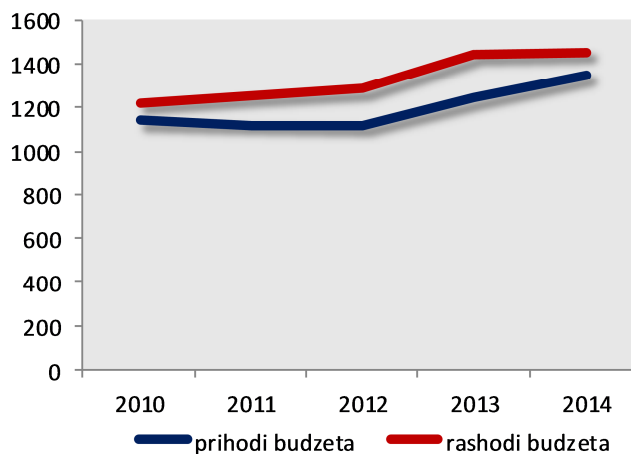
Grafik: Bilans roba i usluga 2004 do 2013

Izvor: Ministarstvo finansija Crne Gore

Javne finansije: Iako je fiskalna politika u prethodnom periodu bila restriktivna i prvenstveno usmjerena na smanjenje potrošnje, budžet je zadnjih nekoliko godina u deficitu. Tako je tokom 2014 budžetski deficit iznosio 102,6 miliona odnosno 3,0% BDP-a. Prema podacima Ministarstva finansija, državni dug na kraju novembra 2014. iznosio je 1.961,9 mil. €, što predstavlja 57,8 % procijenjenog BDP-a, od čega se na spoljni dug odnosi oko 80% ukupnog državnog duga.

Grafik: Prihodi i rashodi državnog budžeta

Izvor: Ministarstvo finansija Crne Gore

10.2. ANNEX B STRUKTURA INDUSTRIJE

Nefinansijski poslovni sektor čine industrija, građevinarstvo, trgovina i nefinansijske usluge odnosno djelatnostima koje u najvećem dijelu čini takozvani realni sektor. Struktura i doprinos ovog sektora se najbolje može pratiti kroz takozvanu strukturalnu biznis statistiku, koja još uvijek nije raspoloživa u ovoj odgovarajućoj formi za Crnu Goru. Zbog toga će u nastavku biti dat prikaz ovih sektora na bazi drugih statističkih izvora i metodologija i to: podacima o obračunatom BDP-u u skladu sa SNA sistemom, zaposlenosti iz administrativnih izvora po klasifikaciji djelatnosti, kao i podacima o broju preduzeća na osnovu postojećeg statističkog biznis registra. Izvor za sve navedene podatke je MONSTAT, a za turizam su dati podaci iz izvještaja WTTC-a..

Industrija: Tradicionalna klasifikacija sektora industrije obuhvata podsektore vađenja ruda i kamena; snabdijevanje električnom energijom, gasom i parom; snabdijevanje vodom i prerađivačku industriju koji zajedno čine, po podacima za 2013. godinu 11,1% BDP-a. Od pomenutih podsektora dominantno učešće u kreiranju BDP-a ima prerađivačka industrija – 4,2%. Osim velikom doprinosa kreiranju dodate vrijednosti, ovaj sektor je od važnosti za ukupan privredni razvoj zbog strateškog značaja koji ima za ravnomjerni regionalni razvoj, te zbog potencijala za poboljšanje ukupne konkurentnosti crnogorske privrede, zapošljavanja radne snage i privlačenja stranih investicija. Prema podacima MONSTAT-a iz 2012. godine, 8,8% od ukupnog broja poslovnih subjekata bavilo se prerađivačkom industrijskom proizvodnjom. U ovom sektoru u 2013. godini zaposleno je 7,5% ukupno registrovanih zaposlenih. Industrijska proizvodnja je tokom poslednjih godina odmah poslije turizma zabilježila najveće učešće stranih direktnih investicija (23%, podaci iz 2011. MIPA), dok je učešće proizvodnje u ukupnom izvozu u 2012. godini iznosilo 67,4%²⁷. Drugi po važnosti podsektor industrije je sektor snabdijevanja električnom energijom, gasom i parom sa učešćem u ukupnom bruto domaćem proizvodu od 3,8% u 2013. godini. Prema administrativnim podacima iz 2013. godine učešće ovog sektora u ukupnoj zaposlenosti iznosilo je 1,8%, dok je učešće u ukupnom broju poslovnih subjekata na kraju 2012. godine iznosilo 0,2%. Proizvodnja vode učestvovala je 2013. godine sa 2,0% u kreiranju BDP-a. Ovaj sektor je u 2013. godini zabilježio učešće u ukupnoj zaposlenosti u iznosu od 2,8%, sa učešćem od 0,2% u ukupnom broju poslovnih subjekata (četvrti kvartal 2012. godine). Doprinos podsektora vađenja ruda i kamena prema zvaničnim podacima u 2013. godini iznosio je 1,0%. Takođe, na kraju četvrtog kvartala 2012. godini zabilježena je registracija 58 poslovnih subjekata koji se bave poslovima vađenja rude i kamena, a koje su zajedno zapošljavale 1,1% ukupne radne snage u Crnoj Gori.

Turistički sektor je ključni generator ekonomske aktivnosti u Crnoj Gori i rast BDP u potpunosti je pratio rast turističkog sektora., uz indirektni doprinos rastu zaposlenosti i izvoza i razvoju povezanih privrednih sektora. Najveća kočnica daljeg razvoja sektora je odsustvo adekvatne turističke infrastrukture. Shodno izvještaju WTTC-a za 2014. godinu direktan doprinos turizma i putovanja BDP-u je iznosio 348,4 miliona € (9,5% ukupnog BDP-a) u 2014. godini, a prognozira se da će 2025. godine dostići 769,5 miliona € ili 14,8% ukupnog BDP-a. Ukupan doprinos turizma i putovanja je iznosio 733,2 miliona € ili 20% BDP-a. Turistički sektor je u navedenom period direktno generisao 15.000 radnih mjesta (8,6% ukupne zaposlenosti) u 2014. godini. Investicije do dostigle 234,9 mil. € ili **30,1%** ukupnih investicija.

Trgovina: Sektor trgovine je učestvovao sa 12,4% u strukturi BDP-a u 2013. godini. Sektor trgovine je značajan i sa stanovišta doprinosa zapošljavanju, jer je u ovom sektoru zapošljeno 21,8% ukupno zapošljenih osoba. Dodatno, prema podacima za 2013. godinu preko 29% srednjih i velikih preduzeća posluje ovom sektoru.

Građevinarstvo: Ukupno učešće građevinskog sektora na kraju 2013. godine u bruto dodatnoj vrijednosti iznosilo je 4,1%, a poznat je po izrazitoj multiplikativnosti na ostale prateće djelatnosti. Građevinskom djelatnošću u Crnoj Gori se na kraju 2012. godine bavilo 2027 preduzeća, što predstavlja 9,1% ukupnog broja privrednih društava (MONSTAT), dok je učešće u ukupnoj zaposlenosti iznosilo 4,9%. 8% vrijednosti ukupnih stranih direktnih investicija u 2011. godini zabilježilo je priliv u građevinskom sektoru. Građevinski materijali predstavljaju značajan dio izvoza

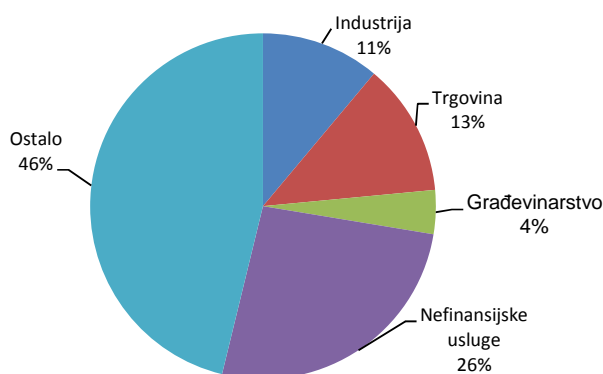
²⁷ Strategija razvoja prerađivačke industrije 2014-2018. godine

roba, prema Strategiji razvoja građevinarstva u predkriznom periodu izvoz građevinskog materijala iznosio je i do 25% ukupnog izvoza roba.

Nefinansijske usluge: Ukoliko u nefinansijske usluge uključimo djelatnosti kao što su saobraćaj i skladištenje, usluge pružanja smještaja i hrane; informisanje i komunikaciju, poslovanje nekretninama; stručne, naučne i tehničke djelatnosti kao i administrativne djelatnosti onda ovaj sektor kreira, prema podacima za 2013. godinu, 26,2% BDP-a. Takodje on doprinosi ukupnoj zaposlenosti sa ukupno 24,9%. Od ukupnog broja srednjih i velikih preduzeća 29,2% posluje u ovom sektoru.

Na sljedećem grafiku dat je prikaz procentualnog učešća pojedinačnih kategorija nefinansijskog poslovnog sektora u ukupnom bruto domaćem proizvodu. 53.8% BDP-a kreira se od strane nefinansijskog realnog sektora, dok 46% se odnosi na ostale sektore (poljoprivreda, finansijske djelatnosti, uslužne djelatnosti itd).

Grafik – Procentualno učešće kategorija nefinansijskog poslovnog sektora u ukupnom BDP-u

Izvor: MONSTAT, ISSP kalkulacije

Srednjoročne i dugoročne perspektive za poboljšanje industrijske konkurentnosti su ograničene postojećom strukturom nefinansijskog poslovnog sektora kao i komparativnih prednosti koje se mogu identifikovati na bazi takve postojeće strukture. Iz toga razloga dat je prikaz sadašnje strukture crnogorske industrije kroz analizu slijedećih indikatora²⁸:

- analiza vrijednosti prometa sektora prema klasi preduzeća;
- broj preduzeća, preduzetnika, novih preduzeća i zaposlenih po regionima;
- zaposlenost u preduzećima po sektorima, i
- ključni izvozni sektori.

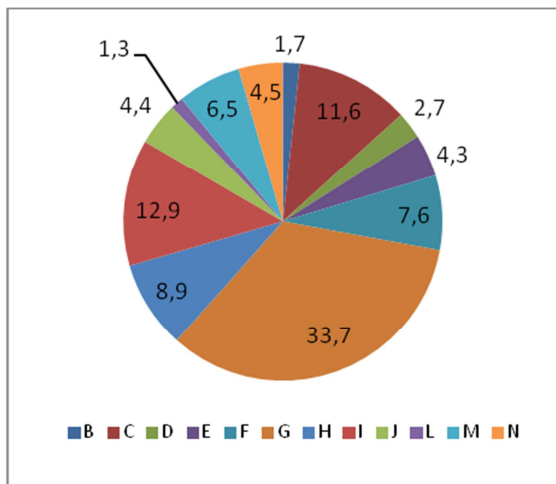
Analiza zaposlenosti u nefinansijskom poslovnom sektoru ističe potrebu da industrijska politika u potpunosti reflektuje diverzitet zaposlenosti, te posebno ulogu sektora usluga, kao i povezanost sektora usluga i industrije. U tabeli dolje prikazan je presjek zaposlenosti u nefinansijskom poslovnom sektoru:

²⁸Detaljnija analiza rađena je od strane Monstata, kao osnov za prepoznavanje strukturnih indikatora koji će služiti kao mjerila za praćenje razvoja u periodu do 2020

ali i na nivou Ministarstva ekonomije,

GRAFIKXX: UČEŠĆE ZAPOSLENIH PO DJELATNOSTIMA U NEFINANSIJSKOM POSLOVNOM SEKTORU

Podaci ukazuju na sledeće:

- najveći udio zaposlenih je u odjeljku G (Klasifikacije djelatnosti NACE G) - Trgovina na veliko i trgovina na malo, popravka motornih vozila i motocikala – 33,7%
- Učešće industrije (NACE B-E) – 20,3% (prerađivačka industrija 11,6%)
- Učešće turizma - Usluge smještaja i ishrane (NACE I) – 12,9%

Izvor: Monstat

U većini opština Crne Gore, sektori u kojima je skoncentrisan najveći broj poslovnih subjekata koji obavljaju nefinansijske djelatnosti su sektori: trgovine na malo i veliko, saobraćaj i skladištenje i snabdijevanja električnom energijom .

U 2011. godini u opštini Podgorica, koja bilježi najveći broj preduzeća, najznačajniji sektori za zapošljavanje od nefinansijskih sektora su sektori trgovine, građevinarstva i snabdijevanja električnom energijom. U Budvi za koju je karakteristična visoka stopa gustine preduzeća, kao i u većina opština u Primorskom regionu najznačajniji realni sektori su građevinarstvo, saobraćaj i skladištenje i trgovina na malo i veliko.

Industrija koja uključuje sektore (B,C,D,E) najzastupljeniji je u opštinama Podgorica, Nikšić, Bijelo Polje i Rožaje.

Sa problemima sa kojima se suočila metalna industrija, pored rasta turizma, izvoz usluga karakteriše sve veću ulogu u Crnoj Gori, kao i relativno opadanje udjela izvoza roba. Uprkos ovim strukturnim promjenama, izvoz metala i dalje ima značajnu ulogu u okviru crnogorske internacionalizacije.

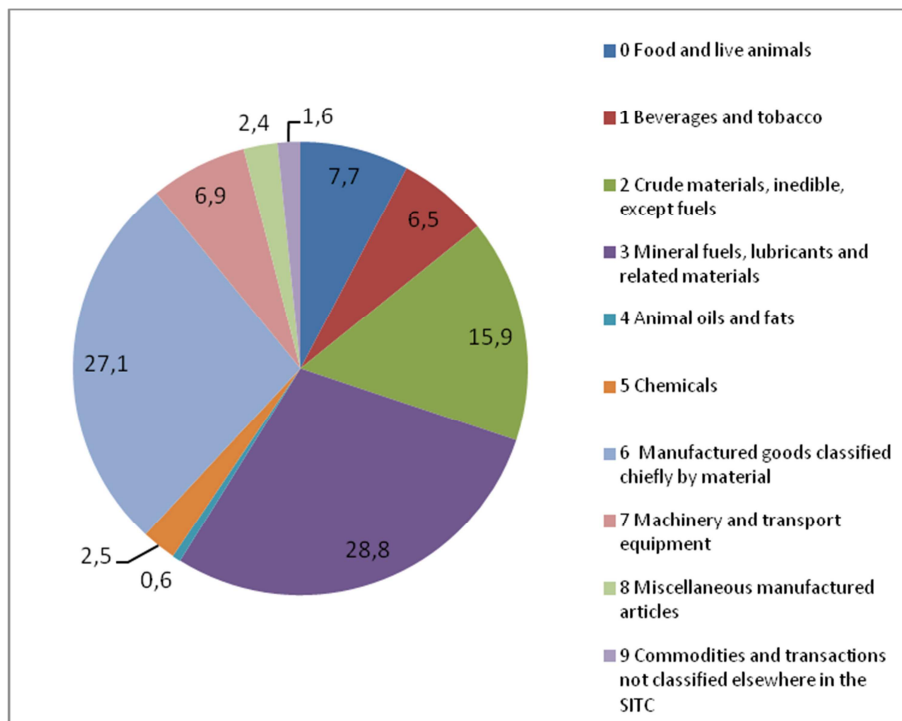
STRUKTURA IZVOZA INDUSTRIJSKIH PROIZVODA

Struktura izvoza (% od ukupnog prema Standardnoj međunarodnoj trgovinskoj klasifikaciji - SMTK)

Deset najvećih izvoznih podsektora u 2013, po redu, bili su:

- 35 Električna struja
- 68 Obojeni metali
- 28 Mineralne rude i otpaci metala
- 11 Pića
- 24 Pluta i drvo
- 67 Gvožđe i čelik
- 33 Nafta i naftni derivati
- 74 Industrijske mašine za opštu upotrebu
- 05 Povrće i voće
- 01 Meso i prerada mesa

Izvor: MONSTAT

10.3. ANNEX C: BENCHMARK COMPARISON OF INDUSTRIAL COMPETITIVENESS INDICATORS

<i>Key Issues:</i>	Competitiveness	Business Environment	Market Access	Entrepreneurship	Innovation	Finance	Skills	Information Society	ICT Communications Networks	Gender Gap	Corruption
Country	Rank (out of 144 countries)	Rank (out of 189)	Rank (out of 138)	Rank (out of 130)	Rank (out of 143)	Rank (out of 118)	Rank (out of 103)	Rank (out of 166)	Rank (out of 144)	Rank (out of 142)	Rank (out of 174)
Montenegro	67	36	49	54	59	84	26	58	52	74	76
<i>Other former Yugoslav countries</i>											
Bosnia and Hercegovina	n/a	107	78	83	81	75	91	69	68	n/a	80
Croatia	77	65	56	51	42	64	45	37	46	55	61
Macedonia, FYR	63	30	63	58	60	78	52	60	57	70	64
Serbia	94	91	89	78	67	79	79	50	80	54	78
Slovenia	70	51	38	29	28	50	25	31	36	23	39
<i>Other small countries with strong tourism profile</i>											
Cyprus	58	64	37	46	30	65	33	51	37	95	31
Iceland	30	12	22	7	19	54	10	4	19	1	12
Malta	47	94	34	n/a	25	n/a	29	30	28	99	43
<i>Other Balkan countries</i>											
Bulgaria	54	38	70	44	44	56	43	49	73	22	69
Greece	81	61	67	47	50	62	56	39	74	91	69
Albania	97	68	69	76	94	106	77	84	95	83	110
Source:	WEF Global Competitiveness Report 2014-2015	World Bank Doing Business 2015	Global Enabling Trade Report 2014 - World Economic Forum	The Global Entrepreneurship & Development Index - GEDI	Global Innovation Index 2014	The Venture Capital & Private Equity Country Attractiveness Index 2014 - IESE	The Global Talent Competitiveness Index 2013	ICT Development Index (IDI) 2014	Global Information Technology Report 2014 - Networked Readiness Index	Global Gender Gap 2014 - WEF	Transparency International Corruption Perceptions Index 2014

More detailed analysis has been produced for monitoring purposes as an excel spreadsheet, for all the indicators below, as well as additional relevant indices.

10.4. ANNEX D: EXPORT PERFORMANCE OF INDUSTRY

Trade Performance by Sector : Exports of Montenegro (2013, in EUR thousands):

Industry	Exports in value	Exports as a share of total exports (%)	Exports as a share of world exports (%)	Growth of exports in value (% p.a.)	Growth of share in world exports (% p.a.)	Number of exported products	Share of top 3 exported products (%)	Share of top 3 export markets (%)	Net trade	Specialisation (Balassa Index / RCA Index)
00 All industries	363545	100		8		972	50.9	61.5	-1363352	
27 Mineral fuels, oils, distillation products, etc	105479	29.01	0	89	72	7	99.8	96.7	-146609	1.7
76 Aluminium and articles thereof	80877	22.25	0.07	-8	-19	10	99.8	93	61481	24.7
72 Iron and steel	25851	7.11	0.01	-5	-15	21	85.7	72.8	-9697	3.3
22 Beverages, spirits and vinegar	18230	5.01	0.02	-3	-13	16	95.6	64.6	-32809	8.2
44 Wood and articles of wood, wood charcoal	17923	4.93	0.02	8	-3	35	76.7	68.6	-4282	6.8
84 Boilers, machinery; nuclear reactors, etc	14626	4.02	0	-6	-15	164	72.8	47.4	-93253	0.4
26 Ores, slag and ash	9280	2.55	0.01	120	97	4	99.5	85.4	9093	1.8
74 Copper and articles thereof	6641	1.83	0.01	21	8	1	100	77.9	4511	2
30 Pharmaceutical products	6143	1.69	0	-8	-14	4	99.9	99.2	-49120	0.6
41 Raw hides and skins (other than furskins) and leather	6040	1.66	0.03	32	19	8	91.5	90.6	4872	9.2
02 Meat and edible meat offal	5555	1.53	0.01	18	8	15	82.4	95.9	-64030	2.3
24 Tobacco and manufactured tobacco substitutes	5536	1.52	0.02	69	63	3	100	98.5	-6887	6.9
07 Edible vegetables and certain roots and tubers	4755	1.31	0.01	7	-2	15	95	57.7	-6521	3.7
08 Edible fruit, nuts, peel of citrus fruit, melons	4035	1.11	0.01	14	3	17	71	94.3	-13778	2.1
87 Vehicles other than railway, tramway	3828	1.05	0	10	-4	34	37.4	78.3	-87453	0.1
68 Stone, plaster, cement, asbestos, mica, etc articles	3661	1.01	0.01	65	53	14	90.2	92.2	-10332	3.9
16 Meat, fish and seafood food preparations nes	3538	0.97	0.01	0	-10	11	95.9	87.7	-21686	3.6
85 Electrical, electronic equipment	3277	0.9	0	0	-8	86	55.2	74.5	-101408	0.1
71 Pearls, precious stones, metals, coins, etc	3277	0.9	0	74	53	6	99.3	94.9	904	0.3
18 Cocoa and cocoa preparations	3155	0.87	0.01	208	200	2	100	100	-17703	3.6
48 Paper & paperboard, articles of pulp, paper and board	2241	0.62	0	4	-2	21	88.5	91.2	-28098	0.6
15 Animal,vegetable fats and oils, cleavage products, etc	2184	0.6	0	77	65	8	94.9	97.4	-13739	1.1

19 Cereal, flour, starch, milk preparations and products	2096	0.58	0	21	10	9	97.4	92.9	-27836	1.7
49 Printed books, newspapers, pictures etc	2008	0.55	0.01	1	1	11	83	91.8	-10496	2.3
73 Articles of iron or steel	1969	0.54	0	-28	-38	36	54.5	79.9	-43685	0.3
11 Milling products, malt, starches, inulin, wheat gluten	1916	0.53	0.01	11	2	1	100	100	-16435	5.3
89 Ships, boats and other floating structures	1904	0.52	0	8	7	7	92.9	79.1	-20899	0.7
88 Aircraft, spacecraft, and parts thereof	1596	0.44	0	8	-3	1	100	67.2	600	0.4
39 Plastics and articles thereof	1533	0.42	0	32	20	38	48.4	71.8	-49570	0.1
21 Miscellaneous edible preparations	1405	0.39	0	2	-9	6	99.3	97	-27921	1.1
25 Salt, sulphur, earth, stone, plaster, lime and cement	1373	0.38	0	-8	-19	7	78.4	81.9	-23621	1.5
33 Essential oils, perfumes, cosmetics, toiletries	1082	0.3	0	-2	-11	11	94.3	87.3	-23825	0.5
47 Pulp of wood, fibrous cellulosic material, waste etc	1041	0.29	0	22	10	2	100	99.5	1036	1.2
04 Dairy products, eggs, honey, edible animal products	1001	0.28	0	149	136	7	95.7	97.8	-42378	0.6
94 Furniture, lighting, signs, prefabricated buildings	929	0.26	0	-1	-15	26	53.8	74.6	-46212	0.2
64 Footwear, gaiters and the like, parts thereof	801	0.22	0	15	2	13	91.9	92.3	-29927	0.3
93 Arms and ammunition, parts and accessories thereof	749	0.21	0.01	-22	-29	8	76.9	79.2	264	3.5
09 Coffee, tea, mate and spices	712	0.2	0	59	48	6	95.2	97.1	-9456	0.9
36 Explosives, pyrotechnics, matches, pyrophorics, etc	652	0.18	0.02	-2	-12	4	99.2	99.9	206	9
62 Articles of apparel, accessories, not knit or crochet	604	0.17	0	-4	-13	37	68.1	77.8	-30385	0.2
83 Miscellaneous articles of base metal	495	0.14	0	-14	-25	12	72.7	93.3	-7257	0.4
12 Oil seed, oleaginous fruits, grain, seed, fruit, etc, nes	481	0.13	0	25	10	2	100	97.9	-1506	0.2
90 Optical, photo, technical, medical, etc apparatus	310	0.09	0	5	-5	30	43.1	52.4	-22074	0
70 Glass and glassware	242	0.07	0	66	57	14	77.2	78.7	-13075	0.2
38 Miscellaneous chemical products	221	0.06	0	36	25	5	95.3	99	-14858	0.1
95 Toys, games, sports requisites	221	0.06	0	-4	-4	7	92	76.9	-7657	0.1
34 Soaps, lubricants, waxes, candles, modelling pastes	161	0.04	0	2	-7	9	79.8	76.1	-20137	0.1
78 Lead and articles thereof	159	0.04	0	-2	-13	1	100	100	120	1
82 Tools, implements, cutlery, etc of base metal	156	0.04	0	-12	-25	16	58	96.1	-5377	0.1
97 Works of art, collectors pieces and antiques	132	0.04	0	-18	-31	5	96.1	89.5	-149	0.3
63 Other made textile articles, sets, worn clothing etc	118	0.03	0	29	18	11	74.5	75.2	-5507	0.1
69 Ceramic products	99	0.03	0	-23	-35	6	77.8	81.5	-23796	0.1
29 Organic chemicals	99	0.03	0	-15	-27	4	96.3	95.6	-3204	0

23 Residues, wastes of food industry, animal fodder	98	0.03	0	-30	-44	4	87.9	93.9	-16345	0.1
86 Railway, tramway locomotives, rolling stock, equipment	90	0.02	0	15	2	4	85.8	99.2	-12114	0.1
61 Articles of apparel, accessories, knit or crochet	89	0.02	0	-31	-41	14	59.2	64.2	-17043	0
42 Articles of leather, animal gut, harness, travel goods	87	0.02	0	-4	-18	9	80.5	80.5	-8387	0.1
96 Miscellaneous manufactured articles	85	0.02	0	23	14	6	85	97.3	-3342	0.1
91 Clocks and watches and parts thereof	78	0.02	0	90	76	4	97.2	100	-1376	0.1
20 Vegetable, fruit, nut, etc food preparations	71	0.02	0	-45	-54	10	67	85.6	-14437	0.1
81 Other base metals, cermets, articles thereof	65	0.02	0			1	100	100	-73	0.2
32 Tanning, dyeing extracts, tannins, derivs.pigments etc	54	0.01	0	-27	-37	11	62.2	93.2	-20172	0
28 Inorganic chemicals, precious metal compound, isotopes	51	0.01	0	-13	-23	3	97.1	98.6	-29643	0
06 Live trees, plants, bulbs, roots, cut flowers etc	51	0.01	0	3	-2	2	100	100	-3540	0.1
51 Wool, animal hair, horsehair yarn and fabric thereof	48	0.01	0	7	-2	1	100	100	24	0.1
40 Rubber and articles thereof	44	0.01	0	-22	-37	9	72.1	59	-15674	0
66 Umbrellas, walking-sticks, seat-sticks, whips, etc	33	0.01	0	22	12	2	100	100	-1164	0.5
65 Headgear and parts thereof	26	0.01	0	2	-12	3	100	86.1	-677	0.2
17 Sugars and sugar confectionery	22	0.01	0	-46	-58	2	100	100	-10321	0
10 Cereals	21	0.01	0	-42	-56	2	100	100	-10061	0
35 Albuminoids, modified starches, glues, enzymes	18	0	0	19	9	5	91.7	87.5	-3044	0
59 Impregnated, coated or laminated textile fabric	18	0	0	46	35	3	100	100	-507	0
01 Live animals	17	0	0	9	2	2	100	100	-22377	0
92 Musical instruments, parts and accessories	13	0	0	60	54	4	88.9	100	-303	0
57 Carpets and other textile floor coverings	11	0	0	2	-6	4	87.5	93.8	-2036	0
58 Special woven or tufted fabric, lace, tapestry etc	11	0	0	38	33	2	100	100	-134	0
43 Furskins and artificial fur, manufactures thereof	10	0	0	-38	-61	1	100	100	-533	0
03 Fish, crustaceans, molluscs, aquatic invertebrates nes	8	0	0	-55	-66	4	83.3	100	-7790	0
79 Zinc and articles thereof	8	0	0	-58	-67	1	100	100	-213	0
56 Wadding, felt, nonwovens, yarns, twine, cordage, etc	7	0	0	-11	-21	1	100	100	-1839	0
37 Photographic or cinematographic goods	6	0	0	-7	-8	1	100	100	-1118	0
54 Manmade filaments	5	0	0			1	100	100	-593	0
55 Manmade staple fibres	1	0	0	-24	-35	0	100	100	-1257	0
52 Cotton	1	0	0	-53	-67	1	100	100	-833	0

60 Knitted or crocheted fabric	1	0	0			1	100	100	-326	0
31 Fertilizers	0	0	0			0	0	0	-2851	0
45 Cork and articles of cork	0	0	0			0	0	0	-530	0
05 Products of animal origin, nes	0	0	0			0	0	0	-309	0
67 Bird skin, feathers, artificial flowers, human hair	0	0	0			0	0	0	-246	0
75 Nickel and articles thereof	0	0	0			0	0	0	-237	0
46 Manufactures of plaiting material, basketwork, etc.	0	0	0			0	0	0	-138	0
13 Lac, gums, resins, vegetable saps and extracts nes	0	0	0			0	0	0	-106	0
14 Vegetable plaiting materials, vegetable products nes	0	0	0			0	0	0	-55	
53 Vegetable textile fibres nes, paper yarn, woven fabric	0	0	0			0	0	0	-36	0
50 Silk	0	0	0			0	0	0	-18	0
80 Tin and articles thereof	0	0	0			0	0	0	-17	0

Source: http://legacy.intracen.org/appli1/tradecom/TP_EP_CI.aspx?RP=499&YR=2013

Identified Industrial Sectors with Potential for Future Export Growth:

Industry	Exports in value	Exports as a share of total exports (%)	Exports as a share of world exports (%)	Growth of exports in value (% p.a.)	Growth of share in world exports (% p.a.)	Number of exported products	Share of top 3 exported products (%)	Share of top 3 export markets (%)	Structural Performance	Net trade	Specialisation (Balassa Index / RCA Index)	Specialisation (Lafay Index)
1512 Safflower,sunflower/cotton-seed oil&fractions	1255	0.35	0.02	164	147	2	100	99.9	Star	-10631	5.8	0
4104 Leather of bovine/equine animal, other than leather of hd 4108/4109	408	0.11	0.01	141	128	3	100	100	Star	408	2.8	0
0901 Coffee	665	0.18	0	89	78	3	100	99.4	Star	-8242	1.1	0
4401 Fuel wood; wood in chips or particles; sawdust&wood waste&scrap	1848	0.51	0.03	67	51	4	95.7	95.5	Star	1240	12.8	0
6802 Workd monumental/building stone&art;mosaic cube,granules	3548	0.98	0.04	67	55	7	93	93.7	Star	-2524	12.3	0
2606 Aluminum ores and concentrates	2273	0.63	0.08	54	29	1	100	95.5	Star	2273	31.5	0
4102 Raw skins of sheep or lambs	348	0.1	0.03	52	26	1	100	100	Star	348	10	0
4101 Raw hides&skins of bovine/equine animals	5177	1.42	0.11	45	23	2	100	92.9	Star	4227	35.5	0
3301 Essential oils; resinoids; terpenic by-products etc	998	0.27	0.03	42	27	2	100	89.8	Star	898	13.5	0
1211 Medicinal plants	471	0.13	0.02	34	16	1	100	100	Star	-94	6.5	0
0712 Dried vegetables	2667	0.73	0.1	32	16	1	100	62.7	Star	2482	36.5	0
8483 Transmission shafts&cranks, bearing housing; gearing; etc	9330	2.57	0.02	31	18	4	100	68.5	Star	6402	8.9	1

7602 Aluminum waste and scrap	2805	0.77	0.03	29	11	1	100	91.3	Star	2732	11	0
1516 Animal or veg fats, oils&fract, hydrogenated	277	0.08	0.01	26	14	1	100	100	Star	56	2.7	0
0810 Fruits nes, fresh	693	0.19	0.01	25	11	5	94.6	97.5	Star	327	3.2	0
7404 Copper waste and scrap	6638	1.83	0.04	21	2	1	100	78	Star	6581	13.1	1
0809 Apricots, cherries, peaches, nectarines, plums & sloes, fresh	735	0.2	0.02	21	11	2	100	99.9	Star	-959	6.7	0
4403 Wood in the rough	3623	1	0.03	20	3	4	99.9	92.6	Star	2557	11.1	0
8476 Money change machines, automated goods-vending machines (ex beverages)	203	0.06	0.01	277	270	2	100	100	Emerging product	88	6	0
1806 Chocolate and other food preparations containing cocoa	3155	0.87	0.02	208	198	2	100	100	Emerging product	-17582	6.2	0
1517 Margarine	544	0.15	0.01	116	108	2	100	100	Emerging product	-1627	5	0
7310 Iron & steel tank, cask, drum can, boxes (cap	721	0.2	0.02	115	107	3	100	95	Emerging product	392	5	0
1601 Sausages and similar products, of meat, offal or blood	3062	0.84	0.08	92	82	1	100	86.1	Emerging product	-10006	28	0
3915 Waste, parings and scrap, of plastics	166	0.05	0	79	71	2	100	84.1	Emerging product	149	1.3	0
0209 Pig and poultry fat	573	0.16	0.08	61	55	1	100	98.9	Emerging product	265	16	0
7204 Ferrous waste and scrap; remelting scrap ingots or iron or steel	14037	3.86	0.05	51	41	3	100	99.4	Emerging product	9446	16.8	1
8903 Yachts & other vessels for pleasure or sports	258	0.07	0	47	45	2	100	97.1	Emerging product	-1291	1.2	0
7311 Containers for compressed or liquefied gas, of iron or steel	275	0.08	0.01	35	27	1	100	100	Emerging product	-143	4	0
0710 Frozen vegetables	655	0.18	0.01	25	18	2	100	72.8	Emerging product	-1018	6	0
4707 Waste and scrap of paper or paperboard	1041	0.29	0.01	23	14	2	100	99.5	Emerging product	1040	5.8	0
0805 Citrus fruit, fresh or dried	255	0.07	0	23	16	1	100	96.8	Emerging product	-3535	1	0
1905 Bread, biscuits, wafers, cakes and pastries	2048	0.56	0.01	22	12	5	99.6	92.8	Emerging product	-17124	3.5	0
4418 Builders' joinery & carpentry of wood	361	0.1	0	21	10	5	96.1	89.9	Emerging product	-6041	1.1	0
4409 Wood continuously shaped along any edges	775	0.21	0.02	20	15	2	100	89.1	Emerging product	-1886	7	0
8430 Moving/grading/scraping/boring machinery for earth	414	0.11	0	18	8	3	99.8	99.8	Emerging product	-345	1.4	0
0210 Meat & edible meat offal	4893	1.35	0.13	17	11	5	93.6	96.3	Emerging product	3799	45	0
4415 Packaging materials of wood	466	0.13	0.02	17	7	2	100	90.7	Emerging product	-32	6.5	0
8705 Specl purp motor vehicles (fire fight veh, crane lorry)	615	0.17	0.01	16	11	3	100	94.1	Emerging product	-1954	2.1	0
8803 Aircraft parts	1596	0.44	0	14	4	1	100	67.2	Emerging product	658	1.3	0
4821 Paper or paperboard labels of all kinds	1518	0.42	0.05	11	7	1	100	99.1	Emerging product	221	21	0
1101 Wheat or meslin flour	1915	0.53	0.05	11	1	1	100	100	Emerging product	-12386	17.7	0

Source: Intracen

Export by High Technology Sectors in Montenegro:

Industry	Exports in value	Share of high-tech products (%)
00 All industries	363545	1.3
84 Boilers, machinery; nuclear reactors, etc	14626	2.4
30 Pharmaceutical products	6143	42.3
85 Electrical, electronic equipment	3277	26.9
93 Arms and ammunition, parts and accessories thereof	749	100
90 Optical, photo, technical, medical, etc apparatus	310	54.5
29 Organic chemicals	99	17.2
32 Tanning, dyeing extracts, tannins, derivs,pigments etc	54	3.7

Source: http://legacy.intracen.org/appli1/tradecom/TP_EP_CI_StageP.aspx?RP=499&YR=2013

Export of Services, including Business Services, 2013:

Code	Service label	Exported Value in 2013	% growth 2009-2013	RCA (2008)
'200	Total services	1055106	42.4	
2CS	Commercial services	1055083	42.4	
'236	Travel	662887	24.1	2.7
'240	-- Personal travel	662887	24.1	
'237	-- Business travel			
'205	Transportation	172346	73.3	0.5
'214	-- Other transport	58816	121.3	
'206	-- Sea transport	58655	64.1	
'210	-- Air transport	54875	47.9	
'223	-- Road transport	22536	117.0	
'219	-- Rail transport	16615	195.7	
'232	-- Other supporting and auxiliary transport services	14519	105.1	

'231	-- Pipeline transport	5144	47.4	
'227	-- Inland waterway transport	2	-83.3	
'268	Other business services	117654	305.2	0.2
'270	--- <i>Merchanting</i>	75057	3815.3	
'276	---- <i>Accounting, auditing, book-keeping and tax consulting services</i>	10564	81.1	
'278	--- <i>Advertising, market research and public opinion polling</i>	7950	30.5	
'280	--- <i>Architectural, engineering and other technical consultancy</i>	7338	75.6	
'279	--- <i>Research and development services</i>	6138	165.4	
'284	--- <i>Other miscellaneous business, professional and technical services</i>	4599	0.1	
'275	---- <i>Legal services</i>	3130	27.0	
'272	-- Operational leasing services	2018	488.3	
'271	--- <i>Other trade related services</i>	835	-35.0	
'281	--- <i>Agricultural, mining, and on-site processing</i>	23	9.5	
'249	Construction services	41432	50.2	2.3
'245	Communications services	31983	18.5	1.6
'247	-- Telecommunication services	31308	16.4	
'246	-- Postal and courier services	675	555.3	
'287	Personal, cultural and recreational services	16741	77.7	2.2
'262	Computer and information services	4592	31.7	0.1
'253	Insurance services	3805	1.0	0.1
'260	Financial services	3066	-50.2	0.1
'266	Royalties and license fees	577	-29.8	0
'291	Government services, n.i.e.	23	1050.0	

Sources: ITC, UNCTAD, WTO joint dataset.

International Benchmark Comparison of Enterprise Exporter Characteristics, 2013:

Economy	Percent of firms exporting directly or indirectly (at least 1% of sales)	Percent of firms exporting directly (at least 1% of sales)	Proportion of total sales that are domestic sales (%)	Proportion of total sales that are exported directly (%)	Proportion of total sales that are exported indirectly (%)	Percent of firms using material inputs and/or supplies of foreign origin*	Proportion of total inputs that are of domestic origin (%)*	Proportion of total inputs that are of foreign origin (%)*
Montenegro	16.4	7.4	95.1	2.4	2.5	70.7	52.5	47.5
Albania	12.9	9.6	92.0	5.4	2.6	68.8	49.9	50.1
Bosnia and Herzegovina	26.9	21.7	87.9	9.7	2.5	71.4	65.6	34.4
Bulgaria	20.7	16.6	88.2	9	2.8	61.7	64.3	35.7
Croatia	34.6	28.4	85.9	10.6	3.5	77.9	53.4	46.6
Kosovo	24.9	16.9	91.6	4.6	3.8	84.7	36.0	64
Macedonia, FYR	30.6	23.8	86.5	8.3	5.1	76.0	42.3	57.7
Serbia	29.3	27.7	89.7	9.2	1.1	71.3	64.0	36
Slovenia	52.5	51.0	80.4	18.3	1.3	75.8	52.2	47.8
All Countries	17.4	12.3	92.2	5.1	2.7	63.7	61.2	38.8
Eastern Europe & Central Asia	18.2	12.6	92.0	5.2	2.8	61.6	62.3	37.8
High income: nonOECD	24.9	18.9	88.7	7.8	3.5	79.2	51.4	48.6
High income: OECD	36.2	30	86.2	10.8	3	75.4	59.6	40.4

Source: World Bank Enterprise Surveys 2013

IMF Projections for Export Volume to 2019:

Projected % Change Per Annum	2015	2016	2017	2018	2019
Volume of exports of goods and services	3.6	3.8	3.8	3.9	3.8
Volume of exports of goods	3.0	2.4	2.4	2.5	2.6
Volume of imports of goods and services	14.8	6.2	3.5	2.1	-4.2
Volume of Imports of goods	15.6	6.0	4.0	2.1	-4.9
Notes: Percent change of volume of exports refers to the aggregate change in the quantities of total exports whose characteristics are unchanged. The goods and services and their prices are held constant, therefore changes are due to changes in quantities only. Original Data Source for Projection: MONSTAT					

Source: <http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=28>

10.6. ANNEX E: BUSINESS ENTERPRISE INNOVATION

The following tables summarise MONSTAT data from the survey of science and R&D from 2013, to present evidence on the structural base for innovation.

Expenditures on R&D, 2013:

Sector of realization	No of R&D units	Total	BY TYPE OF COST		BY SOURCE OF FUNDING			
			Current costs	Capital Costs	Public budget	Abroad	Business	Private non-profit
TOTAL	58	12,586,543	11,334,681	1,251,862	4,407,987	2,833,797	5,342,747	2012
Business Enterprise Sector	13	6,205,617	5,328,661	876,956	41,258	1,330,329	4,834,030	-
<i>% Of Total</i>	22.4	49.3	47.0	70.1	0.9	46.9	90.5	
Government Sector	11	2,643,458	2,537,478	105,980	2,242,754	377,056	21,636	2012
Higher Education Sector	32	3,400,450	3,145,724	254,726	2,123,975	789,394	487,081	-
Private Non-Profit Sector	2	337,018	322,818	14,200	-	337,018	-	-

Full time Equivalent Employees in R&D, 2013:

Sector	No of R&D units	Full-time and Part-time employed - Equivalent of full time employment on R&D	
		TOTAL FTE	FTE FEMALE
TOTAL	58	529.5	270.0
Business Enterprise Sector	13	127.4	52.4
Government Sector	11	191.1	115.6
Higher Education Sector	32	194.5	90.1
Private Non-Profit Sector	2	16.5	11.9

10.7. ANNEX F: COMMENTARY ON RELEVANCE TO INDUSTRIAL POLICY OF KEY STRATEGIC POLICY FOR MONTENEGRO

Pravci razvoja Crne Gore 2013-2016 predstavljaju krovni razvojni dokument koji treba da omogući realizaciju strateških prioriteta i na tim osnovama podstakne ekonomski rast i razvoj Crne Gore. Dinamiziranje privredne aktivnosti zasnovano je na četiri prioriteta sektora razvoja: **turizam, energetika, poljoprivreda i ruralni razvoj i prerađivačka industrija.**

Strukturiranjem usmjerenja/pravaca razvoja tematskih/sektorskih politika kroz pametan, održiv i inkluzivan rast, sa odgovarajućim konkretnim mjerama i javnim investicijama, Pravci razvoja uspostavljaju jasnu vezu sa strategijom EU Evropa 2020. U tom okviru se mogu prepoznati usmerenja relevantna za razvoj industrijske politike:

- Transformacija ka ekonomskom rastu zasnovanom na efikasnosti proizvodnje
- Usmjeravanje SDI ka sektorima koji imaju komparativne prednosti
- Unaprjeđenje koncepta efikasnog upravljanja raspoloživih resursa
- Povećanje zaposlenosti kroz jačanje mjera na tržištu rada orijentisanih ka obrazovanju i stručnom osposobljavanju
- Primjena principa cjeloživotnog učenja

Naziv politike	Pravni osnov Naziv Strateškog dokumenta i dokumenta za implementaciju	Strateški ciljevi	Strateški prioriteti		Nadležna institucija
Politika socio- ekonomskog razvoja	Pravci razvoja Crne Gore 2013–2016. godine	Povećanje kvaliteta života pojedinca u Crnoj Gori u dugom roku	Prioritetni sektori: 1. Turizam, 2. Energetika, 3. Poljoprivreda i ruralni razvoj, 4. Industrija.	Prioriteti: 1. Nauka i obrazovanje, 2. Mala i srednja preduzeća, 3. Tržište rada, 4. Prostorno planiranje, 5. Transport, 6. Efikasna država.	Predsjednik Vlade Crne Gore
Strateški cilj koji ima uticaj na IP	<ul style="list-style-type: none"> – Energetika- ekspanzija obnovljivih izvora energije; – Poljoprivreda i ruralni razvoj - proširenje asortimana prerađivačke, proizvodnje i uspostavljanje odgovarajuće veze sa razvojem ruralnih područja; – Saobraćaj infrastruktura - rekonstrukcija i izgradnja mreže javnog saobraćaja u oblasti drumskog, željezničkog, pomorskog saobraćaja i civilnog vazduhoplovstva; – Stanovanje i građevinarstvo-razvoj sistema prostornog planiranja, pojednostavljivanje izdavanje građevinskih dozvola, program socijalnih stanova; – ICT-bolji broadband pristup. 				
Ključne mere strateškog cilja koji utiče na IP	<ul style="list-style-type: none"> – Energetika: Program energetske efikasnosti, modernizacija i rehabilitacija distributivnog sistema; Izgradnja dodatnih kapaciteta za proizvodnju zasnovanih na obnovljivim izvorima energije kao što je hidro- energija, vjetar, solarna energija i otpadno drvo. 				

	<ul style="list-style-type: none"> – Prerađivačka: investicije u primarnu poljoprivredu i preradu poljoprivrednih proizvoda, poboljšanje i razvoj ruralne infrastrukture i diversifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima – Saobraćaj: autoputevi Bar-Boljare i Jadransko-jonski autoput; rehabilitacija 250 km državnih puteva; nastavak radova na rekonstrukciji i modernizaciji pruge Bar-Vrbnica; modernizacija Luke Bar i revitalizacija/širenje trgovačke flote i modernizacija aerodroma u Podgorici i Tivtu. – ICT: rast i povećanje investicija u širokopojasni internet, podsticanje saradnje na tržištu elektronskih komunikacija – Građevinarstvo: razvoj informacionih sistema o prostornom planiranju i izgradnji; primjena i razvoj sistema »1 šaltera« u građevinarstvu; usvajanje EU standarda u oblasti građevinarstva (kontrola kvaliteta, sertifikacija itd), program za legalizaciju neformalnih objekata, novi program socijalnog stanovanja.
Očekivani rezultati realizovanih aktivnosti	<ul style="list-style-type: none"> – Povećano korišćenje obnovljivih izvora energije – Povećano učešće sektora saobraćaja u BDP-u – Automatizovan postupak urbanističkog planiranja, smanjen broj domaćinstava sa nediskriminatornim pristupom, priuštivom i bezbjednom stanovanju – Bolji broadband pristup na cijeloj teritoriji

Smjernice makroekonomske i fiskalne politike za period od 2014-2018 imaju za cilj **dinamiziranje privrednog rasta i jačanje konkurentnosti**, a usmjerene su ka: finansijskoj stabilnosti, nastavku strukturnih reformi i unaprjeđenju poslovnog ambijenta, realizaciji razvojnih projekata u ključnim sektorima ekonomije, smanjivanju razlika u nivou razvijenosti regiona i povećanju životnog standarda građana.

Program ekonomskih reformi 2015-2017, u fokus ekonomske politike stavlja otklanjanje prepreka ekonomskom rastu i razvoju i povećanju konkurentnosti ekonomije. Oblasti u okviru kojih je moguće sprovesti mjere koje će imati direktan uticaj na rast konkurentnosti su: saobraćaj, MSP, obrazovanje i strukturna nezaposlenost, biznis okruženje, jačanje eksterne pozicije zemlje, uređenje i zaštita prostora, ruralna infrastruktura i razvoj elektronskih servisa. Takođe, u cilju unaprjeđenja investicionog ambijenta i konkurentnosti crnogorske ekonomije, u okviru strukturne reforme sa makro-fiskalnim uticajem, od značaja za razvoj industrijske politike je uvođenje fiskalnih preferencija koje se odnose na investicije u sljedeće sektore:

- Visoko-kvalitetni turizam - hoteli visoke kategorije
- Proizvodnja prehrambenih proizvoda, osim primarne poljoprivredne proizvodnje
- Kapitalne investicije u sektoru energetike

10.8. ANNEX G: EC INDUSTRIAL POLICY PROBLEM IDENTIFICATION, PROPOSED OBJECTIVES, AND AREAS FOR POLICY INTERVENTION

The following table summarises problems, objectives and main types of measures defined within the EC 2010, 2012 and 2014 Communications on the Industrial Policy Flagship within Europe 2020. These have been regrouped into the four main themes: competitiveness of industry; innovation, industrial modernization and entrepreneurship; investment and finance; and improving the business environment and markets.

Problems	Description	Objectives	Proposed Types of Measures
Competitiveness of Industry			
Konkurencija Izlazak iz recesije Unutrašnje tržište Diversifikovani lanac vrijednosti 10.8.1. Strukturne slabosti 10.8.2. Troškovi inputa 10.8.3. Produktivnost	<ul style="list-style-type: none"> Increasing competition for European companies from companies in emerging markets The crisis has underlined the importance of the real economy and a strong industry. Internal demand remains weak, undermining companies' home markets and keeping intra-EU trade subdued after the crisis Need for a strong, competitive and diversified industrial manufacturing value chain for competitiveness and job-creation potential Loss of jobs in manufacturing; falling share of manufacturing in GDP; deteriorating productivity performance in comparison with competitors Affordable and reliable access to energy and raw materials are becoming increasingly important as they account for a significant part of the cost in many industries. Difficulties to access qualified labour and capital in affordable conditions Need to increase productivity in manufacturing industry and associated services to underpin the recovery of growth and jobs 	Poboljšanje okvirnih uslova za industriju Razvijanje jedinstvenog tržišta i sprovođenje prava intelektualne svojine Pristup tržištima Integracija u globalni lanac vrijednosti Kapitalizacija na polju globalizacije 10.8.4. Bolja internacionalizacija firmi Promocija modernizacije industrije	<ul style="list-style-type: none"> Competitiveness-proofing and implementing smart regulation Improving access to finance for businesses Avoiding market distortions through competition policy Improving infrastructure and integrating energy, transport and communication networks Optimising the efficiency and effectiveness of European standardisation Improve the functioning of the Internal Market Fostering entrepreneurship for market dynamism Better internal Market for technology and protection of intellectual property rights Open international markets to connect Europe to the main sources and regions of global growth Developing a 'globalisation reflex' for all industries, integrating the whole international value and supply chain Ensuring access to markets through trade and international regulation Ensuring access to raw materials and critical products Improving standardisation, regulatory cooperation and intellectual property rights Upgrading skills and facilitating industrial change Industrial restructuring for future competitiveness and viability Building on Corporate Social Responsibility
Investment and Finance			
Investicije u industriji 10.8.5. 10.8.6. Investicije u inovacije 10.8.7. Uticaj na industriju 10.8.8.	<p>Lack of confidence, market uncertainty, financing problems and skills shortages are holding back investment</p> <p>Investment in research and innovation remains too low, holding back the necessary modernisation and future competitiveness.</p> <p>The economic importance of industrial activities is much greater than suggested by the share of manufacturing in GDP</p>	Investicije Ciljani pristup sektorske podrške Pristup finansijama i tržištima kapitala/Access to Finance and	<ul style="list-style-type: none"> Provide the right framework conditions to stimulate new investments Speed up the adoption of new technologies Boost resource efficiency. Including sector focus on: <ul style="list-style-type: none"> Transport and sustainable mobility Future societal challenges of climate change, health, and security Sectors where value-chain considerations are particularly important

		Capital Markets	<ul style="list-style-type: none"> ○ Energy intensive sectors • Strengthen public sector support to facilitate access to capital to industry • Improve access to capital markets, to complement already mobilised public resources and unlocking private funds to ensure the level and sustainability needed to finance investment by companies
Innovation, Industrial Modernisation and entrepreneurship			
Brzina promjena Tehnologija konvergencije Klimatske promjene	<p>The speed of innovation and technological development has put the world on the edge of an industrial break-through</p> <p>Emerging new industrial revolution based on green energy, clean transport, new production methods, novel materials and smart communication systems</p> <p>To combat climate change successfully there needs to be a shift to a low-carbon, resource-efficient economy</p>	Nova Industrijska politika inovacija Ulaganje u inovacije, nove tehnologije, proizvodne inpute i vještine u cilju modernizacije industrije	<ul style="list-style-type: none"> • Industrial innovation to build on strengths in emerging technologies • Developing the skills base for better functioning of labour markets • Resource, energy and carbon efficiency • Stimulating investment in innovation and new technologies • Increasing productivity and resource efficiency and facilitating access to affordable production inputs: Access to finance; Energy; Raw materials and resource efficiency
Improving the Business environment and Markets			
Poslovno okruženje Fiskalna ograničenja	<p>Inflexible administrative and regulatory environments, rigidities in some labour markets and weak integration in the internal market continue to hold back the growth potential of firms, especially SMEs.</p> <p>Due to cost-cutting measures in many Member States, industrial policy measures “cannot be built on major spending programmes”</p>	Kreiranje privlačnog mjesta za preduzeća i proizvodnju 10.8.9. Koordinirana, Evropska politika	<ul style="list-style-type: none"> • Completing integration of networks: information networks, energy and transport • An open and integrated internal market in goods and services • Improved Business Environment, Regulatory Framework and Public Administration • Bringing together a horizontal basis and sectoral application for coordinated, European policy responses

10.9. ANNEX H: EUROPEAN COMMISSION RECOMMENDATIONS FOR MONTENEGRO RELATED TO COMPETITIVENESS

The following table presents a summary of 7 key EC recommendations for Montenegro related to competitiveness, based on analysis of relevant recommendations from EC Progress Reports for Montenegro.

Overall Recommendations			Qualitative Indicators	Source of Verification
1	Enterprise and industrial policy	Administrative capacity and support measures need to be strengthened to make full use of EU programmes. The lack of administrative capacity and fragmented strategies impede the effectiveness of the instruments that have been put in place.	<ul style="list-style-type: none"> Increased use of EU programmes Better coordination of administrative capacity and competitiveness-related strategies 	<ul style="list-style-type: none"> EC Progress Reports Annual report on implementation of strategy
2	Competitiveness	Montenegro needs to step up its efforts, in line with the conclusions from the ministerial dialogue between the economic and finance ministers of the EU and the candidate countries from May 2014 to set public debt on a declining path, reduce the high burden of banks' non-performing loans, and improve the business environment as well as labour market conditions.	<ul style="list-style-type: none"> Improved framework conditions for competitiveness 	<ul style="list-style-type: none"> EC Progress Reports Annual report on implementation of strategy
3	Business regulation and anti-corruption	Simpler and more predictable regulation of business and further efforts to tackle corruption are needed to improve the business climate. (p.17)	<ul style="list-style-type: none"> Simpler and more predictable regulation of business Reduced levels of corruption Reduced public perception of corruption 	<ul style="list-style-type: none"> EC Progress Reports Annual report on implementation of strategy WB Doing Business
4	Bank lending	Together with other measures, the swift implementation of the 'Podgorica approach' to tackling banks' non-performing assets will be instrumental in restoring bank lending and thereby support domestic demand. (p.18)	<ul style="list-style-type: none"> Increased bank lending to enterprises 	<ul style="list-style-type: none"> EC Progress Reports Annual report on implementation of strategy Central Bank of

				Montenegro
5	Research, innovation and support infrastructure	Further efforts are required on research, development and innovation to strengthen the competitiveness of domestic companies as well as on building the necessary infrastructure to support sustainable expansion of the economy. (p.19)	<ul style="list-style-type: none"> • Increased competitiveness through strengthened research-business linkages 	<ul style="list-style-type: none"> • EC Progress Reports • Annual report on implementation of strategy • ERAWATCH reports
6	Education and skills	Pursuing education reform to reduce the skills gap, strengthening active labour market policies, and introducing more flexibility in the labour market through distinct collective agreements for the public and private sectors are essential to reduce unemployment.(p.19)	<ul style="list-style-type: none"> • Reduced skills gap • Increased labour market flexibility • Improved employment opportunities 	<ul style="list-style-type: none"> • EC Progress Reports • Annual report on implementation of strategy
7	Export development	Overall, further efforts are still necessary to strengthen export capabilities and the integration of Montenegrin businesses in the common market. (p.20)	<ul style="list-style-type: none"> • Strengthened export performance in key sectors 	<ul style="list-style-type: none"> • EC Progress Reports • Annual report on implementation of strategy